ШАФРАН СІТЧАСТИЙ

Crocus reticulatus Steven ex Adams (*C. luteus* M.Bieb., nom. illeg., *C. variegatus* Hoppe et Hornsch.)

Родина Півникові — Iridaceae

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Субсередземноморсько-малоазійський вид на пн.-сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Поширений у Центральній Європі, Середземномор'ї, Передкавказзі, пн. частині Зх. Закавказзя, Малої Азії. В Україні — Правобережний і Лівобережний Лісостеп, Степ. Адм. регіони: Кв, Чн, См, Вн, Чк, Кд, Дн, Пл, Хр, Дц, Лг, Од, Мк, Хс, Зп, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції локальні, стрічкового типу, численні, повночленні. На Донецькому кряжі мають площу від 2 до 45 га з середньою щільністю 13–15 особин на м^2.

Причини зміни чисельності
Розорювання земель, надмірне випасання, рекреаційне навантаження, зривання на букети, весняне випалювання степів, вирубування лісів.

Умови місцезростання
На степових схилах балок і річкових долин, серед чагарників, на узліссях та в дібровах (кл. *Querco-Fageteae*). Характерний елемент степових угруповань кл. *Festuco-Brometea*. Повночленні популяції формуються переважно в лучно-степових угрупованнях союзу *Fragario viridis-Trifolion montani*. На справжніх степах союзу *Astragalo-Stipion* великі популяції не формуються, а на степових пасовищах (союз *Festucion valesiacae*) трапляються поодинокі особини. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Весняний ефемероїд. Багаторічна трав'яна рослина 8–30 см заввишки. Бульбоцибулина з грубосітчасто-волокнистими, нерідко розірваними оболонками. Листки (3–4) вузькі, шилоподібні, з'являються одночасно з квітками і після цвітіння дуже видовжуються. Покривало 2–3-листе. Квітки білі або блідо-фіалкові з ніжно-бузковими смужками, приймочка жовтогаряча. Цвіте у березні–квітні. Плодоносить у травні–червні. Розмножується бульбоцибулинами та насінням.

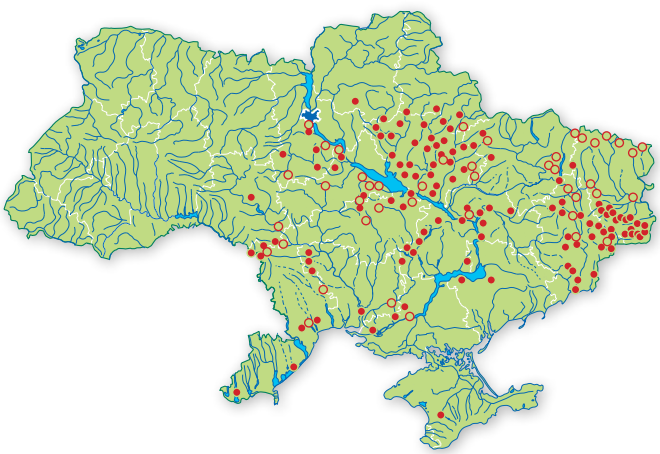

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в Луганському, Українському степовому, Дніпровсько-Орільському, «Єланецький Степ» ПЗ, НПП «Гомольшанський», «Святі Гори», РЛП, заказниках та пам'ятках природи загальнодержавного та місцевого значення. Необхідно виявляти нові місцезнаходження з метою їх охорони, контролювати стан популяцій та вирощувати у ботанічних садах. Заборонено розорювання степів, надмірний випас, збирання рослин, весняне випалювання степів, вирубування лісів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у ботанічних садах та на присадибних ділянках.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Байрак, Стецюк, 2005; Бурда, Остапко, Ларин, 1995; Кондратюк, Бурда, 1981; Кондратюк, Остапко, 1990; Кучеревський, 2001; Остапко, 2001; Перегрим, 2004; Редкие и исчезающие виды природной флоры СССР, культивируемые в ботанических садах и других интродукционных центрах страны, 1983; Тарасов, 1983; ЧКУ, 1996.

Автори: І.А. Коротченко, М.М. Перегрим
Фото: М.М. Перегрим

ШАФРАН ГАРНИЙ

Crocus speciosus M.Bieb.

Родина Півникові — Iridaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Евксинсько-гірканський вид на пн. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Крим, Кавказ, Мала Азія, пн. Іран. В Україні — головне пасмо Кримських гір, Керченський п-ів. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції локальні з контагіозною просторовою структурою. Щільність окремих скупчень понад 30 різновікових особин на 1 м^2, проте кількість генеративних рослин незначна, віковий спектр повночленний, лівосторонній, популяції інвазійного типу. Відтворення популяцій здійснюється переважно вегетативним шляхом. Популяції стійкі, мають високу життєздатність.

Причини зміни чисельності
Низький рівень насіннєвого поновлення популяцій, низька конкурентоспроможність сходів, надмірне рекреаційне навантаження, збирання на букети, викопування бульбоцибулин.

Умови місцезростання
Має широку екологічну амплітуду. Яйли та лісовий пояс (трав'янисті і кам'янисті схили, узлісся, рідколісся, галявини, чагарники). Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Весняний ефемероїд. Багаторічна трав'яна рослина 10–40 см заввишки. Бульбоцибулина зі шкірястою оболонкою, що розпадається на кільця, нерідко з придатковими бульбочками біля основи. Листків 2–4, лінійних, що розвиваються після цвітіння наступної весни, досягаючи 40 см завдовжки і 6–8 мм завширшки. Квітки 4–6 см завдовжки, лілові, біля основи з пурпуровою сіткою. Приймочка розсічена, рожева. Цвіте у вересні–жовтні. Вперше зацвітає на 5 рік після проростання. Розмножується насінням і вегетативно бульбоцибулинами.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняється у Ялтинському гірсько-лісовому та Кримському ПЗ, а також на території пам'ятки природи загальнодержавного значення «Каратау». Рекомендовано моніторинг популяцій, введення в культуру, вирощування в ботанічних садах, дотримування заповідного режиму природоохоронних територій. Заборонено збирання рослин, порушення умов зростання, випас, рекреацію.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Нікітському ботанічному саду — ННЦ УААН, ботанічних садах Донецькому, Національному ім. М.М. Гришка НАН України та ін.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

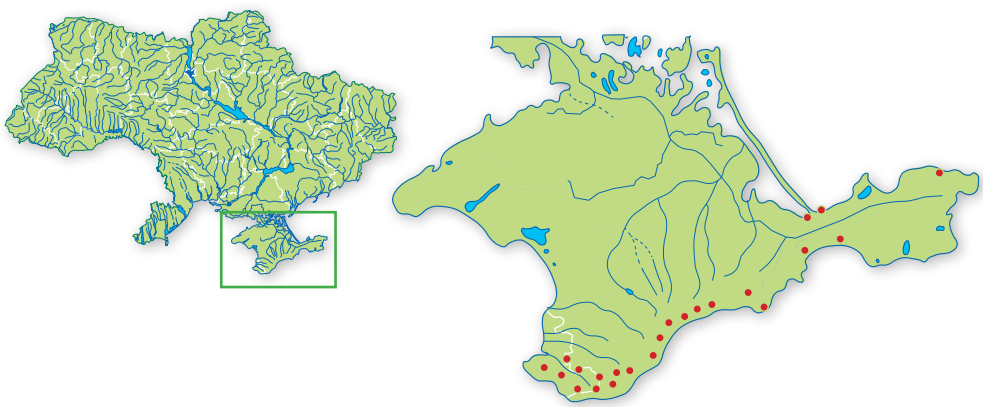

Основні джерела інформації
Определитель высших растений Крыма, 1972; ЧКУ, 1996; Шеляг-Сосонко, Парфенов, Чопик и др., 1980.

Автори: В.В. Новосад, В.Г. Собко
Фото: В.П. Ісіков

ШАФРАН КРИМСЬКИЙ

Crocus tauricus (Trautv.) Puring *(C. adamii* auct. non J.Gay; *C. biflorus* auct. non Mill.*)*

Родина Півникові — Iridaceae.

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Східносередземноморський вид з обмеженим поширенням.

Ареал виду та його поширення в Україні
Зх. Закавказзя (район Новоросійська) і Крим (в передгір'ї) — від Севастополя до Сімферополя, окол. м. Старий Крим, Феодосія, та в Гірському Криму (Ай-Петринська, Бабуган, Демерджі, Нікітська яйли), на Керченському п-ві, а також на косі Бирючий острів. Адм. регіони: Хс , Кр.

Чисельність та структура популяцій
У Криму, зокрема у гірській частині, популяції чисельні, повночленні, в інших місцях представлені поодинокими особинами.

Причини зміни чисельності
Антропогенний вплив (зривання на букети, випасання худоби, зміна природних екотопів внаслідок розорювання земель, штучне заліснення).

Умови місцезростання
На відкритих кам'янистих та трав'янистих схилах, галявинах, переважно на яйлах і прилеглих до них схилах, в угрупованнях кл. *Festuco-Brometea*. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Весняний ефемероїд. Багаторічна трав'яна рослина 10–25 см заввишки. Бульбоцибулина з війчасто-зубчастим краєм кільцеподібної частини шкірястих оболонок. Листки (3–4) вузьколінійні, з білою смужкою. Покривало дволисте. Оцвітина біла або фіолетова, зовні з темнофіолетовими смужками. Цвіте з кінця лютого до середини квітня, плодоносить у червні. Розмножується насінням і бульбоцибулинами.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Необхідне дослідження популяцій. Охороняють у Кримському та Ялтинському гірсько-лісовому ПЗ. Заборонено збирання рослин, викопування цибулин, витоптування.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у декількох ботанічних садах.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

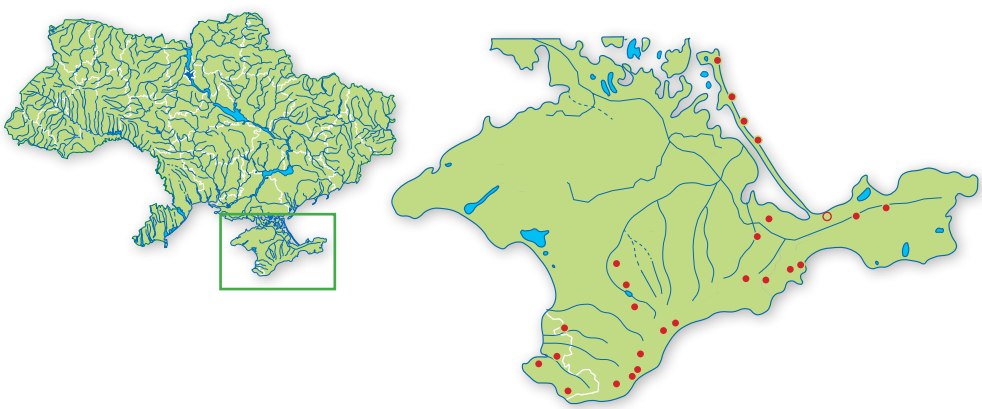

Основні джерела інформації
Каталог редких, исчезающих и уничтожаемых растений флоры Крыма, рекомендуемых для заповедной охраны, 1975; Крюкова, Лукс, Привалова, 1980; Редкие растения и животные Крыма. Справочник, 1988; Скворцова, 1973; ЧКУ, 1996; Чопик, 1978.

Автор: М.М. Федорончук
Фото: В.В. Савчук

КОСАРИКИ ЧЕРЕПИТЧАСТІ

Gladiolus imbricatus L.

Родина Півникові — Iridaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Європейський, спорадично поширений вид на пд.-сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Центральна Європа, Середземномор'я. В Україні спорадично трапляється на зх. та пн.: у Карпатах — більш-менш звичайно; на Поліссі, Малому Поліссі, Розточчі-Опіллі, у Зх. Лісостепу — досить рідко; на Лівобережжі та в Криму — рідко. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Ів, Тр, Зк, Чц, Хм, Вн, Чк, Дн, Пл, Хр, Дц, Зп, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Недостатньо досліджена. На більшій частині ареалу вид представлений малочисельними нестабільними популяціями, що займають малі площі.

Причини зміни чисельності
Пасовищне та рекреаційне навантаження, осушувальна меліорація з наступним розорюванням територій. У локалітетах, що розташовані поблизу населених пунктів, та в зонах рекреації рослини під час цвітіння зривають на букети.

Умови місцезростання
Вид має досить широку еколого-ценотичну амплітуду. Росте переважно на вологих і заболочених луках кл. *Molinio-Arrhenatheretea,* а також на узліссях, просіках, у рідколіссях, чагарниках тощо. Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна бульбоцибулинна рослина 40–120 см заввишки. Бульбоцибулина округла, до 2 см завширшки. Стеблових листків 4–6. Серед них 1–2 — лускоподібні (низові), 2–3 — широколінійні або мечоподібні, 9–20 мм завширшки (серединні) та 1–2 — вкорочені (верхові). Суцвіття — однобічний короткий колос (7–11 см завдовжки) з 5 (3)–12 (14) квіток. Оцвітина зигоморфна, 25–35 мм завдовжки та 30–40 мм завширшки, пурпурово-лілового кольору. Частинки оцвітини овальні, дещо перекриваються, внизу зростаються у коротку, трохи вигнуту трубку, що сидить в обгортці з двох ланцетних приквіток з нижніми вузькоплівчастими краями. Плід тристулкова обернено-яйцеподібна багатонасінна коробочка. Насінини плескуваті, овальні, крилаті, 4–6 мм завдовжки, коричневі. Цвіте в червні–серпні, плодоносить у вересні–жовтні. Поновлюється вегетативно та насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Окремі популяції розташовані на території Карпатського БЗ, ПЗ «Розточчя», НПП «Синевир», «Сколівські Бескиди», Шацького, Карпатського НПП та ін. Для забезпечення генеративного поновлення виду на сіножатях необхідно враховувати терміни обнасіння виду та особливості його онтогенезу. Заборонено розорювання лук, проведення меліоративних робіт, збирання рослин.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
У культурі від 1604 року. Вирощують у більшості ботанічних садів.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Головкин, Китаева, Немченко, 1986; Флора европейской части СССР, 1976; Флора УРСР, 1950; Чопик, 1978.

Автори: О.О.Кагало, О.Т. Кузярін
Фото: О.О. Кагало,

КОСАРИКИ ІТАЛІЙСЬКІ

Gladiolus italicus Mill. (*G. segetum* Ker Gawl.; *G. tenuiflorus* K.Koch)

Родина Півникові — Iridaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Древньосередземноморський вид, що знаходиться на крайній пн. межі поширення.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середземномор'я, Кавказ, Мала, Центральна (Іран), пд. Середньої Азії, Аравійський п-ів, Крим. В Україні — Пд. берег Криму. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Відомо кілька популяцій (с. Резервне, мис Айя, Голуба затока, Сімеїз, Ялта), невеликих за розміром (до кількох десятків особин на га). Росте поодиноко, популяції мають низьку щільність (до кількох шт. на 100 м^2).

Причини зміни чисельності
Вузька еколого-ценотична амплітуда виду, відсутність екотопів відповідного типу, рекреаційне навантаження, зривання на букети.

Умови місцезростання
Сухі відкриті екотопи. Ялівцеві та пухнастодубові рідколісся, трав'янисті схили, узлісся, луки, на кам'янистих, щебенистих ґрунтах, осипах. Інколи вторинного походження. У нижньому поясі угруповань кл. *Quercetea pubescenti-petraeae* союзу *Jasmino-Juniperion excelsae*. Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 30–80 см заввишки. Бульбоцибулина до 2 см у діаметрі, вкрита грубоволокнистою оболонкою. Стебла прямостоячі, поодинокі. Листки (3–4) лінійно-мечоподібні, до 20 см завдовжки, 1,5 см завширшки, загострені. Суцвіття: двобічне, рідке, 3–10-квіткова китиця до 20 см завдовжки. Квітки 3–4,5 см завдовжки, пурпурово-рожеві. Коробочка куляста або обернено-яйцеподібна. Насінина безкрила. Цвіте у травні–липні, плодоносить у червні–липні. Розмножується бульбоцибулинами та насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в Ялтинському гірсько-лісовому ПЗ та заказнику загальнодержавного значення «Мис Айя». Необхідне дослідження популяцій, картування всіх місцезнаходжень, ширше культивування та репатріація. Заборонено збирання, порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Національному ім. М.М. Гришка НАН України та Нікітському ННЦ УААН ботанічних садах.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, генофонд для селекції.

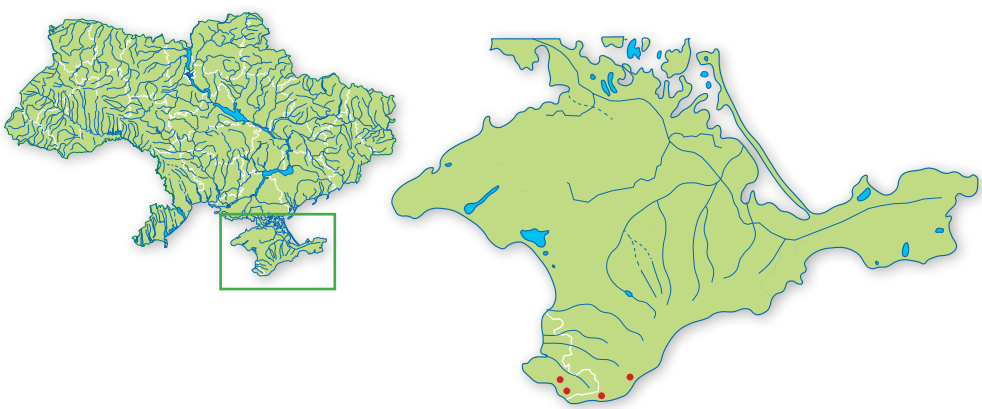

Основні джерела інформації
Голубев, Маслова, 1985; Косых, Усачева, 1986; Флора Европейской части СССР, 1979; ЧКУ, 1996.

Автор: Я.П. Дідух
Фото: В.П. Гелюта, С.О. Войтюк

КОСАРИКИ БОЛОТНІ

Gladiolus palustris Gaudin

Родина Півникові — Iridaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Центральноєвропейський вид на сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Центральна Європа. В Україні зростає в Закарпатті, Передкарпатті та на Поліссі. Адм. регіони: Лв, Зк.

Чисельність та структура популяцій
Популяції нечисленні, сучасний стан їх у Закарпатті та Лівобережному Поліссі невідомий. Можливо, вони вже втрачені.

Причини зміни чисельності
Осушення та освоєння характерних для виду екотопів — боліт та заболочених лук.

Умови місцезростання
Заболочені луки, лісові галявини, болота. Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Весняний ефемероїд. Багаторічна трав'яна рослина 30–60 см заввишки. Бульбоцибулина обгорнута сіткою густих волокон. Стебло тонке. Листки (2–3) лінійні, тонкозагострені, до 10 мм завширшки. Суцвіття — однобічний негустий (2–5 квіток) колос. Квітки з пурпурово-фіолетовою оцвітиною. Коробочка довгасто-обернено-яйцеподібна, зверху округла. Цвіте у травні–липні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується бульбоцибулинами.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Червоного списку МСОП. Не зафіксований на природно-заповідних територіях. Необхідно провести виявлення популяцій та взяти їх під охорону. Заборонено здійснювати меліоративні роботи, збирання рослин, необхідна регламентація сінокосіння.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона, 2006; ЧКУ, 1996.

Автор: Т.Л. Андрієнко
Малюнок: І.В. Маханьков

КОСАРИКИ ТОНКІ

Gladiolus tenuis M.Bieb. (*G. apterus* Klokov, *G. communis* L. var. *tenuis* (M.Bieb.) Wahlb.; *G. imbricatus* auct. non L.)

Родина Півникові — Iridaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Представник давнього мезогігрофільного флорогенетичного комплексу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Поширений у Сх. Європі (центральна і пд.-сх. частини), Передураллі, на Кавказі, у Середній Азії. В Україні — Лівобережний Лісостеп, Лівобережний Степ (пн. частина), Гірський Крим, Правобережний Лісостеп (рідко). Адм. регіони: Кв, Чн, См, Чк, Кд, Дн, Пл, Хр, Дц, Лг, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Трапляється поодинці або невеликими групами, зрідка популяції численні, але загальна кількість особин зменшується.

Причини зміни чисельності
Викошування та розорювання лук, надмірний випас, зривання рослин на букети, викопування бульбоцибулин.

Умови місцезростання
Зростає на солонцюватих луках, галявинах, узліссях, у периферійних смугах евтрофних боліт, у заплавах річок, вологих місцях серед гранітних відслонень. Характерний для угруповань кл. *Molinio-Arrenatheretae*, хоча іноді поодинокі екземпляри трапляються в лучно-степових угрупованнях союзу *Fragario viridis-Trifolion montani*, або на антропогенно-порушених ділянках кл. *Elytrigietea intermedio-repentis*. Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 35–85 см заввишки. Бульбоцибулина короткояйцеподібна з конусоподібною верхівкою, іноді має кілька додаткових бульбоцибулинок. Покривні луски з сітчастими і паралельними грубими волокнами. Стебло прямостояче, знизу обгорнуте двома піхвами. З трьох листків два нижні лінійно-мечоподібні, верхній у вигляді піхви з недорозвиненою пластинкою. Суцвіття — однобічна, 4–10 (12)-квіткова китиця. Квітки 3–3,8 см завдовжки, пурпурово-фіолетові. Коробочка оберненояйцеподібна, з трьома малопомітними закругленими гранями. Насіння грушоподібне, без крилатої облямівки. Цвіте в травні–липні. Плодоносить у червні–серпні. Розмножується бульбоцибулинами та насінням.

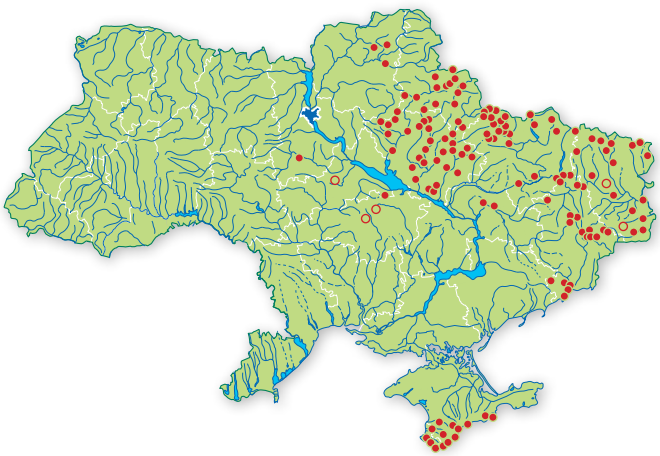

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у відділеннях «Михайлівська Цілина» та «Кам'яні Могили» Українського степового ПЗ, «Стрільцівський Степ» та «Провальський Степ» Луганського ПЗ, Ялтинському гірсько-лісовому та Кримському ПЗ, НПП «Святі Гори», ряді РЛП, заказників і пам'яток природи загальнодержавного та місцевого значення. Заборонено розорювання, випас, збирання рослин та викопування бульбоцибулин.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у ботанічних садах: Нікітському ННЦ УААН, Національному ім. М.М. Гришка, Донецькому НАН України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Байрак, Стецюк, 2005; Голубев, Маслова, 1985; Косых, 1978; Кучеревський, 2001; Крюкова, Луки, Привалова, 1980; Рідкісні й зникаючі рослини Луганської області, 2003; Редкие растения и животные Крыма, 1988; Тарасов, 1983; Флора УРСР, 1950; ЧКУ, 1996.

Автор: І.А. Коротченко
Фото: В.А. Дьяков, В.М. Остапко (вставка)

ПІВНИКИ РОГАТІ

Iris furcata M.Bieb. (*I. hungarica* auct. non Waldst. et. Kit. p.p.)

Родина Півникові — Iridaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Рідкісний вид, що знаходиться на зх. межі поширення.

Ареал виду та його поширення в Україні
Пд. сх. Європи, Мала Азія, Кавказ, Середземномор'я (Балканський п-ів). Дуже рідко в басейні Сіверського Дінця та на Донецькому кряжі. Адм. регіони: Хр, Дц, Лг.

Чисельність та структура популяцій
Популяції локальні, дуже малочисельні, їх структура не досліджена.

Причини зміни чисельності
Природноісторична рідкісність, збирання для букетів, знищення степів, рекреація, надмірне випасання худоби.

Умови місцезростання
Степи, степові схили, крейдяні та вапнякові відслонення. Угруповання класу *Festuco-Brometea*. Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Криптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 15–50 см заввишки, з товстим розгалуженим горизонтальним кореневищем, від вузлів якого відростають 2–3 здебільшого одноквіткові гілки. Листки широкі, серпоподібно-мечоподібні, не перевищують стебла. Квітки до цвітіння пониклі. Оцвітина яскраво-синьо-фіолетова, зовнішні і внутрішні частини оцвітини майже однакові, обернено-яйцеподібні. Тригнізда зав'язь з борозенками на боках. Цвіте у другій половині квітня на початку травня. Плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням та вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють рішеннями Донецької та Луганської обласних рад. Необхідно виявити усі місцезнаходження, взяти їх під охорону та контролювати стан популяцій. Перспективний для введення у культуру. Заборонено порушення місць зростання виду, збирання рослин, розорювання та терасування схилів, лісорозведення, надмірне випасання худоби.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Донецькому ботанічному саду НАН України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, протиерозійне.

Основні джерела інформації
Кондратюк, Бурда, Остапко, 1985; Остапко, 2001, 2005; Флора УРСР.

Автори: В.М. Остапко, Т.В. Зубцова
Фото: О.О. Орлов

ПІВНИКИ БОРОВІ

Iris pineticola Klokov *(I. flavissima* Pall. subsp. *stolonifera* f. *orientalis* Ugr., *I. arenaria* Waldst. et Kit. subsp. *orientalis* (Ugr.) Lavrenko, *I. humilis* Georgi subsp. *orientalis* (Ugr.) Soó)

Родина Півникові — Iridaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Ендемік.

Ареал виду та його поширення в Україні
Зх. лісостеповий вид. В Україні — Правобережний та Лівобережний Лісостеп, зрідка заходить на пн. частину Степу та по долині Сіверського Дінця. Адм. регіони: Жт, Кв, Чн, См, Вн, Чк, Кд, Дн, Пл, Хр, Дц, Лг.

Чисельність та структура популяцій
Популяції представлені поодинокими особинами та клонами або нечисленними групами, їх структура не досліджена.

Причини зміни чисельності
Порушення природних екотопів внаслідок господарського освоєння територій, видобування піску, випасання худоби, надмірного рекреаційного навантаження.

Умови місцезростання
У борах, штучних насадженнях сосни на піщаних терасах річок в угрупованнях кл. *Pulsatillo-Pinetea*, зрідка на відкритих пісках в угрупованнях кл. *Festucetea vaginatae*. Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Криптофіт. Багаторічна довгокореневищна трав'яна рослина 7–20 см заввишки. Кореневище розгалужене, під вузлами потовщене. Плідні гони з 1–2 листками або безлисті. Листки мечоподібні, плоскі, 5–32 см завдовжки, до 10 мм завширшки. Квітки на коротких квітконіжках, зазвичай по 2, розквітають різночасно, 3,5–5,5 см завдовжки, жовті, знизу з волосками, зав'язь дорівнює трубці оцвітини. Плід — тригранна загострена з обох кінців коробочка. Цвіте у травні–липні, плодоносить у липні–вересні. Розмножується вегетативно та насінням.

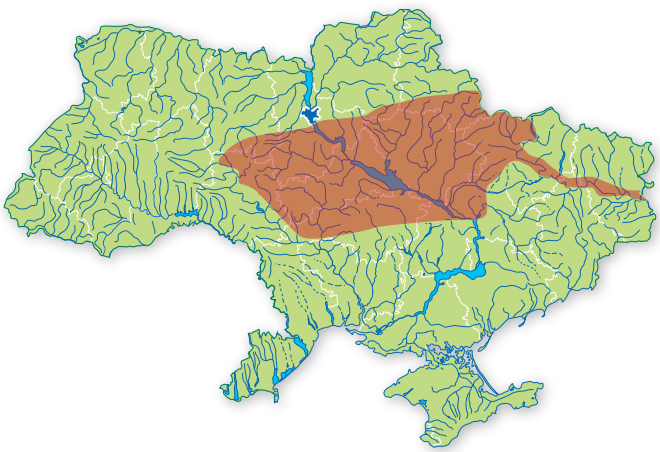

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у НПП «Святі Гори», у ландшафтному заказнику загальнодержавного значення «Червонобережжя». Рекомендується створити заказники у місцях зростання виду, контролювати стан популяцій та вирощувати у ботанічних садах. Заборонено несанкціоноване збирання квітів і рослин, порушення умов місцезростань виду, зокрема, випасання худоби, видобування піску, будівництво.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Байрак, Стецюк, 2005; Бурда, Остапко, Ларин, 1995; Горєлова, Альохін, 1999; Донбас заповідний, 2003; Кондратюк, Бурда, Остапко, 1985; Кондратюк, Остапко, 1990; Определитель высших растений Украины, 1987; Остапко, 2001; Рідкісні й зникаючі рослини Луганської області, 2003; Флора УРСР, 1950; ЧКУ, 1996.

Автор: В.М. Остапко
Фото: В.А. Дьяков

ПІВНИКИ ПОНТИЧНІ

Iris pontica Zapał. (*I. humilis* M.Bieb. 1808, non Georgi, 1775, *I. marschalliana* Bobrov)

Родина Півникові — Iridaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Вид на пн. межі диз'юнктивного ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Трансильванія, Причорномор'я, Передкавказзя, Мала Азія. В Україні в межах Гранітно-степового Побужжя, басейну р. Громоклея та Інгул. Кілька місцезнаходжень на території Кіровоградської обл. За гербарними зразками 1930–1950-х рр. відомий з Одеської та Дніпропетровської обл. Адм. регіони: Кд, Дн, Од, Мк.

Чисельність та структура популяцій
Популяції локальні, складаються з клонів, площею 0,5–2 м^2, щільність яких 0,5–7 на 100 м^2. До складу клону входять різновікові особини, серед яких переважають віргінільні, що пов'язано з інтенсивним вегетативним розростанням. Популяції зазнають значного впливу антропопресії, проте завдяки інтенсивному вегетативному розмноженню зберігають структуру. Спостерігається скорочення кількості популяцій та їх чисельності.

Причини зміни чисельності
Фрагментованість ареалу, ізольованість та незначні площі популяцій, низька чисельність клонів у них, пригнічене насіннєве поновлення, знижена конкурентоспроможність сходів, незначна збереженість природних місць зростання, надмірна рекреація (збирання на букети, викопування кореневищ) та випасання.

Умови місцезростання
Степи, степові трав'янисті і кам'янисті вапняково та гранітні схили, зарості степових чагарників, у складі петрофітних угруповань, петрофітно-степових та степових фітоценозів (кл. *Festuco-Brometea,* порядок *Festucetalia valesiacae)*. Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Криптофіт. Багаторічна трав'яна напівроззеткова рослина. Кореневище потовщене, 0,5–1,0 см в діаметрі, занурене в ґрунт на 3–5 см. У результаті галуження кореневища формується дерновина, а після вегетативного розмноження утворюється клон. Стебла короткі, висхідні. Листки розетки лінійні, 8–25 см завдовжки, 0,15–0,4 см завширшки. Квітка одна (рідше дві), верхівкова, з синьо-фіолетовою оцвітиною, запашна, в її основі розвиваються парні зелені ланцетні приквітки. Плід — коробочка. Цвіте у квітні–травні. Плодоносить у травні–липні. Розмножується насінням і кореневищем.

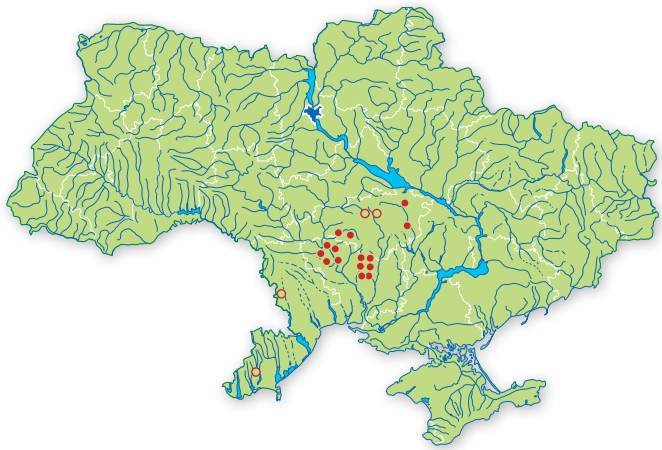

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в ПЗ «Єланецький Степ», НПП «Гранітно-степове Побужжя» та ряді заповідних об'єктів Миколаївської та Кіровоградської обл. Треба створити заказники в інших локалітетах виду, обстежити відомі раніше місцезнаходження. Необхідний моніторинг динаміки популяцій, розробка методів культивування. Заборонено несанкціоноване збирання рослин, руйнування місцезростань.

Розмноження і розведення в спеціально створених умовах.
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, медоносне, ароматичне, цінний селекційний матеріал.

Основні джерела інформації
Воронова, 2005; Собко, Мордатенко, 2005; Флора Европейской части СССР, 1979; Флора УРСР, 1950; ЧКУ, 1996; Шеляг-Сосонко, Парфенов, Чопик и др., 1980

Автори: Л.І. Крицька, В.В. Новосад, С.М. Воронова, О.Ф. Щербакова
Фото: В.В. Новосад

ПІВНИКИ НЕСПРАВЖНЬОСМИКАВЦЕВІ

Iris pseudocyperus Schur (*I. graminea* L. subsp. *pseudocyperus* (Schur) Soó; *I. graminea* var. *latifolia* Spach)

Родина Півникові — Iridaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Балкансько-паннонсько-карпатський вид на пн.-сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середня Європа: Балканський п-ів (Хорватія), Словаччина, Угорщина, Румунія. В Україні поширений у Карпатах: Свидовець (ур. Довге Бердо, Занога), Вулканічний хребет (Анталовецька поляна, окол. с. Тур'я Поляна), окол. м. Мукачево — Чернеча гора, гора Ловачка. Вказується для Покуття, однак, імовірно, що ця вказівка стосується *I. graminea* L. subsp. *graminea*. Адм. регіони: Зк.

Чисельність та структура популяцій
Популяції малочисельні, ізольовані, як правило невеликі за площею, складаються зі щільних або розріджених куртин до кількох м^2, які налічують від кількох до десятків особин, більша частина яких вегетативні. Динаміка популяцій не досліджена.

Причини зміни чисельності
Випасання худоби, руйнування екотопів унаслідок господарської діяльності. Ступінь чисельності невідомий.

Умови місцезростання
Росте у світлих лісах, на узліссях, галявинах, наскельних луках серед лісу на багатих органікою ґрунтах, однак на скельних уступах трапляється в бідніших умовах. Рідко в угрупованнях світлих лісів (кл. *Quercetea pubescenti-petraeae)*, узлісь (союз *Geranion sanguinei* кл. *Trifolio-Geraniete)*. Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика. Криптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 40–80 см заввишки. Кореневище тонке, галузисте, утворює густі, нещільні дернинки. Стебло плоско-стиснуте, з добре помітними ребрами; листки широко-мечеподібні, 6–20 мм завширшки, міцні, з декількома добре помітними поздовжніми жилками, сизо-зелені, удвічі довші від стебел; листки обгортки до 25 см завдовжки, з гострим кілем, нижній листок обгортки здебільшого значно довший від верхнього; квіток на стеблі 1–3, квітконіжки до 6 см завдовжки, округло-тригранні. Листочки оцвітини жовті з фіолетовими краями, внутрішні листочки оцвітини — жовті. Плід — коробочка 3–4 см завдовжки, звужена до верхівки, шестигранна, з 3 ширшими й 3 вужчими гранями; насінини грушоподібні, дещо стиснуті. Цвіте в травні–липні, плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням і вегетативно.

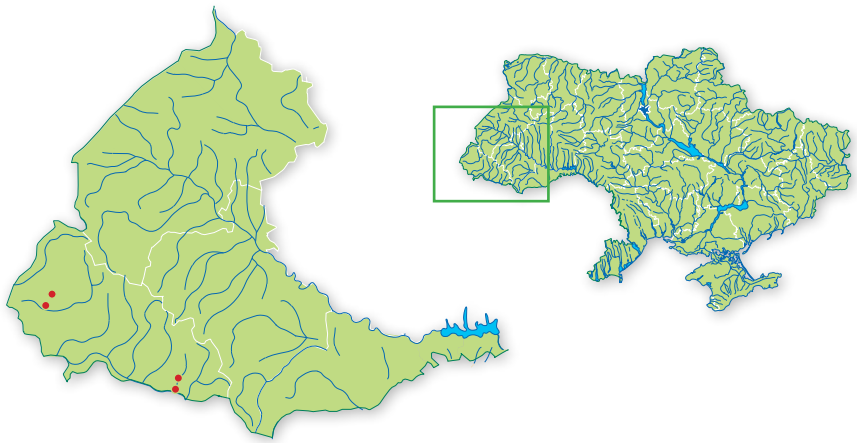

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють на території Карпатського БЗ (масив Кузій). Необхідні спеціальні дослідження поширення й стану популяцій виду. Заборонено надмірне випасання худоби, заліснення територій, розробка кар'єрів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, ґрунтотвірне, протиерозійне.

Основні джерела інформації
Крічфалуший, Вайнагій, Андрик, Дашко, 1999; ЧКУ, 1996; Dostál, 1989.

Автори: О.О. Кагало, Н.М. Сичак, І.І. Чорней
Фото: Р.Я. Кіш

ПІВНИКИ СИБІРСЬКІ

Iris sibirica L.

Родина Півникові — Iridaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Рідкісний вид на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Євросибірський вид, поширений від Франції до Сх. Сибіру та Монголії, з окремими ексклавами на Кавказі та в Малій Азії. В Україні — на Закарпатті, в Прикарпатті, Розточчі, Поліссі, на зх. Подільської височини, рідше в Правобережному та Лівобережному Лісостепу, зрідка — в пн. частині степової зони (Дніпропетровська обл.) та в Криму (Долгоруківська яйла). Адм. регіони: Рв, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Ів, Тр, Зк, Чц, Хм, Вн, Чк, Кд, Дн, Пл, Хр, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Просторове розміщення популяцій лінійне або локальне. Спектри онтогенетичних станів правосторонні з переважанням куртин генеративних рослин. Кожна така куртина складається з 50–300 пагонів, 10% з яких квітконосні. Середня щільність популяцій — 1–20 куртин на 10 м^2.

Причини зміни чисельності
Осушувальна гідромеліорація, інтенсивне випасання та викошування луків, збирання квітів на букети.

Умови місцезростання
Перезволожені ґрунти, у мезотрофних умовах. Заплавні луки, по берегах річок та по окраїнах боліт в угрупованнях союзу *Molinion*, високотравні луки союзу *Filipendulion* кл. *Molinio-Arrhenatheretea,* а також у складі гігрофільних чагарникових угрупувань кл. *Alnetea glutinosae.* Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна рослина, 40–100 см заввишки, з коротким кореневищем, утворює дернини. Стебло округле, прямостояче, при основі покрите залишками листків, у верхній частині слабко розгалужене. Листки вузьколінійні, мечоподібні, 2–6 мм завширшки, 50–60 см завдовжки, завжди вищі від квітконосного стебла. Квітки синьо-фіолетові, зрідка білі, запашні, сидячі, виростають в пазухах зверху коричневих плівчастих приквітників. Зовнішні долі оцвітини обернено-яйцеподібні, блакитні, з коричневим або фіолетовим жилкуванням, внутрішні долі оцвітини прямостоячі, еліптичні, яйцеподібні, темні. Плід — довгаста тригранна коробочка. Цвіте в травні–липні, плодоносить в липні –серпні. Розмножується насінням та вегетативно (розростанням куртин).

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Необхідно організувати нові заказники для охорони популяцій виду. Охороняють в Карпатському БЗ, в Канівському, Дніпровсько–Орільському та Поліському ПЗ, в Шацькому та «Деснянсько-Старогутському» НПП, в ряді заказників на Поліссі та в Лісостепу. Заборонено несанкціоноване збирання рослин та порушення умов місцезростань, надмірний випас, меліорація лук.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують в Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Голубев, 1991; Мельник, 1991

Автори: В.І. Мельник, О.Р. Баранський,
В.І. Гончаренко, О.Т. Кузярін, Д.С. Подорожний
Фото: В.П. Гелюта, В.В. Савчук (вставка)

СИТНИК БУЛЬБИСТИЙ

Juncus bulbosus L. (*J. supinus* Moench, *J. uliginosus* Roth)

Родина Ситникові — Juncaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Центральноєвропейський вид на сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Центральна Європа та Середземномор´я, трапляється також в Пн.-Зх. та Сх. Африці. Як заносний вид — на Азорських о-вах, Ньюфаундленді, в Новій Зеландії. В Україні — на Правобережному Поліссі, в Закарпатті, поодиноко — в інших регіонах Правобережжя. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Зк, Хм.

Чисельність та структура популяцій
Вид у популяціях має високу щільність, але локалітети нечисленні. Найбільшими є популяції в Поліському ПЗ — у системі заростаючих меліоративних каналів.

Причини зміни чисельності
Осушення боліт, зменшення зволоження невеликих водойм, їх пересихання, збільшення евтрофізації водойм та боліт.

Умови місцезростання
На мілководдях та по берегах водойм зі слабкою течією, переважно мезотрофних та олігомезотрофних, в канавах, на зволожених піщаних ділянках, мулисто-торфових відкладах з послабленою ценотичною конкуренцією. Екотопи характеризуються кислою реакцією та відсутністю карбонатів. Не витримує коливань рівня води та промерзання водойм. Зменшення зволоження та посилення антропогенного еутрофування водойм призводить до зниження життєвості популяцій. Угруповання відносяться до кл. *Isoëto-Nanojuncetea*. Гігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з тонким стеблом, 2–15 см заввишки, прямостоячим або лежачим, з бульбоподібним потовщенням біля основи, у вузлах вкорінюється. Листки вузьколінійні, ниткоподібні. Стеблові листки (1–2) коротші за суцвіття. Суцвіття мало розгалужене. Листки оцвітини рівні, зелені або червонуваті, по краях плівчасті. Коробочка видовжено-овальна, з коротким носиком. Цвіте у червні–липні, плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням та вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Необхідний контроль за станом популяцій. Охороняють в Поліському, Рівненському та Черемському ПЗ, НПП «Прип'ять-Стохід». Заборонено порушення умов місцезростання, випасання, проведення меліоративних робіт.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, берегозахисне.

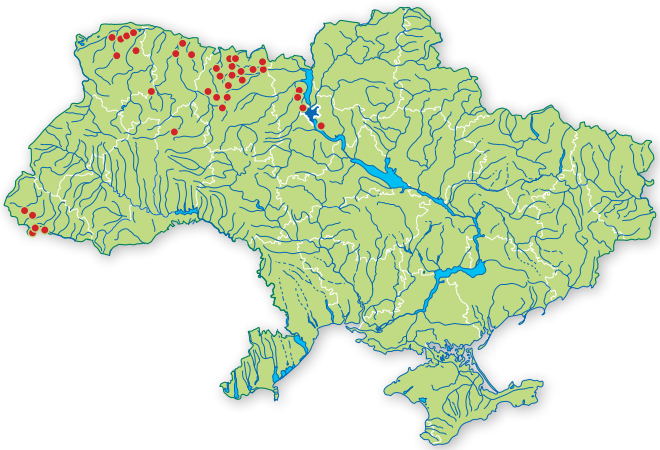

Основні джерела інформації
Андриенко, 1983; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. природ. парків України, 2002; Макрофиты — индикаторы изменений природной среды, 1993; Орлов, 2005; Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона, 2006.

Автор: Т.Л. Андрієнко
Фото: О.О. Орлов, О. Жигаленко (вставка)

СИТНИК КУЛЯСТОПЛОДИЙ

Juncus sphaerocarpus Nees

Родина Ситникові — Juncaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Рідкісний вид на пн. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середземноморсько-ірано-туранський вид з іррадіаціями в пд. частину степової зони Євразії. В Україні — у пониззі Дніпра: степові поди в Бузько-Дніпровській (в окол. м. Херсона, с. Копані Білозерського р-ну та с. Іванівна Бериславського р-ну Херсонської обл.) та Дніпровсько-Молочанській (БЗ «Асканія-Нова») степових районах. Існують також вказівки для Криму та пд. сх. України, однак гербарних зразків звідти немає. Адм. регіон: Хс.

Чисельність та структура популяцій
Корелює зі ступенем обводненості подів, тому чисельність значно коливається протягом року. Трапляється по берегах водойм. При затопленні з'являється по сирих місцях.

Причини зміни чисельності
Розорювання водо ного басейну подів, забруднення хімічними речовинами.

Умови місцезростання
Днища степових подів. Ґрунти — глейосолоді. Рослина приурочена до «подових ефемеретумів» лучно-болотних та болотних пульсуючих угруповань класу *Isoeto-Nanjuncetea,* характеризується різним ступенем зволоження протягом вегетаційного сезону. Гігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Терофіт. Однорічна трав'яна рослина 8–25 см заввишки з галузистою при основі системою пагонів. Стебла щетиноподібні світло-зелені борозенчасті. Листки плоскі, лінійні, коротші за стебло, до 0,7 мм завширшки, з шилоподібною верхівкою. Нижні листки з широкими гострими піхвами. Верхні — поступово звужені в пластинку, без вушок. Суцвіття — багаточленний монохазій, з тонкими гілочками, що несуть поодинокі більш менш розставлені квітки. Приквітки біло-плівчасті, яйцеподібні, загострені, у 2,5–3 рази коротші від оцвітини. Листочки оцвітини лінійно-ланцетні, гострі, плівчасті, з зеленою жилкою, трохи довші за коробочку. Коробочка опукло-тригранна, куляста, спочатку зелена, стигла, бліда, світло-жовта, або жовто-бура, коротша від оцвітини.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у БЗ «Асканія-Нова». Необхідний моніторинг стану популяцій, організація оптимального природокористування у подах та прилеглих ландшафтах. Заборонено знищення (освоєння) подів, зміна їх гідрологічного режиму.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Протиерозійне.

Основні джерела інформації
Кузьмичов, 1992; Пачоський, 1917; Флора Европейской части СССР, 1976; Флора УРСР, 1950.

Автори: І.І. Мойсієнко, В.В. Шаповал
Фото: О.С. Мандзюк

СИТНИК ТУПОПЕЛЮСТКОВИЙ

Juncus subnodulosus Schrank (*J. obtusatus* Kit. ex Schult., *J. obtusiflorus* Ehrh. ex Hoffm.)

Родина Ситникові — Juncaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Європейський вид на сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Пд. Скандинавського п-ва, Зх., Середня, Центральна та Пд. Європа (до пн. Туреччини). В Україні на сьогодні відомо лише два достовірних локалітети у верхів'ях р. Зх. Буг (між с. Колтів та Верхобуж Золочівського р-ну Львівської обл. та р. Золочівки (окол. с. Зарваниця того ж р-ну) в межах Вороняків. Раніше наводився для Розточчя (с. Немирів, с. Шкло, с. Вільшаниця Яворівського р-ну Львівської обл.), Опілля (с. Залісся, Золочівського р-ну Львівської обл.) та Закарпаття (Берегівський р-н, Дийда), звідки ймовірно зник. Адм. регіони: Лв, Зк.

Чисельність та структура популяцій
Локальні ценопопуляції, в яких переважають генеративні особини, що утворюють клони. Найчисельніша популяція виду зосереджена в долині р. Золочівки.

Причини зміни чисельності
Надмірне осушення екотопів, що призводить до послаблення життєздатності особин виду та їх випадіння із травостою.

Умови місцезростання
Домінує та зрідка трапляється у зарегульованих меліоративних каналах, на болотистих луках та евтрофних трав'яно-мохових болотах з торфово-болотними ґрунтами, збагаченими карбонатами. Формує угруповання асоціації *Juncetum subnodulosi* союзу *Caltion* кл. *Molinio-Arrhenatheretea,* що займають незначні площі. Гігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна нещільнодернинна рослина, 40–100 см заввишки. Кореневище товсте 10–20 см завдовжки. Репродуктивний пагін з 1–2 нижніми лускоподібними, 1–3 серединними та 1–2 приквітковими листками. Серединні та верхові листки циліндричні з губчастими перегородками. Суцвіття зонтикоподібно-волосисте, з численними розчепіреними гілочками першого та другого порядку галуження і дрібними головками квітів. Головки 5–10-квіткові. Листочки оцвітини шкірясті, широкоперетинчасті, з країв солом'яно-жовті, по центру зеленкуваті, з пурпурними верхівками. Коробочка світло-коричнева, блискуча, тригранно-яйцеподібна, загострена, з коротким носиком. Цвіте у червні–липні, плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням та поділом кореневища.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у «Верхобузькому» ландшафтному заказнику. Необхідно провести інвентаризацію місцезростань виду. Рекомендується створити заказники у місцях зростання виду та проводити контроль за станом популяцій. Заборонено проведення меліоративних робіт, що змінюють гідрологічні умови.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Кормове, ґрунтотвірне, ценозоформуюче.

Основні джерела інформації
Кузярін, 2001; Флора УРСР, 1950; ЧКУ, 1996.

Автори: О.Т. Кузярін, М.М. Федорончук
Фото: О.Т. Кузярін

ЕРИТРОНІЙ СОБАЧИЙ ЗУБ

Erythronium dens-canis L. (*E. dens-canis* L. subsp. *albiflorum* Kricsf., *E. maculatum* DC.)

Родина Лілійні — Liliaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Середземноморсько-середньоєвропейський вид на сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Атлантична та Середня Європа, Середземномор'я. В Україні — Карпати та Передкарпаття. Відокремлені локалітети існують у Пн. Поділлі та Центральному Поліссі. Адм. регіони: Жт, Лв, Ів, Зк, Чц.

Чисельність та структура популяцій
У Карпатах та Прикарпатті зустрічається окремими групами невисокої щільності, зрідка — щільними заростями. У Центральному Поліссі — щільність незначна. Чисельність популяцій зменшується, в окремих локалітетах вид зник.

Причини зміни чисельності
Інтенсивне ведення лісового господарства (рубки), зривання на букети, викопування цибулин, зміна гідрологічного режиму.

Умови зростання.
У Карпатах у передгірних дубово-грабових і гірських букових, буково-грабових, буково-дубових лісах, чагарниках. Переважно на висоті 200–1200 м н.р.м., окремі локалітети зафіксовані у субальпійському поясі. У Центральному Поліссі зростає у дубових, дубово-грабових, зрідка у сосново-дубових добре зволожених лісах. Займає екотонні угруповання на межі класів *Quercetea robori-petraeae* та союзу *Alno-Ulmion* (кл. *Querco-Fagetea*). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна рослина, ефемероїд. Цибулина яйцеподібно-циліндрична з 2–3 сидячими виводковими цибулинками, що своїм виглядом нагадують собачі зуби. Стебло пряме, 10–20 см заввишки, вгорі з однією, зрідка з двома пониклими квітками; в нижній половині — з двома майже супротивними листками. Листки яйцеподібно-ланцетні або довгасто-ланцетні, сизо-зелені, пурпурово-крапчасті, при основі звужені в черешок. Листочки оцвітини ланцетні або лінійно-ланцетні, до 30 мм завдовжки, 8–10 мм завширшки, рожеві або фіолетові, зрідка майже білі, при основі з білими або рудими плямками. Цвіте у березні–квітні, плодоносить у кінці травня. Розмножується насінням та вегетативно (дочірніми цибулинками).

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у Карпатському БЗ, заказнику «Довгий брід» (Житомирська обл.). Слід відновити заказник біля с. Чемеринці (Перемишлянський р-н, Львівська обл.), контролювати стан популяцій. Заборонено викопування, збирання, продаж рослин, проведення суцільних рубок лісу, порушення гідрологічних умов зростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Національному ботсаду ім. М.М. Гришка НАН України, ботасаду ім. акад. О.В. Фоміна Київського національного університету ім. Т. Шевченка, ботасаду Ужгородського національного університету.

Господарське та комерційне значення
Цінний декоративний вид.

Основні джерела інформації
Вайнагій, 1964; Каталог раритетного біорізноманіття..., 2002; Комендар, 1974; Комендар, Грицак, Неймет, Стойко, 1976; Комендар, Неймет, 1980; Комендар, Скунць, Гнатюк, 1985; Котов, 1962; Орлов, 2002, 2005; Орлов, Сіренький, 2004; Охрана важнейших ботанических объектов..., 1979; Флора УРСР, 1950; ЧКУ, 1996; Чопик, 1978.

Автори: О.О.Орлов, О.О.Кагало, В.І.Сабадаш
Фото: М.М. Перегрим

РЯБЧИК ШАХОВИЙ

Frittilaria meleagris L.

Родина Лілійні — Liliaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Палеарктичний вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Вид зростає в Атлантичній, Середній (від Скандинавії до Франції) і Сх. Європі, Середземномор'ї, на Алтаї. В Україні — Закарпаття, Передкарпаття, Буковина, Зх. Лісостеп, зрідка — Правобережний Лісостеп, Центральне Полісся. Адм. регіони: Жт, Кв, Лв, Ів, Зк, Чц.

Чисельність та структура популяцій
Зростає окремими куртинами, невеликими за площею та малочисельними. Популяції у віддалених важкодоступних місцях відзначаються високою щільністю і повночленними віковими спектрами, в окол. населених пунктів (наприклад, м. Чернівці) втрачені.

Причини зміни чисельності
Осушувальна меліорація, надмірне випасання, зривання рослин, переважно для продажу, викопування рослин.

Умови місцезростання
Вид заплавних екотопів із багатими вологими ґрунтами. В Карпатах відомий із заплав Тиси, долин р. Сірет, р. Прут та ін., де зростає у заплавних дубових, вільхових, ясенево-вільхових, ясеневих лісів (союз *Alnion incanae*) та в заболочених луках на їх місці. В Правобережному Лісостепу зростає в заплаві р. Рось із виходами гранітів на луках, оточених чорновільшняками.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 15–40 см заввишки із кулястою цибулиною. Стебло пряме, на верхівці дугоподібно загнуте. Сірозелені листки чергові, широколінійні, жолобчасті. Стебло несе 2–3 дзвоникоподібні повислі квітки, пурпурні, із шахматним малюнком (зрідка жовті). Плід куляста коробочка. Цвіте в квітні–травні. Плодоносить у червні. Розмножується насінням та вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в НПП «Синевир» і пам'ятці природи загальнодержавного значення «Білка» (Чернівецька обл.). Необхідно збільшити кількість природно-заповідних територій для охорони виду. Заборонено збирання рослин, проведення осушувальної меліорації, надмірний випас.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

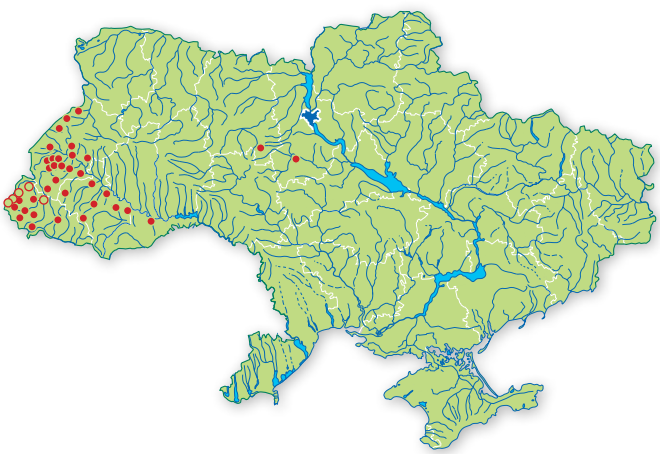

Основні джерела інформації
ЧКУ, 1996; Чорней, Буджак, Токарюк, 2000.

Автори: Т.Л. Андрієнко, І.І.Чорней
Фото: О.О. Сенчило

РЯБЧИК МАЛИЙ

Fritillaria meleagroides Patrin ex Schult. et Schult.f. (*F. longifolia* Steven ex Ledeb., nom. illeg.)

Родина Лілійні — Liliaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Європейсько-західно-сибірський вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
У середній та пд. смузі Сх. Європи, на пд. Зх. Сибіру, Алтаї, у Середній Азії. В Україні — Лівобережний Лісостеп та Степ (спорадично), Правобережний Лісостеп та Степ (поодиноко). Адм. регіони: Чк, Кд, Дн, Пл, Хр, Дц, Лг, Хс, Зп.

Чисельність та структура популяцій
На Лівобережжі популяції досить чисельні, але поступово зменшуються; в інших районах України вид майже зник. У Станично-Луганському відділенні Луганського ПЗ і НПП «Святі Гори» популяції численні, повночленні, структура інших популяцій не досліджена.

Причини зміни чисельності
Порушення умов зростання: розорювання заплав, докорінне та поверхневе поліпшення лук, випасання худоби; зривання на букети, викопування цибулин.

Умови місцезростання
Зростає на вогких луках у заплавах річок, зрідка у степових подах. Найкраще почуває себе в лучних угрупованнях кл. *Molinio-Arrenatheretae*, зрідка поодинокі екземпляри трапляються в лучно-степових угрупованнях союзу *Fragario viridis-Trifolion montani*. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Ефемероїд. Багаторічна трав'яна рослина 20–70 см заввишки. Цибулина яйцеподібно-куляста, з бурою оболонкою. Стебло з 5–8 вузьколінійними, жолобчастими, загостреними, спірально розташованими листками. Квітки 25–35 мм завдовжки, зазвичай поодинокі, повислі, брудно-пурпурові, всередині жовтуваті з темними плямами, які утворюють невиразний шаховий малюнок, зовнішні листочки оцвітини довгасті або довгасто-еліптичні, внутрішні — довгасто-обернено-яйцеподібні. Плід — довгаста тупотригранна, гострокінчаста коробочка до 2,5 см завдовжки і 1,5 см завширшки. Цвіте у квітні–травні. Плодоносить у червні. Розмножується насінням та цибулинами.

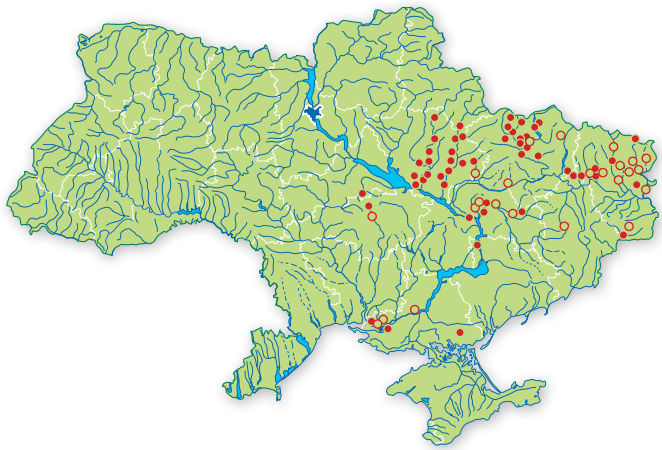

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в БЗ «Асканія-Нова», Луганському ПЗ, НПП «Святі Гори», ряді РЛП, заказників та пам'яток природи загальнодержавного та місцевого значення. Необхідно контролювати стан популяцій, створювати нові природно-заповідні території в місцях зростання виду. Заборонено збирання рослин, розорювання річкових заплав, надмірний випас худоби, викошування лук у першій половині літа.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Культивують в Донецькому ботанічному саду НАН України, Ботанічному саду ім. О.В. Фоміна Київського національного університету ім. Т. Шевченка.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Байрак, Стецюк, 2005; Бурда, Остапко, Ларин, 1995; Кучеревський, 2001; Рідкісні й зникаючі рослини Луганської області, 2003; Тарасов, 1983; Флора УРСР, 1950; ЧКУ, 1996.

Автори: І.А. Коротченко, О.О. Орлов
Фото: О.О. Кагало, Л.Я. Нагорна (вставка)

РЯБЧИК ГІРСЬКИЙ

Fritillaria montana Hoppe
(*F. orientalis* auct. non Adam)

Родина Лілійні — Liliaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Пд.-європейсько-балканський вид на пн.-сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Пн. Причорномор'я (Молдова, Румунія), Балканський п-ів. В Україні відомий з ізольованих оселищ у Середньому та Пд. Придністров'ї. Адм. регіони: Чц, Хм, Од.

Чисельність та структура популяцій
Популяції між с. Устя і Велика Слобідка (Хмельницька обл.) і в ур. Шебутинський Яр (с. Шебутинці) налічують по 1 тис. особин кожна, а з окол. с. Михайлівка та м. Сокиряни (Чернівецька обл.) — по декілька тисяч особин. В усіх популяціях переважають догенеративні групи. Стан популяції поблизу смт. Біляївка Одеської обл. невідомий.

Причини зміни чисельності
Найбільше потерпає від збирання рослин на букети, викопування цибулин, рекреаційного впливу. Особливо загрозливим є стан популяцій у Хмельницькій обл.

Умови місцезростання
На схилах різного ступеня крутизни, пд., зх. та сх. експозицій з сухими або помірно зволоженими дерново-карбонатними або вилуженими чорноземами, іноді — рендзинами, на вапняках, мергелях, гіпсах. Росте в лісах, на лісових галявинах, узліссях, серед чагарникових заростей та у складі лісокультур листяних порід. Компонент травостою (іноді співдомінант весняної синузії) угруповань кл. *Querco-Fagetea*, *Robinietea*. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина, 20–55 см заввишки. Бульбоцибулина куляста, до 2 см завширшки. Стебло прямостояче, з лінійно-ланцетними або ланцетними листками. Верхні три листки зближені під квіткою, решта чергові або зближені по два, закручені. Квітки поодинокі (зрідка по 2), поникаючі. Оцвітина широка, дзвоникоподібна, коричнево-пурпурова, усередині жовтувата з шаховим малюнком. Плід обернено-яйцеподібна коробочка, біля основи звужена в коротку ніжку. Цвіте у квітні–травні, плодоносить у травні–липні. Розмножується насінням і вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Включена до Додатку I Бернської конвенції. Охороняють в НПП «Подільські Товтри», ландшафтному заказнику «Шебутинський Яр» (Чернівецька обл.). Необхідно взяти під охорону всі оселища виду, контролювати стан популяцій, культивувати в ботанічних садах. Заборонено збирання, викопування рослин, порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Культивують у ботанічному саду Чернівецького університету ім. Ю. Федьковича.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Любінська, 2000; Определитель высших растений Молдавской ССР, 1975; Собко, 1992; Судинні рослини флори Чернівецької області, 1999; ЧКУ, 1996; Тора, 1936.

Автори: Чорней І.І., Кагало О.О., Любінська Л.Г.
Фото: В.В. Буджак

РЯБЧИК РУСЬКИЙ

Fritillaria ruthenica Wikstr.

Родина Лілійні — Liliaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Диз'юнктивноареальний вид на зх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Сх. Європа, Кавказ, Зх. Сибір, Алтай, Середня Азія, Джунгарія. В Україні — лісостепова та степова зони. Адм. регіони: Кв, Чн, См, Чк, Кд, Дн, Пл, Хр, Дц, Лг, Од, Мк, Хс, Зп.

Чисельність та структура популяцій
Популяції нечисельні — від 1 до 10 особин на 1 м^2 при середній площі від 0,01 до 0,02 га, до 10 до 20 особин на 1 м^2 (0,01 до 0,05 га). За типом просторової структури — ізольовані локальні, рідше лінійні; за типом вікової структури — повночленні, стійкі, гомеостатичні.

Причини зміни чисельності
Осушування, розорювання, випалювання, зривання на букети, викопування.

Умови місцезростання
Узлісся, чагарники, луки, кам'янисті схили на лужних та кислих ґрунтах. В екотонах між лісовою і лучно-степовою рослинністю та у лучно-степових угрупованнях. Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–60 см заввишки, з бульбоцибулиною, яка у генеративних особин з 2–3 м'ясистих лусок, поміж якими є кілька бруньок поновлення (діток). Стебло пряме, від середини до верхівки улиснене. Листки лінійні, нижні і верхні супротивні або кільчасті, середні чергові; верхні майже ниткоподібні з дуже тонкими, спірально-закрученими і чіпкими верхівками. Квітки (1–4) поникли, листочки оцвітини овальні або еліптичні, тупі, 2–3 см завдовжки, зовні темнопурпурові, зсередини жовтуваті, з нечітким шахово-сітчастим малюнком. Цвіте у квітні–травні, плодоносить у травні–липні. Плід крилата шестигранна коробочка. Розмножується насінням і вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
При відсутності антропогенного тиску розширює межі зростання. Необхідні інвентаризація місцезростань, контроль стану популяцій. Охороняють в Канівському, Українському степовому (відділення «Михайлівська цілина» та «Крейдова флора»), Луганському (відділення «Станично-Луганське», «Стрільцівський степ») ПЗ, у НПП «Святі гори», на території ряду пам'яток природи. Заборонено зривання, викопування рослин, порушення умов місцезростань.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують в ботанічних садах: Національному ім. М.М. Гришка, Донецькому, Криворізькому НАН України та університетських: м. Києва, Харкова та ін., Національному дендропарку «Софіївка» НАН України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

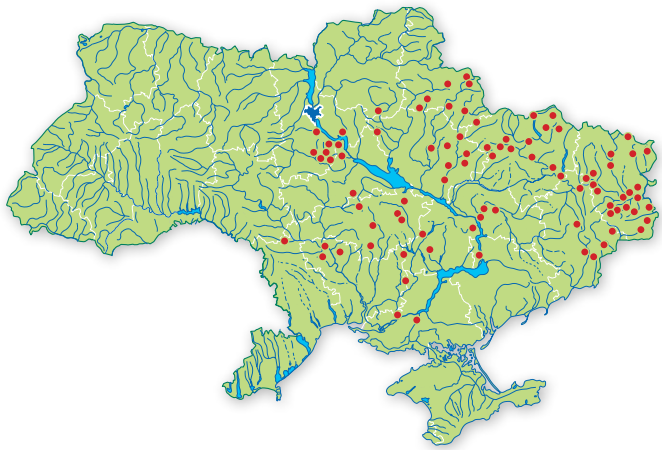

Основні джерела інформації
Байрак, Стецюк, 2005; Бурда, Остапко, Ларин, 1995; Гриценко, 2005; Собко, 2005; Остапко, 2001; Перегрим, Накоп'юк, 2005; ЧКУ, 1996.

Автори: М.М. Федорончук, М.М. Перегрим, В.С.Ткаченко
Фото: Н.О. Гавриленко, Г.В. Бойко (вставка)

ЛІЛІЯ ЛІСОВА

Lilium martagon L.

Родина Лілійні — Liliaceae

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Вид з диз'юнктивним ареалом, єдиний дикорослий вид роду *Lilium* L. в Україні, який скорочує своє поширення.

Ареал виду та його поширення в Україні
Євразійський вид: від Середньої, Пд. та Сх. Європи до Зх. і Сх. Сибіру (включаючи пн. частину Монголії). В Україні — в Карпатах, Закарпатті, Передкарпатті, Розточчі, Опіллі, на Поліссі, в Лісостепу. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Ів, Тр, Зк, Чн, Хм, Вн, Чк, Пл, Хр, Од.

Чисельність та структура популяцій
Популяції містять від декількох одиниць до декількох десятків особин різного віку, які зростають групами. Інколи трапляються популяції з декількох сотень особин, зазвичай на освітлених місцях у рівнинних лісах. Місцезнаходження біля населених пунктів відчувають значний антропогенний прес, багато з них поступово зникають.

Причини зміни чисельності
Рекреаційне навантаження, збирання на букети, викопування цибулин для пересаджування та як лікарської сировини. Рослина зникає внаслідок вирубування лісів, оскільки потребує часткового затінення.

Умови місцезростання
Листяні та мішані ліси в мезотрофних умовах, насамперед, в їх освітлених місцях — на галявинах, узліссях. В Карпатах — у розріджених лісах, серед лісових та субальпійських лук — на добре зволожених місцях. Всюди трапляється спорадично. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 50–150 см заввишки. Цибулина яйцеподібної форми, черепитчаста, жовта. Стебло зелене, під суцвіттям безлисте, середні листки по 5–6 в кільцях. Суцвіття китицеподібне, квітки повислі, на довгих квітконіжках, яснопурпурові з темно-фіолетовими плямочками, ароматні, зібрані у негусту китицю. Трапляються рослини із іншим забарвленням квітів — жовто-оранжевим, червоним та ін. При розквітанні листочки-оцвітини закручуються угору, між ними звисають довгий зігнутий стовпчик та шість довгих тичинок. Плід шестигранна коробочка, яка при дозріванні розтріскується на три частини. Цвіте в червні–липні. Плодоносить у серпні. Розмножується насінням та вегетативно, утворюючи дочірні цибулинки.

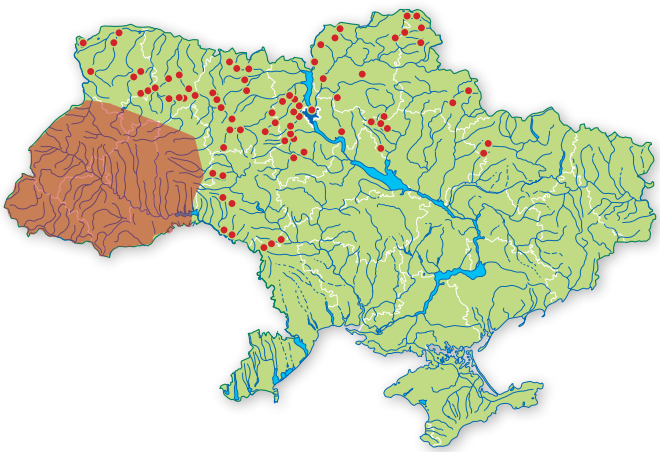

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Потребує уваги охорона виду на Лівобережній Україні. Охороняють в багатьох природно-заповідних територіях лісової та лісостепової зони — Карпатському БЗ, ПЗ «Розточчя», «Медобори», Рівненському, ННП Шацькому, «Подільські Товтри», в багатьох заказниках. Заборонено зривання та викопування рослин, рубку лісу.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у багатьох ботанічних садах.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікувальне, медоносне.

Основні джерела інформації
Заверуха, Андрієнко, Протопопова, 1983; Нестерук, 2000; ЧКУ, 1996.

Автор: Т.Л. Андрієнко
Фото: П. Косінський

ЛІЛІЙКА ПІЗНЯ (ЛЛОЙДІЯ ПІЗНЯ)

Lloydia serotina (L.) Rchb.
(*Bulbocodium serotinum* L.)

Родина Лілійні — Liliaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Реліктовий вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Аркто-альпійський вид: арктична зона та високогір'я гірських систем Євразії, пн.-зх. та зх. райони Пн. Америки. В Україні — високогір'я Карпат: на хребтах Чорногора (г. Говерла, Великі Козли, Петрос, Смотрич, Шпиці), Свидовець (г. Близниця) та Мармароські гори (г. Гропа). Адм. регіони: Ів, Зк.

Чисельність та структура популяцій
Кілька ізольованих невеликої площі популяцій, що нараховують від кількох десятків до кількох сотень особин. Популяції з мікролокусів, що займають від кількох см^2 до кількох м^2, іноді лінійні (в тріщинах) — до 50 см завдовжки. Часто формуються клони.

Причини зміни чисельності
Вузька еколого-ценотична амплітуда, заростання оселищ гірською сосною, відсутність екотопів відповідного типу.

Умови місцезростання
Субальпійський пояс на висотах 1700–1850 м н.р.м. Вузькі щілини, кам'яні ніші та мікротераси, невеликі карнизи крутих, прямовисних скель, кам'янисті урвища, часто на майже оголеному або вкритому відмерлими залишками рослин субстраті. Ґрунт пухкий, багатий на гумус, добре аерований, зі значною домішкою продуктів вивітрювання та рухляку, помірно зволожений. Трапляється у маловидових угрупованнях союзу *Festucion versicoloris*, діагностичний вид союзу *Oxitropido-Elynion*. Мезогігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 5–20 (25) см заввишки. Цибулина підземна, вузька, видовжена, обгорнута разом з нижньою частиною стебла темно-бурими волокнистими решетками минулорічних листків. Стебло пряме, 5–15 см заввишки, з 3–5 стебловими листками та однією, рідше, двома квітками. Прикореневих листків два, ниткоподібних, 15–35 см завдовжки, довших за стебло, інколи майже в два рази (var. *carpatica* Zapał.). Стеблові листки коротколанцетні, розширені до основи, 1–2,5 см завдовжки, верхні менші від нижніх. Квітки дзвоникоподібні, прямостоячі, листочки оцвітини ланцетні обернено-яйцеподібні, тупі 10–15 мм завдовжки, білі, в основі з жовтою плямою та з трьома червонувато-фіолетовими жилками. Тичинки та стовпчик коротші за оцвітину. Цвіте у червні–липні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням та вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Вид занесено до «Переліку видів судинних рослин, що підлягають особливій охороні на території Закарпатської області». Охороняють в Карпатському БЗ та Карпатському НПП. Необхідний моніторинг сучасного стану популяцій. Заборонено збирання рослин, порушення умов зростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, ґрунтотвірне, протиерозійне.

Основні джерела інформації
Бесеганич, Кіш, Данилик, 2001; Флора УРСР, 1950; Чопик, 1976; Margittai, 1927; Margittai, 1934; Zapałowicz, 1906.

Автори: Р.Я. Кіш, І.М. Данилик
Фото: Р.Я. Кіш

ГАДЮЧА ЦИБУЛЬКА ГРОНОПОДІБНА

Muscari botryoides (L.) Mill. (*Hyacinthus botryoides* L.; incl. *M. carpaticum* Racib., *M. pocuticum* Zapał., *M. transsilvanicum* Schur)

Родина Гіацинтові — Hyacinthaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Ендемічний таксон на пн.-сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середня та Пд. Європа. В Україні на Закарпатті вихідна раса з 2n=18 *M. transsilvanicum*. Відомо кілька оселищ на схилах вулканічного горбогір'я та одне в Мараморoській котловині. Вказівки про зростання на іншій території України відносяться до здичавілих рослин. Описані *M. pocuticum* Zapał. та *M. carpaticum* Racib. потребують дальших досліджень. Адм. регіон: Зк.

Чисельність та структура популяцій
Просторова структура контагіозно-дифузна, щільність популяцій від 20 до 50 особини на м^2. Площа найбільшого оселища не перевищує 1 га, кілька сотень особин, в інших — нараховують лише по кілька сотень, або навіть десятків особин. У популяціях переважають дорослі особини.

Причини зміни чисельності
Освоєння схилів під сади та виноградники, рекреаційне та пасовищне навантаження, викопування рослин, зривання на букети.

Умови місцезростання
Світлі ксеротермні діброви, узлісся, вторинні лісові ценози на багатих теплих бурих ґрунтах, сформованих на делювії магматичних порід, в угрупованнях кл. *Querco-Fagetea*, *Quercetea pubescentis,* зрідка у вторинному угрупованні з *Robinia pseudoacacia.* Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Ефемероїд. Багаторічна трав'яна рослина 12–30 см заввишки. Цибулина до 15–20 мм в діаметрі. Листків 2–4, прикореневі, до 30 (15–20) см завдовжки та 5–13 мм завширшки, пласкі, на кінцях зрослі в ковпачок. Суцвіття з 20–30 квіток, китицеподібне. Плідні квітки на коротких (3–5 мм) квітконіжках, пониклі, забарвлення — від білувато-блакитного до темно-синього. Неплідні, майже сидячі, дрібніші та світліші. Плід тригнізда коробочка. Насінини округлі, темно-коричневі. Цвіте у квітні–травні. Плодоносить у травні. Розмножуються насінням та вегетативно (дочірніми цибулинами).

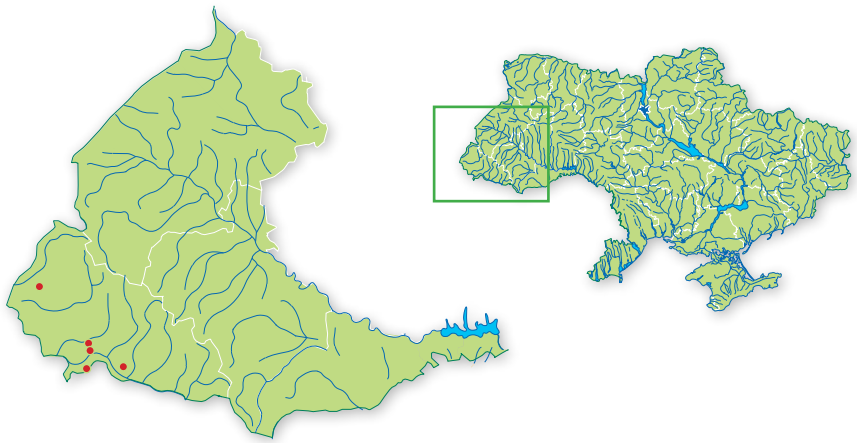

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до «Переліку видів судинних рослин, що підлягають особливій охороні на території Закарпатської області». Охороняють в заказниках «Мочарка» та «Шияня». Необхідним є створення охоронних об'єктів у місцях зростання виду, контроль стану популяцій, культивування у ботанічних садах, репатріація в місця, де вид раніше зустрічався. Заборонено збирання рослин, освоєння територій під сади та виноградники, організацію випасу та місць рекреації.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Хоча типовий *M. botryoides* культивують у ботанічних садах, однак карпатська раса в колекціях відсутня.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, медоносне.

Основні джерела інформації
Флора УРСР, 1950; Дашко-Шпрингвальд Р.Д., 1996; Дашко-Шпрингвальд, 2000; Крічфалушій, Вайнагій, Андрик, Дашко, 1999; Somlyay, 2003; Somlyay, Pintér, Csontos, 2006.

Автори: Р.Я. Кіш, Є.Й. Андрик
Фото: Р.Я. Кіш

ТЮЛЬПАН ДВОКВІТКОВИЙ

Tulipa biflora Pall. (*T. koktebelica* Junge, *T. callieri* Halácsy et Levier)

Родина Лілійні — Liliaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Рідкісний на зх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Пд.-Сх. Закавказзя, Нижнє Поволжя, Зх. Сибір (пд.), зх. Казахстан, Іран. В Україні — Донецький кряж та Крим. Адм. регіони: Дц, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Відомо кілька локальних популяцій. Ечкідазька популяція налічує на 3,5 га майже 2,4 млн. особин (співвідношення прегенеративних і генеративних особин 7 : 3). Найбільша популяція в Сх. Європі пн.-зх. від м. Чауда займає 16 км^2, щільність — 10–18 особин на м^2. На Тарханкуті, Казантипі, Чокракському масиві зростає дифузно, локальні популяції малочисельні. Донецька популяція (с. Олександрово-Калинове Костянтинівського р-ну) займає площу 400 м^2 і налічує близько 2 тис. особин, щільність 44–103 особини на м^2, віковий спектр одновершинний, лівосторонній.

Причини зміни чисельності
Розорювання степу, ерозія схилів, перевипас, будівництво, викопування рослин. Судацьку популяцію знищено в 1976 р. при забудові.

Умови місцезростання
Рівнинні степи або еродовані гірські глинисті схили (5–150 м н.р.м.). Ґрунти сухі, чорноземні, досить змиті. Угруповання належать до порядку *Festucetalia valesiacae* (кл. *Festuco-Brometea),* часто порушені, деградовані, з розрідженим трав'яним покривом. Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Ефемероїд. Багаторічна трав'яна рослина 10–25 см заввишки. Цибулина з темно-бурими оболонками, рожевошерстистими зсередини. Листки лінійні, серпоподібно вигнуті. Квітки поодинокі або по 2–3 на квітконосі, 3–4 см завдовжки, білі з жовтою основою та блідо-лілуваті зовні, трохи поникліі. Цвіте в березні–квітні, плодоносить у травні–червні. Плід широкояйцеподібна коробочка до 1 см. Розмножується насінням та вегетативно (цибулинами).

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
В Криму охороняють в Опукському та Казантипському ПЗ. Донецька популяція знаходиться на території РЛП «Клебан-Бик», Чаудинська популяція зберігається завдяки режиму військового полігону. Заборонено надмірний випас, терасування та заліснення територій, збирання та викопування рослин.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують в Нікітському ботанічному саду ННЦ УААН, Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України, Донецькому ботанічному саду НАН України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, цінний селекційний матеріал.

Основні джерела інформації
Ена и др., 1998; Косых, Голубев, 1983; Крюкова, Лукс, 1978; Рыфф, Крайнюк, 2004; ЧКУ, 1996.

Автори: В.М. Остапко, В.В. Новосад, А.В. Єна
Фото: В.П. Ісіков

ТЮЛЬПАН ГРАНІТНИЙ

Tulipa graniticola (Klokov et Zoz) Klokov (~ *T. biebersteiniana* Schult.f. s.l.)

Родина Лілійні — Liliaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Вузькоендемічний вид, споріднений з *T. biebersteiniana* Schult.f. s. str.

Ареал виду та його поширення в Україні
Пн. Приазов'я, Придніпров'я. В Україні — Приазовська височина. Адм. регіон: Дц, Зп.

Чисельність та структура популяцій
Популяції локальні з дифузним або груповим типом розміщення особин. Щільність популяцій 5–30 особин на 1 м^2. Вікові спектри лівосторонні, абсолютно переважають особини прегенеративного періоду розвитку. Вегетативне поновлення інтенсивне, насіннєве — задовільне.

Причини зміни чисельності
Вузька ареальність виду, генетична одноманітність популяцій. Антропогенний вплив: порушення природних екотопів внаслідок господарського освоєння територій, видобування гранітів, випасання худоби, витоптування у місцях рекреації, збирання на букети.

Умови місцезростання
Гранітні (рідко пісковикові) відслонення, кам'янисті степи. В угрупованнях петрофітного степу, на щебенястих ґрунтах. Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Ефемероїд. Багаторічна трав'яна рослина 20–35 см заввишки. Цибулини з темно-бурими оболонками та суцільним кільцем густих щетинок навколо денця. Листки лінійноланцетні, з гострою верхівкою, здебільшого дугоподібно вигнуті вгору або назовні. Квітки поодинокі, рідко по 2–3 (ssp. *bestashica* Klokov et Zoz), жовті, 17–35 мм завдовжки, яскраві, часто зовні з рожево-бузковим відтінком. Зовнішні листочки оцвітини вужчі, ніж внутрішні, часто у 1,5 раза. Листочки оцвітини найширші нижче середини. Коробочка до 20 (25) мм завдовжки. Цвіте у квітні–травні, плодоносить у червні. Розмножується насінням та вегетативно цибулинами.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у відділенні «Кам'яні Могили» Українського степового ПЗ, заповіднику «Хортиця», РЛП «Половецький степ», заповідних урочищах «Василівка», «Гречкино №1», «Гречкино №2», «Ліс на граніті», пам'ятці природи «Чердакли». Рекомендується створити заказники у місцях зростання виду, контролювати стан популяцій та вирощувати в ботанічних садах, ввести в культуру, використовувати як вихідний матеріал у селекції декоративних сортів тюльпанів, дотримання умов охорони в заповідних територіях. Заборонено збирання, порушення умов місць зростання (добування гранітів, випасання худоби, інші впливи господарської діяльності).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують в Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України та в Донецькому ботанічному саду НАН України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, селекційне.

Основні джерела інформації
Бурда, Остапко, Ларин, 1995; Зоз, Клоков, 1935; Каталог растений Донецкого ботанического сада, 1988; Каталог растений Центрального ботанического сада им. Н.Н. Гришко, 1997; Кондратюк, Бурда, Остапко, 1985; Остапко, 1997, 2001; Флора УРСР, 1950; ЧКУ, 1996.

Автори: В.М. Остапко, Л.І. Крицька
Фото: В.П. Гелюта, М.Г. Бойко (вставка)

ТЮЛЬПАН БУЗЬКИЙ

Tulipa hypanica Klokov et Zoz (~ *T. biebersteiniana* Schult.f. s.l.)

Родина Лілійні — Liliaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Ендемічний вид, споріднений з *T. biebersteiniana* Schult.f.

Ареал виду та його поширення в Україні
Пн.-зх.-причорноморський вид. В Україні — пд. частина Правобережного Степу між Дністром і Дніпром. Адм. регіони: Кд, Дн, Од, Мк, Хс.

Чисельність та структура популяцій
Популяції характеризуються дифузним, компактно-дифузним або груповим розміщенням особин, щільність яких становить 20–100 на 1 м^2. Часто утворює скупчення площею 0,5–6 м^2, в яких щільність особин коливається від 2 до 5 на 0,25 м^2. Абсолютний максимум у вікових спектрах популяцій припадає на особини прегенеративного періоду, що пов'язано з інтенсивним вегетативним розмноженням. В умовах підвищеного антропогенного впливу знижується щільність особин та їх життєздатність.

Причини зміни чисельності
Порушення і трансформація природних екотопів внаслідок господарського освоєння територій: будівництва, розорювання степових масивів, штучного лісонасадження, випасання худоби, витоптування у місцях рекреації, збору рослин на букети, викопування цибулин.

Умови місцезростання
Вапнякові та гранітні відслонення, справжні та кам'янисті степи (кл. *Festuco-Brometea*), на кам'янисто-щебенистих ґрунтах, степові чагарники (кл. *Rhamno-Prunetea*). Позитивно реагує на розпушеність ґрунтів. Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Ефемероїд. Багаторічна трав'яна рослина з підведеним та зігнутим вгорі стеблом 15–35 см заввишки. Цибулина яйцеподібно-куляста з темними, майже чорними, найстарішими, та коричневими, молодшими, покривними лусками (3–5 см завдовжки). Листки 8–22 мм завдовжки, лінійно-ланцетні з гострою верхівкою, здебільшого спрямовані косо вгору, вздовж складені, зверху сизуваті. Квітки поодинокі (рідко по 2), блідо-жовті, 16–35 мм завдовжки. Зовнішні листочки оцвітини набагато вужчі за внутрішні, зеленкувато-жовтуваті, з країв з червонуватим відтінком. Коробочка 13–25 мм завдовжки. Цвіте в квітні, плодоносить у травні. Розмножується насінням і цибулинами.

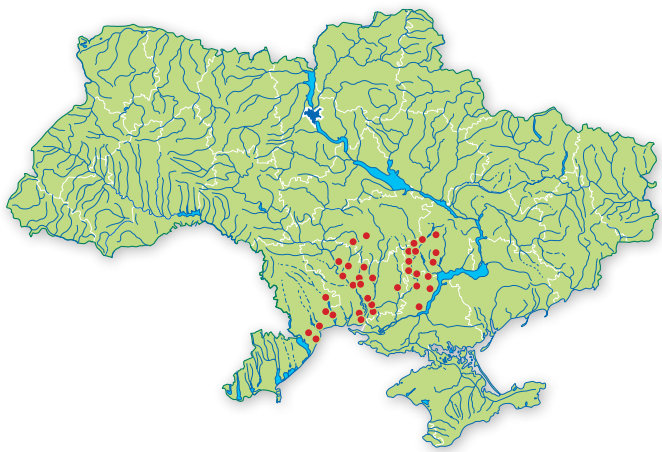

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в НПП «Козацький град», ПЗ «Єланецький степ», ряді заповідних територій місцевого значення. Необхідно включити до природно-заповідного фонду нові місцезнаходження виду, запровадити моніторинг природних популяцій виду та контроль за зміною їх показників, ввести в культуру. Заборонено збирання, порушення умов місць зростання, заліснення схилів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Культивують у ботанічних садах.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, селекційне.

Основні джерела інформації
Бойко, 1988; Воронова, 2005; Зоз, Клоков, 1935; Крицкая, Новосад, 2001; Кучеревський, 2001; Флора УРСР, 1950; ЧКУ, 1996.

Автори: Л.І. Крицька, В.М. Остапко, О.Ф. Щербакова, В.В. Новосад
Фото: І.І. Мойсієнко, М.М. Перегрим (вставка)

ТЮЛЬПАН ЗМІЄЛИСТИЙ

Tulipa ophiophylla Klokov et Zoz (~ *T. bieberstein iana* Schult.f. s.l.)

Родина Лілійні — Liliaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Ендемічний вид, споріднений з *T. bieberstein iana* Schult.f.

Ареал виду та його поширення в Україні
Сх., Пн. Причорномор'я. В Україні — Донецький кряж і прилеглі частини Лівобережного Степу. Адм. регіони: Дц, Лг, Хс, Зп.

Чисельність та структура популяцій
Популяції численні, локальні, із незначною чисельністю особин, які розміщенні дифузно або невеликими скупченнями. Щільність популяцій 2–30 особин на 1 м^2. Вегетативне та насіннєве поновлення задовільне.

Причини зміни чисельності
Антропогенний вплив: порушення природних екотопів внаслідок господарського освоєння територій, випасання худоби, витоптування, збирання на букети.

Умови місцезростання
Кам'янисті степи і відслонення пісковиків, сланців, крейди, мергелю, вапняку (кл. *Sedo-Scleranthetea*). В угрупованнях справжнього та петрофітного степу (кл. *Festuco-Brometea*), на солонцях, щебенястих та глинистих ґрунтах піщаноракушняковому субстраті (Білосарайська коса). Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Ефемероїд. Багаторічна трав'яна рослина 12–35 см заввишки зі стеблами часто вигнутими вгорі. Цибулини з темно-бурими оболонками, з кільцем густих щетинок навколо денця. Листки вузьколінійноланцетні, спрямовані вигнуто вгору, часто дугасто зігнуті назовні, сріблясто-зелені. Квітки поодинокі, жовті, 17–35 мм завдовжки. Зовнішні листочки оцвітини найширші в середині, за шириною майже такі ж, як і внутрішні. Коробочка до 20 мм завдовшки. Цвіте у квітні–травні, плодоносить у червні. Розмножується насінням та цибулинами.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в Українському степовому, Луганському ПЗ, кількох РЛП та в багатьох інших територіях природно-заповідного фонду. Рекомендується створити заказники у місцях зростання виду, контролювати стан популяцій, вирощувати в ботанічних садах, проводити селекцію як декоративної рослини, дотримання режиму охорони в заповідних територіях. Заборонено збирання рослин, порушення умов місць зростання — випасання худоби, заліснення степових ділянок.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують в Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України та Донецькому ботанічному саду НАН України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, селекційне.

Основні джерела інформації
Бурда, Остапко, Ларин, 1995; Горелова, Альохін, 1999; Зоз, Клоков, 1935; Каталог растений Донецкого ботанического сада, 1988; Каталог растений Центрального ботанического сада им. Н.Н. Гришко, 1997; Кондратюк, Бурда, Остапко, 1985; Остапко, 1997, 2001; Флора УРСР, 1950; ЧКУ, 1996.

Автори: В.М. Остапко, Л.І. Крицька, В.П. Коломійчук
Фото: М.М. Перегрим

ТЮЛЬПАН ДІБРОВНИЙ

Tulipa quercetorum Klokov et Zoz (*T. biebersteiniana* Schult.f. s.l.)

Родина Лілійні — Liliaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий

Наукове значення
Ендемічний вид, представник складного видового комплексу *T. biebersteiniana* s.l.

Ареал виду та його поширення в Україні
Поширений у лісостеповій і степовій зонах від басейну Пд. Бугу до пониззя Дону та у Передкавказзі. В Україні — Правобережний та Лівобережний Лісостеп і Степ (крім пд. регіонів). Адм. регіони: Кв, См, Вн, Чк, Кд, Дн, Пл, Хр, Дц, Лг, Од, Зп.

Чисельність та структура популяцій
Популяції локальні з дифузною або груповою просторовою структурою, чисельні, або представлені невеликими групами особин. Віковий спектр лівосторонній, повночленний, популяції інвазійні.

Причини зміни чисельності
Порушення природних екотопів внаслідок господарського освоєння територій, зведення лісів, випасання худоби, витоптування у місцях рекреації, збирання на букети.

Умови місцезростання
Заплавні діброви, байрачні ліси, чагарники. Типовий вид угруповань класу *Quercо-Fagetea*. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Ефемероїд. Багаторічна трав'яна рослина 25–40 см заввишки. Цибулини з світло-бурими зовнішніми оболонками, з пучками щетинок навколо денця. Листки лінійні, з тупуватою верхівкою, направлені косо вгору, 8–23 см завдовжки, 0,3–2,2 см завширшки. Квітки поодинокі, 25–35 мм завдовжки, яскраво-жовті, рідко рожевуваті або білі. Зовнішні листочки оцвітини за шириною у 1,5–2 рази вужчі за широкояйцеподібні внутрішні. Плід видовжена коробочка до 25 мм завдовжки. Цвіте у квітні–травні, плодоносить у червні. Розмножується насінням та вегетативно (цибулинами).

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в Українському степовому, Луганському ПЗ, НПП «Святі Гори» та у багатьох інших територіях природно-заповідного фонду. Рекомендується створити заказники у місцях зростання виду, контролювати стан популяцій та вирощувати у ботанічних садах. Заборонено збирання рослин, порушення умов місцезростань виду, суцільні рубки лісів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують в Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України та в Донецькому ботанічному саду НАН України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

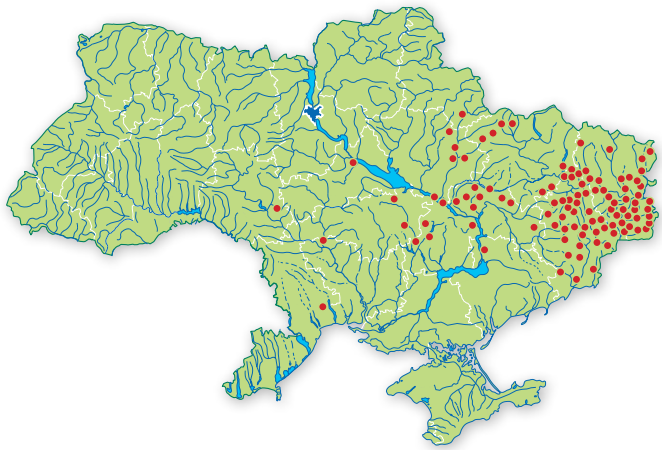

Основні джерела інформації
Бурда, Остапко, Ларин, 1995; Горєлова, Альохін, 1999; Кондратюк, Бурда, Остапко, 1985; Кучеревський, 2001; Определитель высших растений Украины, 1987; Остапко, 1997, 2001; Флора УРСР, 1950; ЧКУ, 1996.

Автори: В.М. Остапко, Л.І. Крицька
Фото: В.П. Гелюта,

ТЮЛЬПАН ШРЕНКА

Tulipa schrenkii Regel *(~ T. gesneriana* L. s.l.*)*

Родина Лілійні — Liliaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Вид на пн.-зх. межі ареалу. На думку Є.В. Мордак (1990), *T. schrenkii* є синонімом *T. gesneriana* L. і важливим родоначальником культивованих тюльпанів.

Ареал виду та його поширення в Україні
Північне Причорномор'я, пониззя Дону, Кавказ, сх. частина Малої Азії, Зх. Сибір. В Україні пд. та сх. частини степової зони, Крим. Адм. регіони: Дн, Дц, Лг, Од, Мк, Хс, Зп, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Локальні популяції налічують десятки, зрідка сотні особин.

Причини зміни чисельності
Розорювання степів, степових схилів та балок, надмірні пасовищні навантаження, масове зривання на букети, викопування цибулин.

Умови місцезростання
Степи, на звичайних, південних чорноземах та каштанових ґрунтах. Степові солонці, вапнякові та крейдяні відслонення. Угруповання класу *Festuco-Brometea*. Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Ефемероїд. Багаторічна трав'яна рослина 10–40 см заввишки. Цибулина яйцеподібна з бурими тонкошкірястими, з внутрішнього боку притиснутоволосистими оболонками. Стебло голе або у верхній частині опушене. Листки (2–3) широко-ланцетні, хвилясті, сизі, звичайно зісподу опушені. Квітки 2,5–5 см завдовжки, поодинокі, частіше червоні, іноді жовті та білуваті. Плід довгаста коробочка. Цвіте у квітні–травні. Плодоносить у червні–липні. Розмножується цибулинами та насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в Чорноморському та «Асканія-Нова» БЗ, в Азово-Сиваському НПП, в Українському степовому, Луганському та Карадазькому ПЗ, пам'ятках природи різного рівня. Заборонено збирання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Культивують в Донецькому ботанічному саду НАН України з 1976 р та і інших ботанічних садах.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, селекційне, історичне.

Основні джерела інформації
Кондратюк, Бурда, Остапко, 1985; Красная книга СССР, 1979; Мордак, 1990; Рева, 1982; Флора УРСР. 1950; ЧКУ, 1996; Чопик, 1978.

Автор: В.С. Ткаченко
Фото: В.В. Шаповал,
Б. Суднік-Войциковська (вставка)

ТЮЛЬПАН СКІФСЬКИЙ

Tulipa scythica Klokov et Zoz (~ *T. biebersteiniana* Schult.f. s.l.)

Родина Лілійні — Liliaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Вузькоендемічний вид, споріднений з *T. biebersteiniana* Schult.f.

Ареал виду та його поширення в Україні
В Україні на пд. Лівобережного Степу, у межиріччі р. Дніпра і Молочної, в єдиному місцезнаходженні — БЗ «Асканія-Нова». Адм. регіон: Хс.

Чисельність та структура популяцій
Популяції локальні, щільністю до 120 особин на 1 м^2. У повночленних вікових спектрах переважають генеративні особини. Відновлення популяцій відбувається переважно насіннєвим шляхом.

Причини зміни чисельності
Знижена конкурентноспроможність, генетична одноманітність популяцій, наявність трав'яної підстилки у місцях зростання на заповідних територіях, що утруднює насіннєве поновлення, а з іншого боку розораність південних причорноморських степів.

Умови місцезростання
Росте на території Великого Чапельського, Агайманського та Бернашівського подів по периферії днищ та в інших дрібних подах (по всій території). Угруповання асоціації *Carici praecoxi-Elytrigietum pseudocaesii* (кл. *Festuco-Limonietea*). Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Ефемероїд. Багаторічна трав'яна рослина 20–35 см заввишки. Цибулини з темно-бурими, майже чорними суцільними твердими оболонками, луски від середини до верху зі смужками рудуватих щетинок, з суцільним кільцем густих щетинок навколо денця; часто цибулини розміщені одна над одною, чоткоподібно. Листки вузьколінійно-ланцетні, верхній — з коротковійкуватим кінчиком, здебільшого спрямовані косо вгору, часто перевищують квітку. Квітки поодинокі (рідко по 2–4), неяскраво-жовті, 18–35 мм завдовжки. Зовнішні листочки оцвітини не більше як у 1,5 раза вужчі від внутрішніх, зовні зеленкуваті, рідко з червонуватим відтінком, на верхівці трохи війчасті. Коробочка до 20 мм завдовжки. Цвіте у квітні, плодоносить у травні–червні. Розмножується переважно насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в БЗ «Асканія-Нова». Рекомендується запровадити моніторинг природних популяцій виду та контроль за зміною їх демографічних показників, культивування в ботанічних садах, ввести в культуру та використовувати як вихідний матеріал у селекції декоративних тюльпанів, дотримання умов охорони в заповідних територіях. Заборонено збирання, порушення умов місць зростання, розорювання ділянок подів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують в дендропарку БЗ «Асканія-Нова».

Господарське та комерційне значення
Декоративне, селекційне.

Основні джерела інформації
Зоз, Клоков, 1935; Флора УРСР, 1950; ЧКУ, 1996.

Автори: Л.І. Крицька, В.М. Остапко,
В.В. Шаповал, О.І. Литвиненко
Фото: В.В. Шаповал

ПЛОДОРІЖКА БЛОЩИЧНА (ЗОЗУЛИНЕЦЬ БЛОЩИЧНИЙ)

Anacamptis coriophora (L.) R.M. Bateman, Pridgeon et M.W. Chase s.l. (*Orchis coriophora* L., incl. *Orchis nervulosa* Sakalo, *Anacamptis coriophora* subsp. *nervulosa* (Sakalo) Mosyakin et Tymchenko)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Рідкісний вид із складною біологією розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середземноморсько-європейський вид (Атлантична, Середня та Сх. Європа, Середземномор'я, Крим, Кавказ, Мала Азія). В Україні — в усіх зонах, але нерівномірно. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Ів, Тр, Зк, Чц, Хм, Вн, Дн, Пл, Хр, Дц, Лг, Хс, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції невеликі, локальні або ізольовані. Майже скрізь щільність популяцій незначна, 1–5 особин на 10 м^2. Частіше трапляється поодинокими особинами. У віковому спектрі переважають генеративні особини. В останні роки спостерігається скорочення чисельності і зникнення популяцій.

Причини зміни чисельності
Руйнування біотопів, вторинні сукцесії, порушення екологічних умов внаслідок господарської діяльності, випасу, викопування бульб.

Умови місцезростання
Заболочені луки, вологі лісові галявини (кл. *Molinio-Arrhenatheretea)*, освітлені ліси, узлісся, трав'янісхили (кл. *Trifolio-Geranietea*), у западинках на лужних, нейтральних або слабко кислих ґрунтах. У передгірській частині лісового поясу Карпат у ценозах союзу *Cephalanthero-Fagion*. У Лісостепу і Степу росте по долинах річок, на луках, галявинах лісів. В Криму — дуже рідко, по узліссях і у розріджених лісах. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 15–35 см заввишки. Бульби кулясті або довгасті. Стебло циліндричне або трохи гранчасте, улиснене майже до суцвіття. Листки лінійні або лінійно-ланцетні, загострені, спрямовані догори. Суцвіття колосоподібне, багатоквіткове, досить густе. Квітки дрібні, коричнювато-пурпурові, з неприємним запахом блощиць. Губа трилопатева, середня лопать видовжена, бокові — закруглені. Цвіте у травні–липні, плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням. Ступінь природного поновлення невідомий.

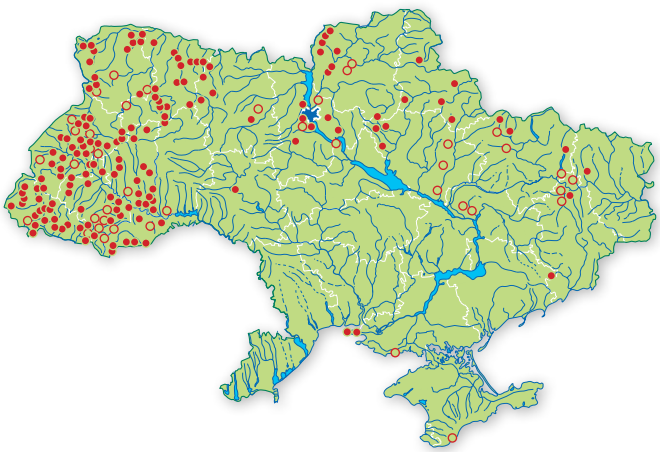

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Потребує режимів абсолютної заповідності та заказного. Занесено до переліку CITES. Охороняють у Чорноморському та Карпатському БЗ, Канівському, «Мис Мартьян», Дніпровсько-Орільському, Ялтинському гірсько-лісовому ПЗ, НПП «Святі гори». Заборонено збирання та порушення умов місцезростань.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Зрідка вирощують у ботанічних садах.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Заверуха, Андриенко, Протопопова, 1983; Крічфалушій, Будніков, Мигаль, 1999; Остапко, 2001; Собко 1989; Собко, Гапоненко, 1996; ЧКУ, 1996; Шеляг-Сосонко, Дидух, 1980; Шеляг-Сосонко, Дидух, Молчанов, 1985; Vlčko, Ditě, Kolnik, 2003; Zagulsky, 2000.

Автор: В.В. Протопопова
Фото: В.П. Ісіков, І.І. Мойсієнко

ПЛОДОРІЖКА ЗАПАШНА (ЗОЗУЛИНЕЦЬ ЗАПАШНИЙ, АНАКАМПТ ЗАПАШНИЙ)

Anacamptis fragrans (Pollini) R.M.Bateman *(A. coriophora* (L.) R.M.Bateman, Pridgeon et M.W.Chase subsp. *fragrans* (Pollini) R.M.Bateman, Pridgeon et M.W.Chase, *Anteriorchis fragrans* (Pollini) Szlach., *Orchis cassidea* M.Bieb., *O. frangrans* Pollini)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Європейсько-середземноморський вид на пн. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Атлантична Європа, Середземномор'я, Кавказ (Талиш), Мала Азія, Іран. В Україні — Лівобережний Степ: Приазовська височина, Кінбурнський п-ів, Гірський Крим. Адм. регіони: Дц, Мк, Хс, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції малочисельні. У Чорноморському БЗ у 1980–1992 рр. нараховувалося 1–8 генеративних особин, пізніше квітуючих особин у цьому локалітеті не відмічалось. У 2004 р. відмічено одну вегетативну особину. У Кінбурзькому РЛП чисельність у 2002–2004 рр. становила 20–30 генеративних особин. У Придністров'ї відоме одне, в Криму — біля 10 місцезнаходжень, у яких чисельність виду низька.

Причини зміни чисельності
Висока стенотопність виду, залежність від зміни гідрологічних умов, погане відновлення через антропогенне навантаження.

Умови місцезростання
На Кінбурнському п-ві зростає на солонцюватих луках, на піщаних ґрунтах в угрупованнях асоціації *Festucetum regelionae,* на Приазовській височині у лучно-болотних угрупованнях міжгрядового пониження у місцях вклинювання ґрунтових вод, в Криму — в лучних угрупованнях міжгривних знижень. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 15–35 см заввишки. Бульби еліпсоподібні. Стебла 30–50 см заввишки, до двох третин улиснені, вище з листоподібними, загостреними піхвами. Листків 7–8, лінійно-ланцетні, загострені, по краю з антоціановим забарвленням. Суцвіття колосоподібне. Квітки пурпурові, дуже рідко білі, з ароматом ванілі. Листочки зовнішнього кола оцвітини яйцеподібно-ланцетні, що зрослися при основі. Шолом на верхівці дзьобоподібно загострений. Губа 4–7 мм завдовжки, середня лопать вдвічі перевищує бічні, довгаста, на верхівці загострена. Цвіте у червні, плодоносить у липні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в відділенні «Кам'яні Могили» Українського степового ПЗ, Ялтинському гірсько-лісовому та Кримському ПЗ, Чорноморському БЗ та Кінбурзькому РЛП (де існує загроза знищення внаслідок включення у зону розпаювання землі). Заборонено збирання, знищення місць зростання, зміну гідрологічних умов.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації.
Бурда, Остапко, Ларин, 1995; Шеляг-Сосонко, Дидух, Молчанов, 1985; Остапко, 2001; Уманец, 1998; ЧКУ, 1996.

Автори: В.В. Корженевський, В.В. Протопопова
Фото: І.І. Мойсієнко

ПЛОДОРІЖКА РІДКОКВІТКОВА (ЗОЗУЛИНЕЦЬ РІДКОКВІТКОВИЙ)

Anacamptis laxiflora (Lam.) R.M. Bateman, Pridgeon et M.W. Chase (*Orchis laxiflora* Lam.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Рідкісний вид на пн. межі ареалу, має складний цикл розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні
Європейсько-середземноморський вид (Центральна і Сх. Європа, Крим, Кавказ, Середня Азія, Середземномор'я, Мала Азія, Іран). В Україні зростає в Закарпатті, Карпатах, в Лісостепу, Степу, Криму — дуже рідко. Адм. регіони: Чн, См, Зк, Чк, Кд, Хр, Од, Хс, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції нечисленні, кількість їх зменшується. Чисельність виду в популяціях невідома, структура не досліджена.

Причини зміни чисельності
Знищення біотопів, осушення боліт, випасання та викошування, зривання на букети та викопування бульб.

Умови місцезростання
Вологі й заболочені луки, пониження, узлісся, галявини, вздовж рівчаків. У Карпатах росте в угрупованнях союзу *Calthion* кл. *Molinio-Arrhenatheretea*, союзу *Magnocaricion elatae* кл. *Phragmiti-Magnocaricetea*, союзу *Eriophorion latifolii* кл. *Oxycocco-Sphagnetea*, віддає перевагу багатим ґрунтам. У Закарпатті росте в угрупованнях кл. *Oxycocco-Sphagnetea, Scheichzerio-Cariceta nigrae*, союзу *Caricion gracilis* кл. *Phragmiti-Magnocaricetea,* асоціації *Narcisso-Nardetum strictae* кл. *Nardo-Callunetea*. У Лісостепу по окрайках боліт. У Криму трапляється у вологих улоговинах. Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 15–70 см заввишки. Бульби яйцеподібні або довгасто-яйцеподібні. Стебло улиснене. Листки лінійно-ланцетні, стеблообгортні при основі, догори спрямовані. Суцвіття колосоподібне, з 5–10 квіток. Приквітки дорівнюють зав'язі. Квітки великі, фіолетові або пурпурові. Губа широко обернено-яйцеподібна, до основи звужена, дволопатева. Цвіте у травні–липні. Плодоносить у липні–серпні. Ступінь природного поновлення незадовільний.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до переліку CITES. Охороняють в Чорноморському БЗ, Ужанському НПП. Необхідно запровадити контроль за станом популяцій та створити заказники в лісостепових районах, на інших територіях, де поширений вид. Потребує режимів абсолютної заповідності та заказного. Заборонено збирання, порушення умов місцезростання, зміну гідрологічного режиму.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Зрідка вирощують у ботанічних садах.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Заверуха, Андриенко, Протопопова, 1983; Каталог раритетного біорізноманіття..., 2002; Крічфалушій, Будніков, Мигаль, 1999; Собко, Гапоненко, 1996; ЧКУ, 1996, Шеляг-Сосонко, Дидух, Молчанов, 1985.

Автор: В.В. Протопопова
Фото: О.О. Кагало

ПЛОДОРІЖКА САЛЕПОВА (ЗОЗУЛИНЕЦЬ САЛЕПОВИЙ)

Anacamptis morio (L.) R.M. Bateman, Pridgeon et M.W. Chase (*Orchis morio L.*)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Рідкісний вид на східній межі ареалу, із складним циклом розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні
Закарпаття, Карпати (Ґорґани, Вулканічний хребет, Чивчини, Чорногора), Прикарпаття, Розточчя, Опілля, Поділля, пд. Полісся, Лісостеп, Крим, по долинах річок — у Степовій зоні. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, Лв, Ів, Тр, Зк, Чц, Хм, Вн, Чк, Дн, Пл, Хр, Од, Хс, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції здебільшого численні, але з поодиноких, переважно генеративних особин. Численну популяцію відмічено в окол. м. Житомир (лісовий сінокіс, біля 1 га, зростає близько 200 особин). В Криму — тенденція до скорочення.

Причини зміни чисельності
Раннє сінокосіння, випас, меліорація, викопування, зривання квітучих рослин, руйнування біотопів.

Умови місцезростання
В Карпатах — на рівнині і в нижній гірській смузі в поясі передгірських та гірських лісів; на узліссях і галявинах у дубово-грабових та дубово-в'язово-грабових лісах, на лучно-степових схилах в угрупованнях кл. *Festuco-Brometea*, *Scheichzerio-Caricetea nigrae*, *Molinio-Arrhenatheretea, Nardo-Callunetea*. На рівнині — на торф'янистих луках та узліссях. В Криму — луговини, лісові галявини і чаїри, щебенисті осипи (угруповання кл. *Molinio-Arrhenatheretea*, рідше *Trifolio-Geranietea* та кл. *Festuco-Brometea)*. Мезофіт, геліофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 10–35 см заввишки. Бульби кулясті. Листки (4–7) скупчені при основі стебла, ланцетні, сизо-зелені, відігнуті, тупі; вище — дрібніші, загострені. Суцвіття коротке, овальне або циліндричне, не густе. Квітки фіолетово-пурпурові зі слабким запахом. Губа розділена на три рівні лопаті, ширші за довжину, середня — тупо обрізана. Цвіте у травні–липні, плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням, іноді вегетативно (дочірніми коренебульбами).

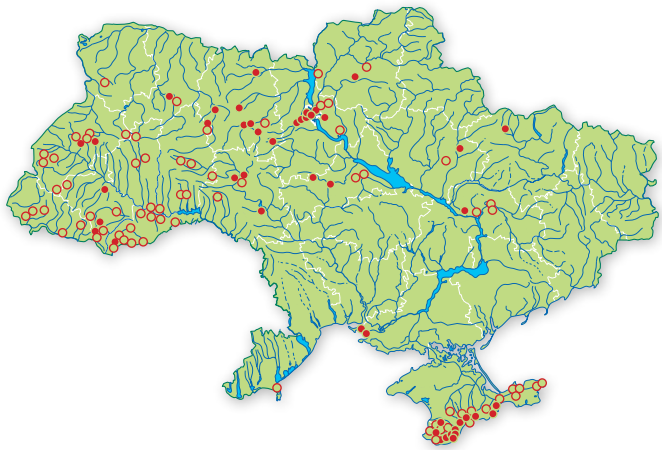

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють у Чорноморському та Карпатському БЗ, Ялтинському гірсько-лісовому, Кримському, «Мис Мартьян», Карадазькому, Дніпровсько-Орільському ПЗ, «Вижницькому», «Подільські Товтри» та «Сколівські Бескиди» НПП. Заборонено збирання, порушення екотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України, інтродукується в Криму.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Заверуха, Андриенко, Протопопова, 1983; Крічфалушій, Будніков, Мигаль, 1999; Куваев, Денисова, Лукс, 1984; Малиновський, Царик, Кияк, 2002; Орлов, 2005; Собко, 1989; Собко, Гапоненко, 1996; Стойко, Ященко, Кагало та ін., 2004; ЧКУ, 1996; Vlčko, Ditě, Kolnik , 2003.

Автори: В.В. Протопопова, О.О. Орлов
Фото: Р.Я. Кіш

ПЛОДОРІЖКА БОЛОТНА (ЗОЗУЛИНЕЦЬ БОЛОТНИЙ)

Anacamptis palustris (Jacq.) R.M. Bateman, Pridgeon et M.W. Chase (*Orchis palustris* Jacq.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий

Наукове значення
Рідкісний вид із складною біологією розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середньо-пд.-європейський вид (помірна зона Європи, Середземномор'я, Мала Азія, Кавказ). В Україні — Карпати, Полісся, Лісостеп, Степ (рідко), Крим. Наводиться також для Розточчя і Опілля, але без конкретних місцезростань. Адм. регіони: Вл, Кв, См, Ів, Зк, Чц, Чк, Кд, Дн, Пл, Хр, Лг, Од, Мк, Хс, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції малочисельні, інколи досить великі (до 200 особин), але у зв'язку з осушенням боліт їх кількість і розміри скоротилися. Переважають генеративні та дорослі вегетативні особини. В зх. обл. наводиться до 20 місцезростань.

Причини зміни чисельності
Осушення боліт, викошування лук, випасання, рекреаційне навантаження, збирання квітучих рослин, викопування, сільськогосподарське освоєння земель.

Умови місцезростання
В Карпатах — в поясі дубових, букових, ялицевих і смерекових лісів в угрупованнях кл. *Querco-Fagetea, Vaccinio-Piceetea*. У Закарпатті — в передгірському та нижньому гірському поясах, на вологих луках, серед чагарників, на пониженнях, в долинах річок в угрупованнях кл. *Phragmiti — Magnocaricetea, Molinio — Arrhenatheretea* та *Nardo-Callunetea*. В рівнинних лісових, лісостепових та кримських степових р-нах — на перезволожених луках, подах, по краях рівчаків, боліт, серед вологих чагарників в лучних угрупованнях кл. *Molinio-Arrhenatheretea*. Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 18–30 см заввишки. Бульби овальні. Стебло порожнисте, вкрите лінійно-ланцетними листками. Суцвіття колосоподібне, негусте. Квітки великі, пурпурові. Губа неглибоко трилопатева, розпростерта, 8–12 мм завдовжки, середня лопать широка, перевищує бічні, на верхівці трилопатева. Цвіте у травні–липні, плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до переліку CITES. Охороняють у Чорноморському та Карпатському БЗ, Канівському, Ялтинському гірсько-лісовому, Дніпровсько-Орільському ПЗ, Шацькому, «Вижницькому», «Подільські Товтри» і «Святі гори» НПП. Потребує режимів абсолютної заповідності та заказного. Заборонено збирання рослин і порушення екотопів (осушення).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Зрідка вирощують в ботанічних садах.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Байрак, Стецюк, 2005; Заверуха, Андриенко, Протопопова, 1983; Крічфалушій, Будніков, Мигаль, 1999; Кучеревський, 2001; Остапко, 2001; Собко, 1989; Собко, Гапоненко, 1996; ЧКУ, 1996; Vlčko, Ditě, Kolnik, 2003.

Автор: В.В. Протопопова
Фото: Д.В. Дубина, Д.В. Гелюта (вставка)

ПЛОДОРІЖКА РОЗМАЛЬОВАНА (ЗОЗУЛИНЕЦЬ РОЗМАЛЬОВАНИЙ)

Anacamptis picta (Loisel.) R.M. Bateman
(*Orchis picta* Loisel.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Середземноморський вид на пн. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середня Європа, Середземномор'я, Балканський п-ів, Крим, Кавказ, Мала Азія. В Україні зростає в Степу (північне узбережжя Чорного моря) та в Криму. Адм. регіони: Хс, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції численні, досить життєздатні, але кількість їх невелика і вони дуже ізольовані. Часто утворює куртини до 20–25 особин на 1 м^2, в яких переважають ювенільні та іматурні рослини. На крутосхилах щільність популяцій знижується до 1–5 особин на 1 м^2, тут переважають генеративні особини. У Степу лише декілька популяцій в Херсонській обл., в Чорноморському БЗ та о-ві Джарилгач, в Криму трапляється частіше, але у невеликих локалітетах.

Причини зміни чисельності
Викошування лук до визрівання плодів, викопування бульб як лікарської сировини, знищення квітучих рослин, випас худоби.

Умови місцезростання
Гірські луки, лісові галявини, чагарники, в угрупуваннях кл. *Molinio-Arrhenatheretea*. Трапляється переважно на багатих чорноземах з домішкою вапна, часом і на бідніших, навіть на слабкозасолених ґрунтах. На пд. макросхилі Кримських гір — на луках, лісових узліссях, в розріджених лісах, в ценозах кл. *Trifolio-Geranietea* та *Festuco-Brometea*. Мезофіт, геліофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина до 15–30 см заввишки. Бульби яйцеподібні або еліптичні. Стебло з прикореневою розеткою численних довгастих темно-зелених листків. Суцвіття колосоподібне, циліндричне, малоквіткове, негусте. Квітки різних відтінків рожево-фіолетового кольору або білі. Цвіте у квітні–травні, плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням і вегетативно. В умовах культури невибагливий, добре розмножується вегетативним і ризореституційним способом.

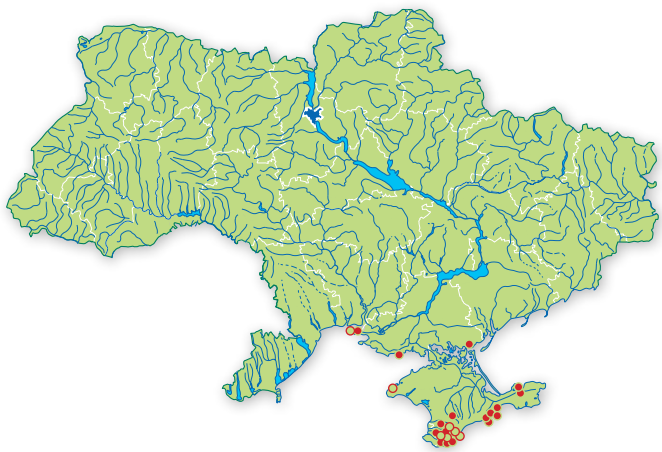

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до переліку CITES. Охороняють у Чорноморському БЗ, Кримському, «Мис Мартьян», Ялтинському гірсько-лісовому, Карадазькому, Казантипському ПЗ. Потребує режимів абсолютної заповідності та заказного. Заборонено збирання рослин, порушення умов місцезростань.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують в Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України, Нікітському ботанічному саду — ННЦ УААН.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Заверуха, Андриенко, Протопопова, 1983; Каталог раритетного біорізноманіття..., 2002; Собко, Гапоненко, 1996; ЧКУ, 1996.

Автор: В.В. Протопопова
Фото: І.І. Мойсієнко, Д.В. Леонтьєв (вставка)

ПЛОДОРІЖКА ПІРАМІДАЛЬНА (АНАКАМПТ ПІРАМІДАЛЬНИЙ)

Anacamptis pyramidalis (L.) Rich. (*Orchis pyramidalis* L.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Вид на пн. межі ареалу, має складну біологію розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні
Європейсько-середземноморський вид (Атлантична та Середня Європа, Середземномор'я, Крим, Кавказ, Мала і Зх. Азія). В Україні — в Карпатах (хребет Стрункіл, в окол. с. Банилів-Підгірний Стороженецького р-ну Чернівецької обл.) та Гірському Криму. Наводився також для Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської та Хмельницької обл., але сучасних підтверджень цих місцезнаходжень немає. Адм. регіони: Лв, Ів, Чц, Хм, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяція на хребті Стрункіл налічує до 15 генеративних особин. У Криму популяції розвинені і трапляються досить часто, але кількість їх поступово зменшується. Літературні вказівки з Розточчя та пн. Поділля не підтверджені; можливо, ці осередки зникли.

Причини зміни чисельності
Господарське освоєння території, збирання букетів, викопування бульб як лікарської сировини.

Умови місцезростання
У Карпатах на післялісових луках, що сформувалися на глибоких гумусних багатих карбонатами ґрунтах. В Криму в пухнастодубових і ялівцевих лісах, на лісових галявинах, узліссях, сухих схилах, іноді луках, по чагарниках. Трапляється в угрупованнях порядку *Arrhenatheretalia*, кл. *Trifolio-Geranietea*, *Quercetea pubescenti — petraea*. Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина до 65 см заввишки. Бульби цілісні, майже кулясті. Стебло улиснене. Листки чергові, лінійні або вузьколанцетні, прямостоячі. Суцвіття колосоподібне, пірамідальне або яйцеподібне, багатоквіткове, щільне. Квітки невеликі, пурпурово-червоні або рожеві. Губа глибоко трилопатева, лопаті майже рівні, шпорець ниткоподібний, до 1,5 см завдовжки. Цвіте у травні–липні. Розмножується насінням при наявності грибів-симбіонтів. Перший надземний листок розвивається на 5 році розвитку, зацвітає рослина на 7–8 році.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до переліку CITES. Охороняють у Кримському, «Мис Мартьян», Ялтинському гірсько-лісовому, Карадазькому, Казантипському та Опукському ПЗ. Заборонено збирання рослин, порушення умов місцезростань.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Іноді вирощують у ботанічних садах.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Заверуха, Андриенко, Протопопова, 1983; Загульський, 1991; Каталог раритетного біорізноманіття..., 2002; Собко, 1989; ЧКУ, 1996; Vlčko, Ditě, Kolnik, 2003.

Автори: В.В. Протопопова, І.І. Чорней
Фото: В.Ю. Летухова, І.С. Саркіна (вставка)

БУЛАТКА ВЕЛИКОКВІТКОВА

Cephalanthera damasonium (Mill.) Druce
(*C. grandiflora* auct. non S.F.Gray; *C. latifolia* Janch.; *C. pallens* Sw.; *Serapias damasonium* Mill.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Рідкісний вид на сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Європейсько-середземноморський вид (Європа, Кавказ, Мала Азія). В Україні — Карпати, Полісся, Зх. Поділля, Лісостеп (рідко), Крим. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Лв, Ів, Тр, Зк, Чц, Хм, Вн, Пл, Од, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції нараховують кілька десятків, зрідка до тисячі особин, щільність низька. За віковою структурою переважають нормальні неповночленні популяції з правостороннім віковим спектром, з максимумом генеративних особин; за віталітетом — депресивні.

Причина зміни чисельності.
Зміна і руйнування біотопів, вирубки лісів, рекреація, зривання квітів.

Умови місцезростання
Хвойні, мішані й широколистяні ліси, галявини, зрідка — узлісся, в угрупованнях кл. *Querco-Fagetea* (пор. *Orno-Cotinetalia*), *Quercetea pubescenti-petraeae*, *Erico-Pinetea*. Вид є діагностичним для союзу *Cephalanthero-Fagion* (кл. *Querco-Fagetea)*. Переважно на вапняках і ґрунтах з високим вмістом гумусу. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–60 см заввишки. Кореневище коротке, горизонтальне. Стебло пряме, міцне, зрідка декілька (до 10) квітконосних пагонів. Листки яйцеподібно-еліптичні, до 6,5 см завдовжки. Суцвіття колосоподібне, рідке, з 3–8 (20) квіток. Приквітки довгі, листоподібні, нижні вдвічі довші за квітки. Квітки великі, білі. Зовнішні листочки оцвітини 1,7–2 см завдовжки, довгасті або ланцетно-довгасті, внутрішні — 1,4–1,6 см завдовжки, обернено-яйцеподібні. Губа біла, всередині жовтувата.Зав'язь під час дозрівання розкручується. Коробочка до 2 см завдовжки, з прямими реберцями. Цвіте у травні–липні. Плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням і вегетативно.

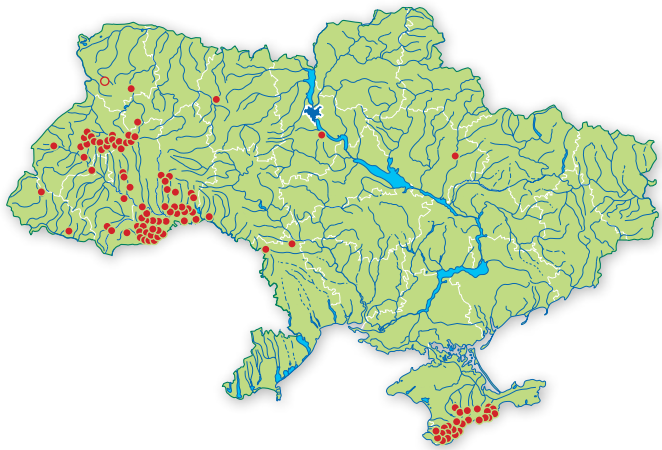

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в Карпатському БЗ, в Кримському, Ялтинському гірсько-лісовому, «Мис Мартьян», Карадазькому, «Розточчя», «Медобори» ПЗ, в НПП «Вижницькому», Яворівському, «Синевир» та «Подільські Товтри», єдине місцезнаходження на Лівобережжі. Охороняють в Диканському РЛП. Контроль за станом популяцій. Заборонено збирання рослин, порушення екотопів, суцільні рубки лісів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умова.
Вирощують у Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Байрак, Стецюк, 2005; Вахрамеева, Денисова, Никитина, Самсонов, 1991; Каталог раритетного біорізноманіття..., 2002; Орлов, 2005; Собко, 1989; ЧКУ, 1996; Чорней, Буджак, Токарюк, Никирса, 2002.

Автори: І.А. Тимченко, В. І. Гончаренко, О.О. Орлов
Фото: В.Ю. Летухова

БУЛАТКА ДОВГОЛИСТА

Cephalanthera longifolia (L.) Fritsch.
(*C. ensifolia* (Sw.) Rich.; *C. grandiflora* S.F.Gray)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Рідкісна рослина зі складною біологією розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні
Палеарктика (Європа, Кавказ, Мала Азія, Іран, Індія, Гімалаї, Пн. Африка). В Україні — Закарпаття, Карпати, Полісся, Лісостеп, Гірський Крим, Степ (рідко). Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Ів, Тр, Зк, Чц, Хм, Чк, Дц, Лг, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції від кількох до кількох сотень особин, але щільність низька. За віковою структурою переважають нормальні повночленні, з правостороннім віковим спектром, частка молодих особин становить третину. Лише на вирубках і в лісах, де випасають худобу, вони у пригніченому стані.

Причина зміни чисельності
Освоєння території, вирубка лісів, заміна букових на хвойні посадки, зривання на букети.

Умови місцезростання
Світлі (скельно- і пухнастодубові) та тінисті (букові) широколистяні ліси кл. *Querco-Fagetea* (порядок *Fagetalia sylvaticae, Dentario-Fagetalia, Querco-Carpinetalia betuli*), *Quercetea pubescenti-petraeae* (пор. *Orno-Cotinetalia*), *Erico-Pinetea* (порядок *Erico-Pinetalia*), частіше — на галявинах і узліссях (до 1500 м н.р.м.). До вологості та кислотності ґрунту рослини не вибагливі як на вапнякових, з добре розвиненим гумусовим шаром, так і на бідних і скелястих, інколи на заболочених торф'янистих ґрунтах. Мезофіт, сциофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 15–60 см заввишки. Кореневище коротке. Стебло пряме або трохи звивисте. Листки лінійно-ланцетні, загострені, 7–16 см завдовжки. Суцвіття не густе, з 3–10 (20) великих білих квіток. Приквітки короткі, лише нижні довші зав'язі. Зовнішні листочки оцвітини ланцетні (12–16 мм), внутрішні — довгасто-еліптичні, коротші від зовнішніх. Губа майже вдвоє коротша від зовнішніх листочків оцвітини. Зав'язь скручена, сидяча, до 1 см завдовжки. Цвіте у травні–червні. Плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням і вегетативно.

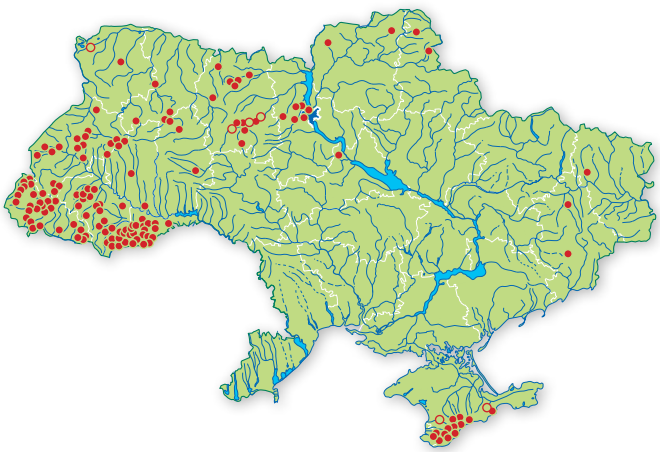

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняється в Карпатському БЗ, Рівненському, Канівському, Кримському, «Мис Мартьян», Ялтинському гірсько-лісовому, Карадазькому, «Розточчя» ПЗ, Карпатському, «Вижницькому», Ужанському, Яворівському, Шацькому, «Синевир», «Подільські Товтри», «Сколівські Бескиди», «Святі гори» НПП. Контроль за станом популяцій. Заборонено збирання рослин, суцільні рубки лісів.

Розмноження та розведення в спеціально створених умовах
Вирощують в Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Вахрамеева, Денисова, Никитина та ін. 1991; Каталог раритетного біорізноманіття..., 2002; Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона, 2006; Остапко, 2001; Собко, 1989; ЧКУ, 1996; Чорней, Буджак, Токарюк, та ін.

Автори: І.А. Тимченко, В.І. Гончаренко,
О.О. Орлов, С.М. Панченко
Фото: В.В. Савчук

БУЛАТКА ЧЕРВОНА

Cephalanthera rubra (L.) Rich. (*Serapias rubra* L.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Рідкісна рослина зі складною біологією розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні
Європа, Кавказ, Середня та Мала Азія, Іран, Пн. Африка. В Україні — Закарпаття, Карпати, Полісся, Лісостеп, Гірський Крим, Степ (рідко). Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, Лв, Ів, Тр, Зк, Чц, Чк, Пл, Дц, Лг, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяцій багато, в них нараховується від кількох особин до 30–40, їх щільність низька. Вони неповночленні, переважають дорослі вегетативні рослини, молоді рослини відсутні або становлять невеликий відсоток.

Причина зміни чисельності.
Зривання на букети, руйнування екотопів, вирубка лісів, заміна насаджень штучними культурами.

Умови місцезростання
Тінисті та розріджені листяні і хвойні ліси, серед чагарників, на узліссях, в угрупованнях кл. *Querco-Fagetea* (порядок *Fagetalia sylvaticae, Dentaria-Fagetalia, Querco-Carpinetalia betuli*), *Quercetea pubescenti-petraeae* (порядок *Orno-Cotinetalia*), *Erico-Pinetea* (порядок *Erico-Pinetalia*). Вид є діагностичним для угруповань підсоюзу *Cephalanthero-Fagenion* кл. *Querco-Fagetea*. Рослини зростають на ґрунтах різної вологості і кислотності, з перевагою багатих на гумус та вапно. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 25–50 см заввишки. Кореневище висхідне. Стебло тонке, пряме або трохи звивисте, вісь суцвіття і зав'язь вгорі залозисто опушені. Листки 4–5, ланцетні, до 12 см завдовжки. Суцвіття негусте, з 2–8 (12) великих лілово-рожевих, з білуватою губою квіток. Приквітки лінійно-ланцетні, майже дорівнюють зав'язі. Зовнішні листочки оцвітини ланцетні, дрібно опушені, до 2,5 см завдовжки, внутрішні — овально-ланцетні, коротші від зовнішніх. Губа білувата, на верхівці і по краях рожева. Зав'язь скручена, сидяча, опушена. Цвіте у червні–липні, плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням і вегетативно. За несприятливих умов рослина може до 20 років вести підземний спосіб життя.

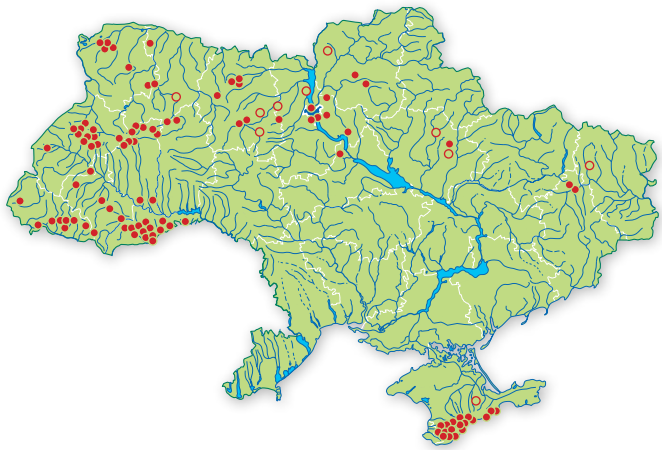

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняють в Карпатському БЗ, Черемському, Канівському, Кримському, «Мис Мартьян», Ялтинському гірсько-лісовому, Карадазькому, «Розточчя» ПЗ, Карпатському, «Ужанському», «Синевир», «Подільські Товтри», «Святі гори» НПП. Контроль за станом популяцій. Заборонено збирання, суцільні рубки лісів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують в Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України, ботанічному саду Львівського національного університету ім. Івана Франка, але культивують рідко через низьку ефективність приживання.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Вахрамеева, Денисова, Никитина и др. 1991; Каталог раритетного біорізноманіття... 2002; Собко, 1989; ЧКУ, 1996; Чорней, Буджак, Токарюк та ін. 2002; Zahulsky, 2000.

Автори: І.А. Тимченко, В.І. Гончаренко, О.О. Орлов, С.М. Панченко
Фото: Я.П. Дідух

ЯЗИЧОК ЗЕЛЕНИЙ

Coeloglossum viride (L.) C. Hartm. (*Dactylorhiza viridis* (L.) R.M.Bateman, Pridgeon et M.W.Chase, *Satyrium viride* L.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Рідкісна рослина. Голарктичний, переважно гірський вид. Єдиний представник роду у флорі України.

Ареал виду та його поширення в Україні
Помірний пояс Євразії і Пн. Америки. В Україні трапляється в Карпатах (від низин до субальпійського поясу), на Опіллі, в Розточчі та Гірському Криму. Адм. регіони: Рв, Жт, Кв, Лв, Ів, Зк, Чц, Кр.

Чисельність та структура популяцій
В цілому популяції малочисельні, з низькою щільністю особин (1–3 особина на м^2), але трапляються значні за площею та чисельністю популяції.

Причини зміни чисельності
Порушення природних біотопів внаслідок меліоративних робіт, вирубування лісів, випасання худоби, рекреаційного навантаження.

Умови місцезростання
Зростає в листяних та хвойних лісах, серед чагарників, на високогірних луках. Найчастіше трапляється у складі угруповань порядку *Nardetalia* (кл. *Nardo-Callunetea*), які формуються на бідних і кислих ґрунтах. Виявлений також на вапнякових відслоненнях в угрупованнях асоціації *Thymo-Festucetum saxatilis* (кл. *Carici rupestris-Kobrisietea bellardii*), у складі високотравних ценозів порядку *Calamagrostietalia villosae* (кл. *Betulo-Adenostyletea*), в лісових та чагарникових ценозах порядку *Vaccinio-Piceetalia excelsae* (кл. *Vaccinio-Piceetea*). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 10–25 (40) см заввишки, з двічіпальчатороздільними бульбами. Стебло з 3–5 черговими, рівномірно розміщеними, світло-зеленими листками, від овальних до продовгувато-ланцетних, 3–11 см завдовжки та 3–5 см завширшки, верхні листки значно дрібніші за нижні і гостріші. Суцвіття негусте, циліндричне з 10–25 дрібних, від жовтувато-зелених до буруватих квіток. Приквітки лінійно-ланцетні або ланцетні, довші за квітки, або верхні трохи коротші. Листочки оцвітини складені шоломом, губа нагадує звислий язик, трилопатева, середня доля коротша бічних. Шпорка мішечкоподібна (2 мм х 1 мм). Зав'язь сидяча, скручена. У високогірних рослин зовнішні листочки оцвітини і зав'язь часто пурпурові або буруваті. Цвіте в травні–липні, плодоносить у липні–серпні. Розмножується переважно насінням, зрідка вегетативно.

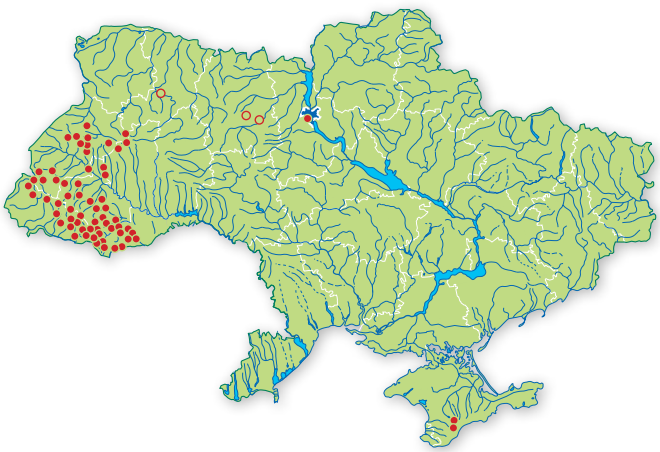

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняється в Карпатському БЗ, Кримському і «Ґорґани» ПЗ, НПП «Синевир», «Ужанський» та Карпатський. Необхідний контроль за станом популяцій. Заборонено збирання рослин, порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Лікарське.

Основні джерела інформації
Вахрамеева, Денисова, Никитина, Самсонов, 1991; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. парків України, 2002; Мосякін, Тимченко, 2006; Орлов, 2005; Собко, 1989; ЧКУ, 1996; Zahulskyy, 2000.

Автори: І.А. Тимченко, І.І. Чорней, С.Л. Мосякін
Фото: В.В. Буджак

КОМПЕРІЯ КРИМСЬКА, КОМПЕРІЯ КОМПЕРА

Comperia comperiana (Steven) Asch. et Graebn. (*C. taurica* K.Koch, *Himantoglossum comperianum* (Steven) P.Delforge, *Orchis comperiana* Steven)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Реліктовий вид, що має складний цикл розвитку, представник монотипного роду на пн. межі вузького диз'юнктивного ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Мала Азія (Туреччина, Сирія, грецькі о-ви біля малоазійського узбережжя), Крим. В Україні — зх. частина Пд. берега Криму. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції ізольовані, нечисленні, (ур. Батиліман, скелі Ласпі, м. Форос, ур. Мелас, с. Орлине), щільність дуже низька, зростає поодинці або рідше невеликими групами. Ареал виду скорочується.

Причини зміни чисельності
Курортне будівництво, рекреаційне навантаження, зменшення вологості ґрунту внаслідок виснаження гірських джерел, зривання квітів на букети.

Умови місцезростання
Світлі, переважно ялівцеві, ліси, галявини та узлісся, що формуються на вапнякових коричневих ґрунтах. Похідні угруповання класу *Quercetea pubescenti-petraeae*. Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина до 50 см заввишки. Бульби цілісні. Листки довгасті, розміщені біля основи стебла. Суцвіття довге негусте. Квітки великі (до 8–9 см разом з ниткоподібними придатками), білорожеві. Губа білувато-рожева, значно довша за інші листочки оцвітини, широко клиноподібна, трилопатева, лопаті витягнуті в довгі (5–7 см завдовжки) ниткоподібні придатки. Цвіте у травні–червні. Плодоносить у липні–серпні. Розмножується переважно насінням. Характерне періодичне цвітіння окремих особин, а також вузька вибірковість насіння до грибів-симбіонтів.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатків Бернської конвенції та переліку CITES. Охороняється в ПЗ «Мис Мартьян» і Ялтинському, у ряді заказників. Потребує режимів абсолютної заповідності та заказного. Заборонено порушення умов місць зростання, проведення рубок, збирання рослин на букети, викопування бульб.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують в Нікітському ботанічному саду — ННЦ УААН.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

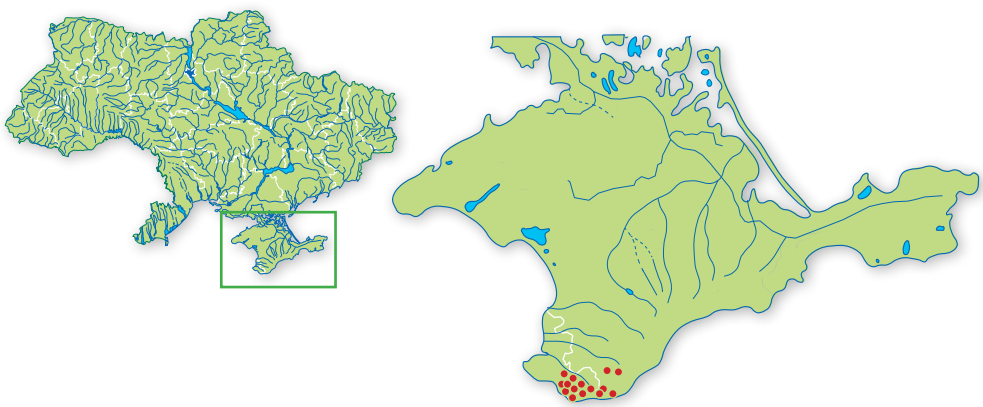

Основні джерела інформації
Вахрамеева и др., 1991; Заверуха, Андриенко, Протопопова, 1983; Каталог раритетного біорізноманіття..., 2002; Каталог редких, исчезающих и уничтожаемых растений флоры Крыма, рекомендуемых для заповедной охраны, 1975; Редкие и исчезающие виды флоры СССР, нуждающиеся в охране, 1981; Редкие растения и животные Крыма, 1988; Собко, 1989; ЧКУ, 1996; Шеляг-Сосонко, Дидух, Молчанов, 1985.

Автори: Я.П. Дідух, В.В. Протопопова, С.Л. Мосякін
Фото: В.П. Гелюта, Р.Я. Кіш

КОРАЛЬКОВЕЦЬ ТРИЧІНАДРІЗАНИЙ

Corallorhiza trifida Châtel. (*C. neottia* Scop., *C. innata* R.Br., *Ophrys corallorhiza* L.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Рідкісна рослина. Єдиний представник роду у флорі України. Сапрофітна (симбіомікотрофна) орхідея зі складною біологією розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні
Голарктичний вид, поширений в помірному поясі Євразії і Пн. Америки. В Україні на пд. межі ареалу, трапляється в Карпатах, Розточчі, Опіллі, на Поліссі, в Правобережному Лісостепу та Гірському Криму. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Лв, Ів, Зк, Чц, Тр, Хм, Вн, Пл, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції нечисленні, від кількох до 2–3 десятків особин, зрідка до 1–3 сотень (на Поліссі); кількість їх зменшується.

Причини зміни чисельності
Витоптування, випасання, пожежі й осушення, в меншій мірі — вирубування лісів, зміна природних лісових масивів штучними, та підтоплення.

Умови місцезростання
Тінисті сирі ліси, зокрема ділянки з розрідженим трав'янистим або моховим покривом, заболочені галявини і луки, серед чагарників, по краях боліт. Зростає на бідних кислих та слабко кислих ґрунтах від середньосухих до вологих і сирих, у затінених місцях та напівтіні, рідше при повному освітленні, в угрупованнях кл. *Querco-Fagetea* (союзи *Fagion sylvaticae, Luzulo-Fagion*) та *Vaccinio-Piceetea* (в смеречинах порядку *Vaccinio-Piceetalia excelsae*). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна жовтувато-зелена рослина, 10–20 (25) см заввишки. Типовий симбіомікотроф з підземним коралоподібно розгалуженим кореневищем. Стебло майже безлисте, в нижній частині має 3–4 лускоподібних листки. Суцвіття негусте, з 3–12 квіток. Приквітки дуже маленькі, блідо-жовті, плівчасті. Квітконіжки скручені, значно коротші від зав'язі. Квітки зеленкуваті. Листочки оцвітини видовжено-ланцетні, 4–6 мм завдовжки, жовтувато- або зеленкувато-білуваті, інколи з червонувато-бурими верхівками, губа довгаста або овальна, трилопатева, з невеликими бічними лопатями, при основі з червонуватими смужками і цятками. Цвіте в червні–липні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується переважно насінням.

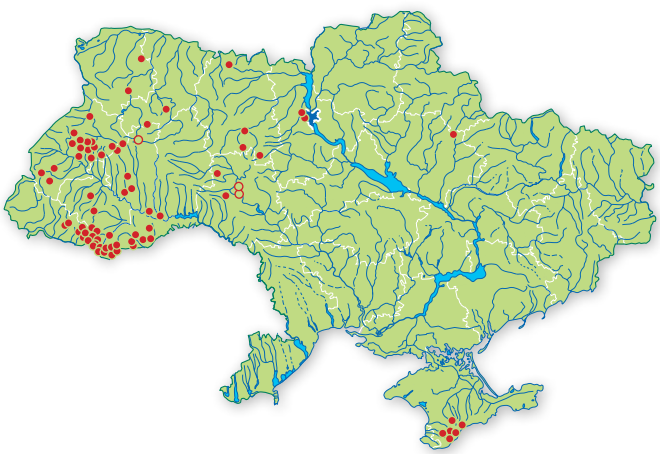

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в Карпатському БЗ, «Розточчя», «Медобори», «Черемському», Кримському, Ялтинському гірсько-лісовому ПЗ, Карпатському та «Подільські Товтри» НПП. Необхідно контролювати стан популяцій. Заборонено збирання рослин, вирубка лісів, випасання, організація місць рекреації.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Лікарське.

Основні джерела інформації
Вахрамеева, Денисова, Никитина, Самсонов, 1991; Загульський, 2001; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. парків України, 2002; Смик, Бортняк, 1988; Собко, 1989; ЧКУ, 1996.

Автори: І.А. Тимченко, О.О. Орлов, І.І. Чорней
Фото: В.В. Буджак, Р.Я. Кіш (вставка)

ЗОЗУЛИНІ ЧЕРЕВИЧКИ СПРАВЖНІ

Cypripedium calceolus L.

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Євразійський переважно бореальний (бореально-неморальний) вид, в Україні на пд. межі ареалу. Єдиний представник підродини *Cypripedioideae* у флорі України.

Ареал виду та його поширення в Україні
Європа (від Атлантичної Європи і Скандинавії на пд. до пн.-сх. Іспанії та пн. Італії, на сх. до Уралу), пд. Сибіру, пд. Далекого Сходу, Сх. Азія (Китай, Монголія). В Україні спорадично на Поліссі, у Лісостепу, Карпатах, Прикарпатті, Гірському Криму. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Ів, Тр, Зк, Чц, Хм, Пл, Хр, Дц, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції нечисленні, здебільшого з правобічним віковим спектром та незадовільним природним відновленням; трапляється невеликими групами. Найбільші популяції, очеподібно, не перевищують 500 особин.

Причини зміни чисельності
Пряме знищення — збирання на букети, викопування рослин, витоптування; зміна місць існування: вирубування лісів, меліорація; можливо, зниження популяцій комах-запилювачів та грибів-симбіонтів. Відновлення природних популяцій утруднене через тривалий цикл розвитку та високу специфічність по відношенню до мікоризоутворюючих грибів-симбіонтів.

Умови місцезростання
Розріджені листяні й мішані ліси, узлісся, лісові галявини та лісові луки, зарості чагарників, лісові схили, переважно на вапнякових ґрунтах. Зростає переважно в угрупованнях союзу *Fagion sylvaticae*, рідше — союзів *Carpinion betuli* та *Luzulo-Fagion*. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Криптофіт. Багаторічна кореневищна трав'яна рослина до 35 см заввишки; кореневище горизонтальне, потовщене. Стебло прямостояче, опушене, рівномірно улиснене. Листки еліптичні або яйцеподібно-еліптичні, жилки опушені. Квітка зигоморфна, велика; зовнішні та внутрішні листочки оцвітини (за винятком губи) червонуваті, губа жовта або світло-жовта, значно збільшена, за формою нагадує міхур або черевичок. Фертильних тичинок 2. Плід коробочка, насінини дуже дрібні. Цвіте у травні-червні. Плодоносить у серпні-вересні. Розмножується насінням та вегетативно (кореневищами).

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється у Кримському, «Медобори» ПЗ, Шацькому, «Подільські Товтри», «Святі Гори» НПП, заказниках та пам'ятках природи. Необхідні моніторинг стану популяцій, створення нових об'єктів ПЗФ в усіх осередках виду, ширше впровадження у культуру, заходи з відновлення популяцій, репатріації та переселення рослин із загрожуваних оселищ. Заборонено збирання рослин, вирубування лісів, порушення умов зростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощується у Національному ботанічному саду ім. М. М. Гришка НАН України та в інших ботанічних садах України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації.
Флора УРСР, 1950; ЧКУ, 1996; Собко, 1989; Решетюк, 2003; Kull, 1999; Shefferson, Weiss, Kull, Taylor, 2005.

Автори: В.В. Протопопова, С.Л. Мосякін
Фото: О.А. Жигаленко; М.М. Перегрим, М.Б. Гапоненко (вставка)

ЗОЗУЛЬКИ СЕРЦЕНОСНІ (ПАЛЬЧАТОКОРІННИК СЕРЦЕНОСНИЙ)

Dactylorhiza cordigera (Fries) Soó
(*Orchis cordigera* Fries)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Гірський карпатсько-балкансько-альпійський вид на сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Скандинавський п-ів, Середня Європа. В Україні трапляється в Прикарпатті, Карпатах (Ґорґани, Свидовець, Чорногора, Чивчино-Гринявські гори). Адм. регіони: Ів, Зк, Чц.

Чисельність та структура популяцій
Популяцій небагато, досить ізольовані, чисельні (до 2–3 тис. особин), часто з порушеною структурою.

Причини зміни чисельності
Ізоляція популяцій зумовлена природними та антропогенними причинами (випасання худоби, викошування, осушення боліт, у високогір'ї — вирубування сосни гірської).

Умови місцезростання
У лісовому та субальпійському поясах, зрідка — на високогірських торфовищах, серед злаково-осокових угруповань на гірських луках, галявинах, болотах, біля джерел, на болотних слабкокислих або слабколужних ґрунтах в угрупованнях союзів *Molinion* і *Calthion* (кл. *Molinio-Arrhenathertea*), *Caricion nigrae* (кл. *Scheichzerio–Caricetea nigrae*), асоціації *Caricetum rostratae, Caricetum vesicariae* (кл. *Phragmiti-Magnocaricetea*), а також кл. *Nardo–Callunetea, Oxycocco-Sphagnetea.* Мезогігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина, 10–25 см заввишки. Бульби глибоко 2–4-роздільні, з витонченими кінчиками. Стебло порожнисте. Листки чергові, широколанцетні, плямисті. Суцвіття колосоподібне, нещільне, небагатоквіткове. Прицвітки лінійно-ланцетні, плямисті. Квітки пурпурові, губа серцеподібна, цілісна або трохи трилопатева, по краю дрібнозубчаста. Цвіте у червні–липні, плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням. Ступінь природного поновлення невідомий.

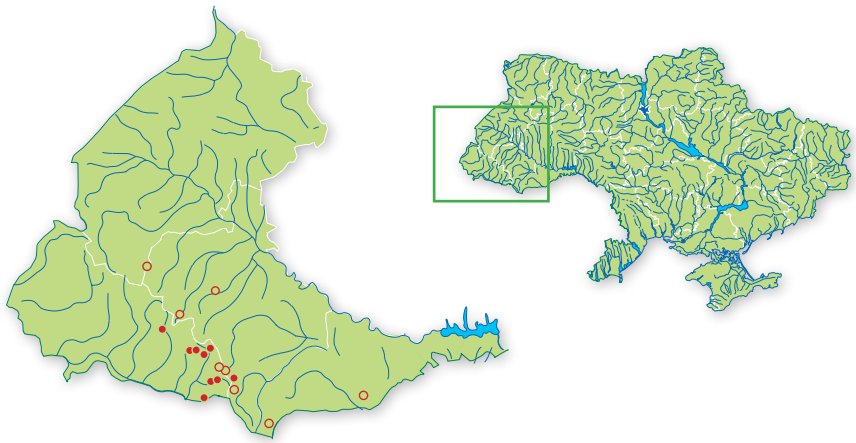

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в Карпатському БЗ, Карпатському НПП. Обмеження випасання худоби в місцях поширення виду, контроль за станом популяцій. Потребує режимів абсолютної заповідності та заказного. Рекомендується ввести рослину в культуру. Заборонено несанкціоновану заготівлю рослин, порушення умов місцезростань, випас, осушення боліт, вирубування лісів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах.
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Заверуха, Андриенко, Протопопова, 1983; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. природ. парків України, 2002; Крічфалушій, Будніков, Малиновський та ін., 2002; Мигаль, 1999; Собко, 1989; Стойко, Милкина, Ященко, Кагало, Тасенкевич, 1997; Стойко, Ященко та ін., 2004; Ткачик, 2000; ЧКУ, 1996.

Автор: В.В. Протопопова
Фото: І.А. Коротченко

ЗОЗУЛЬКИ ФУКСА (ПАЛЬЧАТОКОРІННИК ФУКСА)

Dactylorhiza fuchsii (Druce) Soó
(*Orchis fuchsii* Druce)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Євразійський вид на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Скандинавський п-ів, Атлантична, Пн., Центральна, і Сх. Європа, Середземномор'я, Зх. і Сх. Сибір, Центр. Азія (пн. частина Монголії). В Україні — Карпати (Сх. Бескиди й Низькі полонини, Чорногора, Вулканічні Карпати, до 1380 м н.р.м.), Передкарпаття, Розточчя, Опілля, Полісся, пн. частина Лісостепу, Степ (Харківська та Луганська обл.). Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Ів,Тр, Зк, Хм, Пл, Чц, Хм, Пл, Хр, Лг.

Чисельність та структура популяцій
У Карпатах і Передкарпатті поза загрозою. У рівнинних регіонах популяції нечисленні.

Причини зміни чисельності
Викошування, випас худоби, зміна водного режиму місцезростань внаслідок меліорації, знищення рослин на букети та викопування бульб як лікарської сировини.

Умови місцезростання
Заплавні луки, різні типи боліт, чорничні і брусничні сосняки, сирі мішані ліси, заболочені березняки, узлісся заболочених лісів, сирі лісові галявини, чагарники по краю боліт або озер, на бідних, іноді помірно багатих ґрунтах. У Карпатах росте в угрупованнях союзів *Molinion, Galio-Abietion*. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–50 см заввишки. Бульби 2–4-лопатеві. Листки численні, скупчені в нижній частині стебла яйцеподібно-довгасті, плямисті, вище 3–4 дрібніші, ланцетні. Суцвіття колосоподібне, циліндричне, багатоквіткове. Квітки ясно-лілові, іноді до майже білих. Губа глибоко трилопатева, середня лопать довша за бічні. Цвіте у червні–липні. Розмножується насінням, у культурі — ризореституційним способом.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до переліку CITES. Охороняється у Карпатському БЗ, Поліському, «Розточчя», «Ґорґани» ПЗ, Карпатському, Шацькому, «Синевир», «Вижницький», «Деснянсько-Старогутський», «Сколівські Бескиди», Ужанському НПП, заказниках загальнодержавного значення «Плотниця» (Житомирська обл.) та «Лісники» (Київська обл.). Потребує режимів заповідності та заказності, постійного контролю за станом популяцій, особливо в сх. районах Лісостепу. Заборонено проведення меліоративних робіт, випас, викошування та зривання рослин.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Національному ботанічному саду НАН України ім. М.М. Гришка.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

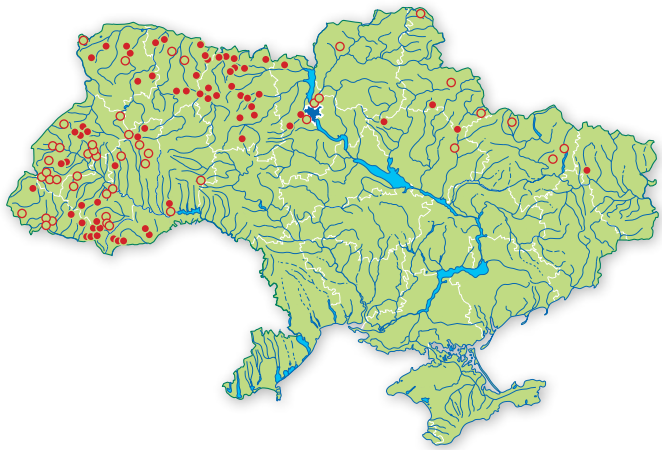

Основні джерела інформації
Байрак, Стецюк, 2005; Заверуха, Андриенко, Протопопова, 1983; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. парків України, 2002; Крічфалушій, Будніков, Мигаль, 1999; Остапко, 2001; Собко, 1989; Стойко, Милкина, Ященко та ін., 1997; Флора европейской части СССР, 1976; Хорология флоры Украины, 1986; ЧКУ, 1996; Vlčko, Ditě, 2003.

Автор: В.В. Протопопова
Фото: Р.Я. Кіш, О.О. Сенчило (вставка)

ЗОЗУЛЬКИ ІБЕРІЙСЬКІ (ПАЛЬЧАТОКОРІННИК ІБЕРІЙСЬКИЙ)

Dactylorhiza iberica (M.Bieb. ex Willd.) Soó
(*Orchis iberica* M. Bieb. ex Willd.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Середземноморсько-передньоазійський вид на пн. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середземномор'я (сх. частина), Крим, Кавказ, Мала та Зх. Азія. В Україні — в Гірському Криму (пн.-зх. частина). Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції нечисленні, кількість їх поступово зменшується, щільність рослин низька.

Причини зміни чисельності
Господарське освоєння земель (переважно курортне та дорожнє будівництво), випасання, викошування, рекреація, порушення екологічних умов місцезростань.

Умови місцезростання
Вологі гірські луки (кл. *Molinio-Arrhenatheretea*), заболочені зниження у долинах річок, досить рідко. Мезогігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 35–55 см заввишки. Бульби вузько-веретеноподібні, на кінчику витягнуті й роздвоєні. Стебло при основі з короткими повзучими гонами. Листки скупчені при основі стебла, лінійно-ланцетні, зелені, без плям. Суцвіття довге (до 20 см завдовжки), колосоподібне, циліндричне, негусте. Квітки досить великі, рожеві. Губа обернено-яйцеподібна, коротко-трилопатева, середня лопать майже лінійна, гостра, інколи у вигляді зубчика. Цвіте у червні–липні, плодоносить в серпні–вересні. Розмножується насінням. Ступінь природного поновлення невідомий.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в Кримському та Ялтинському гірсько-лісовому ПЗ. Потребують додаткових досліджень питання поширення і стану популяцій, їх контролю, режимів абсолютної заповідності та заказного. Слід проводити репатріацію популяцій виду в місцях, де його чисельність зменшується. Заборонено несанкціоновану заготівлю рослин, забудову, прокладання доріг, меліоративні роботи.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

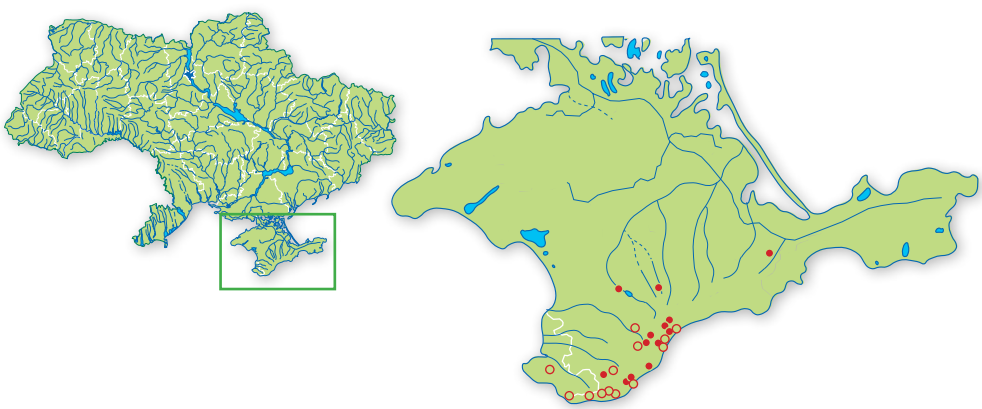

Основні джерела інформації
Заверуха, Андриенко, Протопопова, 1983; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. парків України, 2002; Собко, 1989; ЧКУ, 1996; Шеляг-Сосонко, Дідух, 1980.

Автор: В.В. Протопопова
Фото: В.В.Савчук

ЗОЗУЛЬКИ М'ЯСОЧЕРВОНІ (ПАЛЬЧАТОКОРІННИК М'ЯСОЧЕРВОНИЙ)

Dactylorhiza incarnata (L.) Soó s.l. (*D. cruenta* (O.F.Müll.) Soó; *D. ochroleuca* (Boll) Holub; *Dactylorchis incarnata* (L.) Vermeulen, *Orchis incarnata* L., *O. latifolia* L., nom. rej.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Євразійський поліморфний вид, представлений численними відмінами.

Ареал виду та його поширення в Україні
Європа, Балкани, Мала та Середня Азія, Кавказ, Зх. Сибір, Джунгарія, Монголія. В Україні — Карпати, лісова зона, Лісостеп, Степ (рідко) та Гірський Крим. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Ів, Тр, Зк, Чц, Хм, Вн, Чк, Кд, Дн, Пл, Хр, Дц, Лг, Од, Хс, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції численні, від кількох до тисяч особин, нормального — типу, повно- і неповночленні, з правостороннім віковим спектром.

Причини зміни чисельності
Осушення, освоєння земель, інтенсивне випасання, заростання луків.

Умови місцезростання
Переважно на відкритих місцях, вологих і сирих, слабко кислих або нейтральних ґрунтах на евтрофних та мезотрофних болотах, заплавних та низинних луках, серед чагарників, на узліссях, в рідколіссях, світлих лісах, на торфовищах, тощо. В угрупованнях кл. *Scheuchzerio-Caricetea nigrae*, *Alnetea glutinosae*, *Molinio-Arrhenatheretea* тощо. Мезогігрофіт

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина, 20–60 см заввишки. Бульби 2–4-роздільні. Стебло товсте, улиснене до суцвіття. Листки (4–6) ланцетні, 15–20 см завдовжки. Суцвіття — густий колос. Приквітки ланцетні, пурпурові. Квітки бузково-рожеві або м'ясо-червоні (рідше майже білі), листочки оцвітини яйцеподібно-довгасті, 5–8 мм завдовжки; середній листочок зовнішнього кола з башличкоподібно загнутою верхівкою. Губа ромбоподібна, невиразно трилопатева, із пурпурово-фіолетовим рисунком, з країв дрібнозарубчаста. Цвіте у травні–липні. Плодоносить у серпні–жовтні. Поновлюється з насіння, або ризореституційним способом.

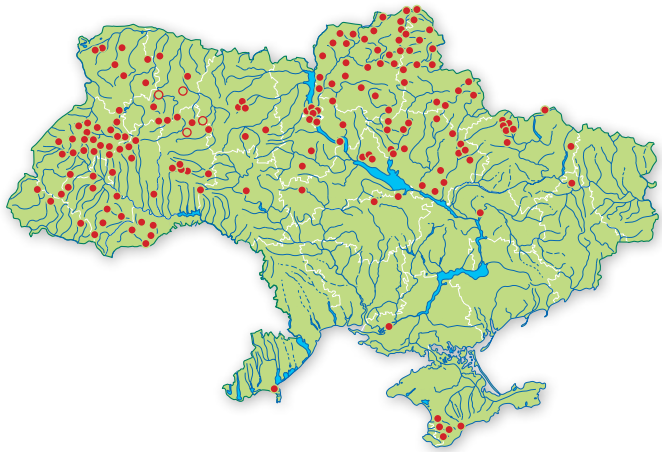

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється у Карпатському та Дунайському БЗ, «Розточчя», «Мис Мартьян», Кримському, Ялтинському гірсько-лісовому, Рівненському, Черемському ПЗ, «Синевир», «Подільські Товтри», «Деснянсько-Старогутський», «Сколівські Бескиди», Карпатському, Шацькому, «Мезинському» та «Гомільшанські ліси» НПП. Контроль за станом популяцій. Заборонено меліоративні роботи, випасання, заготівлю рослин.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Культивують в Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України.

Господарське та комерційне значення
Лікарське, декоративне.

Основні джерела інформації
Орлов, 2005; Панченко, 2005; Собко, 1989; ЧКУ, 1996.

Автори: О.Т. Кузярін, І.А. Тимченко, О.В. Лукаш, С.М. Панченко, О.М. Байрак, М.С. Козир
Фото: В.В. Савчук

ЗОЗУЛЬКИ ПЛЯМИСТІ (ПАЛЬЧАТОКОРІННИК ПЛЯМИСТИЙ)

Dactylorhiza maculata (L.) Soó s.l.
(*Orchis maculata* L.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Поліморфний вид, гібридизує з іншими спорідненими видами.

Ареал виду та його поширення в Україні
Євросибірський вид, поширений майже по всій Європі, в Азії — до Середнього Сибіру. В Україні — в Карпатах, лісовій та лісостеповій зонах Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Ів, Зк, Чц, Хм, Пл, Хр.

Чисельність та структура популяцій
Коливається від кількох особин до багатьох сотень. Вікові спектри здебільшого повночленні, задовільне відновлення популяцій відбувається навіть в умовах помірних антропогенних навантажень (випас, сінокосіння).

Причина зміни чисельності.
Осушення боліт, викошування або заростання луків, викопування бульб.

Умови місцезростання
Вологі луки, осоково-сфагнові болота, серед чагарників, в заболочених лісах з моховим покривом, вздовж струмків. Вимогливий до вологості ґрунту (сирі і дуже вологі), зростає переважно на відкритих місцях, але витримує також слабке затінення, в угрупованнях кл. *Molinio-Arrhenatheretea*. Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–50 см заввишки. Бульби 2–4-роздільні. Стебло пряме, щільне, вгорі трохи гранчасте, рівномірно улиснене. Листки (2–6) відхилені, пласкі, плямисті, до15 см завдовжки, не досягають основи суцвіття. Приквітки вузьколанцетні, коротші квіток. Квітки блідо-рожеві, світло-фіалкові, іноді білі, зібрані у яйцеподібно-циліндричний густий колос. Листочки оцвітини ланцетні. Губа з дрібними фіолетовими цяточками, обернено-ниркоподібна, 7–10 мм завдовжки, 9–14 мм завширшки, на кінці коротко трилопатева, з середньою зубчикоподібною лопаттю. Шпорка циліндрична, пряма, тупа, трохи коротша зав'язі або дорівнює їй. Цвіте у червні–липні. Плодоносить у серпні. Розмножується насінням, у культурі також ризореституційним способом.

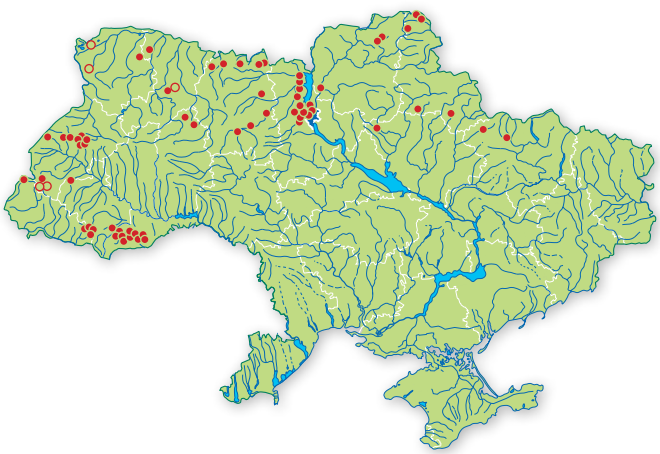

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в Карпатському БЗ, «Черемському», «Ґорґани», «Розточчя» ПЗ, Карпатському, «Вижницькому», «Ужанському», Яворівському, Шацькому, «Деснянсько-Старогутському», «Синевир», «Сколівські Бескиди» НПП. В умовах заповідного режиму рекомендується запроваджувати сінокосіння в пізні терміни. Контроль за станом популяцій. Заборонено заготівлю, збирання рослин, порушення місць зростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують в ботанічних садах: Національному ім. М.М. Гришка НАН України та Українського державного лісотехнічного університету.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Вахрамеева, Денисова, Никитина, Самсонов, 1991; Каталог раритетного біорізноманіття..., 2002; Остапко, 2001; Собко, 1989; ЧКУ, 1996.

Автори: І.А. Тимченко, О.О. Орлов, С.М. Панченко
Фото: В.В. Коніщук, Д. Леонтьєв

ЗОЗУЛЬКИ ТРАВНЕВІ (ПАЛЬЧАТОКОРІННИК ТРАВНЕВИЙ)

Dactylorhiza majalis (Rchb.) P.F.Hunt et Summerhayes s.l. (*Orchis majalis* Rchb., nom. conserv.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Середземноморсько-європейський аллотетраплоїдний (2n=80) вид.

Ареал виду та його поширення в Україні
Скандинавія, Атлантична і Середня Європа, Середземномор'я. В Україні — Карпати, Передкарпаття, лісова, лісостепова і степова (дуже рідко) зони, Пд. макросхил Гірського Криму. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Ів, Тр, Зк, Чц, Хм, Вн, Чк, Кд, Дн, Хр, Лг, Од, Кр.

Чисельність та структура популяцій
У Карпатах популяції досить чисельні, у решті регіонів складаються з невеликих груп. Місцезнаходження в Криму є сумнівними.

Причини зміни чисельності
Зміни гідрологічного режиму ґрунтів, боліт, викошування, випасання, збирання на букети, викопування бульб, заліснення лук.

Умови місцезростання
Вологі луки і узлісся, соснові та смерекові ліси (до 900 м н.р.м.), сфагнові торфовища. У Карпатах в угрупованнях *кл. Molinio-Arrhenatheretea*, а також кл. *Querco-Fagatea, Vaccinio-Piceetea, Oxycocco-Sphagnetea*. Росте на кислих бідних, іноді помірно багатих ґрунтах, в рівнинних районах переважно на луках (кл. *Molinio-Arrhenatheretea*). Мезогігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина близько 40 см заввишки. Бульби пальчасто-роздільні. Стебло досить товсте, порожнисте, улиснене до суцвіття. Листки чергові, з стеблообгортною короткою піхвою і ланцетною плямистою пластинкою. Суцвіття колосоподібне, небагатоквіткове. Квітки коротші приквітників, пурпурові або фіолетові. Губа коротко трилопатева, середня її лопать менша за бічні, тупа. Цвіте у травні–липні. Плодоносить у липні. Ступінь природного поновлення задовільний. Розмножується насінням, у культурі — ризореституційним способом.

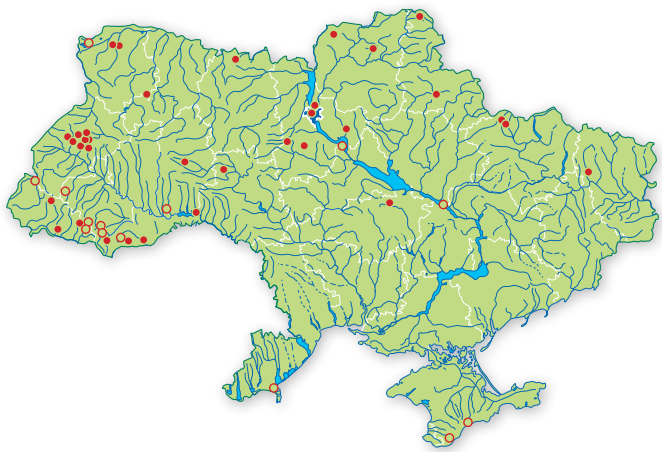

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесений до переліку CITES. Охороняється у Карпатському та Дунайському БЗ, Українському степовому (відділення «Михайлівська цілина»), Канівському, Поліському, «Розточчя», «Ґорґани» ПЗ, Шацькому, «Синевир», «Вижницькому», «Подільські Товтри», «Деснянсько-Старогутському», Яворівському, «Сколівські Бескиди», «Ужанському» НПП, ряді заказників. Контроль стану популяцій, особливо в рівнинних районах. Заборонено несанкціоновану заготівлю рослин та вирубування, випас, сінокосіння на луках, осушення боліт.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Заверуха, Андриенко, Протопопова, 1983; Загульський, 2001; Крічфалушій, Будніков, Мигаль, 1999; Кучеревський, 2001; Остапко, 2001; Собко, 1989; Стойко, Ященко, Кагало та ін., 2004; ЧКУ, 1996; Pedersen, 2000.

Автор: В.В. Протопопова
Фото: В.В. Коніщук, В.В. Буджак

ПАЛЬЧАТОКОРІННИК РИМСЬКИЙ (ЗОЗУЛЬКИ РИМСЬКІ)

Dactylorhiza romana (Sebast.) Soó (*Dactylorhiza sambucina* (L.) Soó subsp. *romana* (Sebast.) Bornm., *D. sulphurea* (Link) Franco subsp. *pseudosambucina* (Ten.) Franco, *Orchis pseudosambucina* Ten., *O. romana* Sebast.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Середземноморський вид на пн. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середземномор'я, Мала та Зх. Азія, Крим, Кавказ. В Україні — у лісовій смузі Гірського Криму. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Місцями популяції досить численні, на деяких ділянках навіть створюють аспект, але кількість їх, особливо в межах курортної зони, катастрофічно зменшується через руйнування місцезростань.

Причини зміни чисельності
Курортне будівництво, господарське освоєння земель, рекреаційне навантаження, зривання на букети.

Умови місцезростання
У ялівцевих, кримсько-соснових та пухнастодубових лісах Гірського Криму. Угруповання відносяться до кл. *Quercetea pubescenti–petraea* (союз *Paeonio dauricae–Quercion petraeae*) та кл. *Erico–Pinetea* (союз *Brachypodio-Pinion*). Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 15–35 см заввишки. Бульби циліндричні, 2–4-роздільні. Стебло при основі з 2–3 білувато-буруватими плівчастими піхвами. Листки численні, скупчені у нижній половині стебла, лінійно-ланцетні. Суцвіття колосоподібне, короткоциліндричне, малоквіткове. Приквітки довші за квітки. Квітки жовтуваті, фіолетово-пурпурові, зрідка білі, без запаху. Губа широкояйцеподібна, коротко трилопатева. Цвіте у квітні. Плодоносить у травні–червні. Розмножується насінням. Ступінь природного поновлення задовільний.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється у Ялтинському гірсько-лісовому, Кримському та Карадазькому ПЗ. Необхідно контролювати стан популяцій, ширше культивувати в ботанічних садах. Потребує режимів заповідності та заказного. Заборонено заготівлю рослин, порушення умов місцезростання (облаштування місць рекреації, забудова територій).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

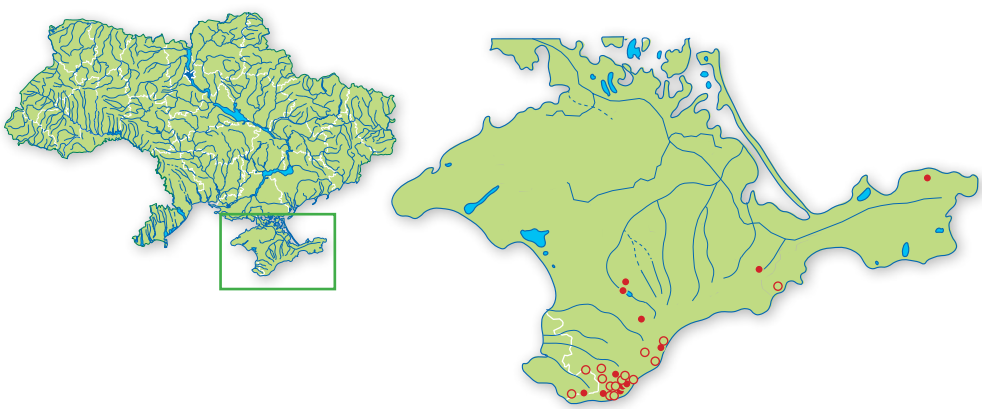

Основні джерела інформації
Вульф, 1930; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. парків України, 2002; Орхидеи Украины, 1989; Флора европейской части СССР, 1976; Хорология флоры Украины, 1986; ЧКУ, 1996.

Автор: В.В. Протопопова
Фото: В.П. Ісіков

ЗОЗУЛЬКИ БУЗИНОВІ (ПАЛЬЧАТОКОРІННИК БУЗИНОВИЙ)

Dactylorhiza sambucina (L.) Soó
(*Orchis sambucina* L.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Європейсько-середземноморський зникаючий вид на сх. межі диз'юнктивного ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Скандинавія, Атлантична і Центральна Європа, Середземномор'я. В Україні — в Карпатах та на Поліссі. Адм. регіони: Вл, Жт, Кв, Чн, Лв, Ів, Тр, Зк, Чц.

Чисельність та структура популяцій
В Україні відомо близько 100 місцезнаходжень. З них за останні 50 років втрачено понад 25, переважно у рівнинних регіонах. Більшість популяцій невеликі за площею, малочисельні. Лише в окремих регіонах Карпат (Сколівські Бескиди, Свидовець, Вулканічні Карпати) збереглися великі за розмірами популяції.

Причини зміни чисельності
Осушення та розорювання місцезростань, весняне випалювання дернини у рівнинній частині, надмірний випас та заліснення екотопів у гірській частині.

Умови місцезростання
У рівнинній зоні росте переважно на справжніх післялісових заплавних та позазаплавних луках на дерново-підзолистих ґрунтах, що мають кислу реакцію (угруповання союзу *Cynosurion cristati*). У Карпатах поширений до висоти 1200 м н.р.м., де приурочений до лучних угруповань на місці зведених букових і смерекових лісів (ас. *Festucetum rubrae*, союз *Nardion*). Виявлений також у складі угруповань союзу *Quercion robori-petraeae*, але загалом трапляється у досить широкому діапазоні рослинних угруповань. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 10–30 см заввишки, з циліндричними роздвоєними бульбами. Стебло порожнисте, улиснене майже до суцвіття. Листки довгастоланцетні, тупі. Суцвіття колосоподібне, щільне, до 6 см завдовжки. Квітки жовті, з губою, рідко засіяною пурпуровими цятками, або рожеві чи пурпурові, із слабким запахом бузини. Цвіте у квітні–травні, в гірських регіонах — у червні. Плодоносить у травні–липні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється на територіях Карпатського БЗ та Карпатського, «Вижницького», «Сколівські Бескиди», «Ужанського» НПП. Необхідно створити заказники, пам'ятки природи в місцях зростання виду, культивувати в ботанічних садах. Заборонено заготівлю рослин, порушення умов місцезростань, надмірний випас, заліснення лучних ділянок.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації :
Загульський, 2001; Каталог раритетного біорізноманіття..., 2002; Орлов, 2005; ЧКУ, 1996; Чорней, Буджак, Баканова, 1999; Чорней, Буджак, Термена та ін., 2001.

Автори: І.І. Чорней, В.І. Гончаренко, О.О. Орлов
Фото: Я.П. Дідух, І. Кваковська

ЗОЗУЛЬКИ ТРАНСИЛЬВАНСЬКІ (ПАЛЬЧАТОКОРІННИК ТРАНСИЛЬВАНСЬКИЙ)

Dactylorhiza transsilvanica (Schur) Aver. (*Dactylorhiza maculata* (L.) Soó var. *transsilvanica* (Schur) P.Delforge; *Orchis transsilvanica* Schur)

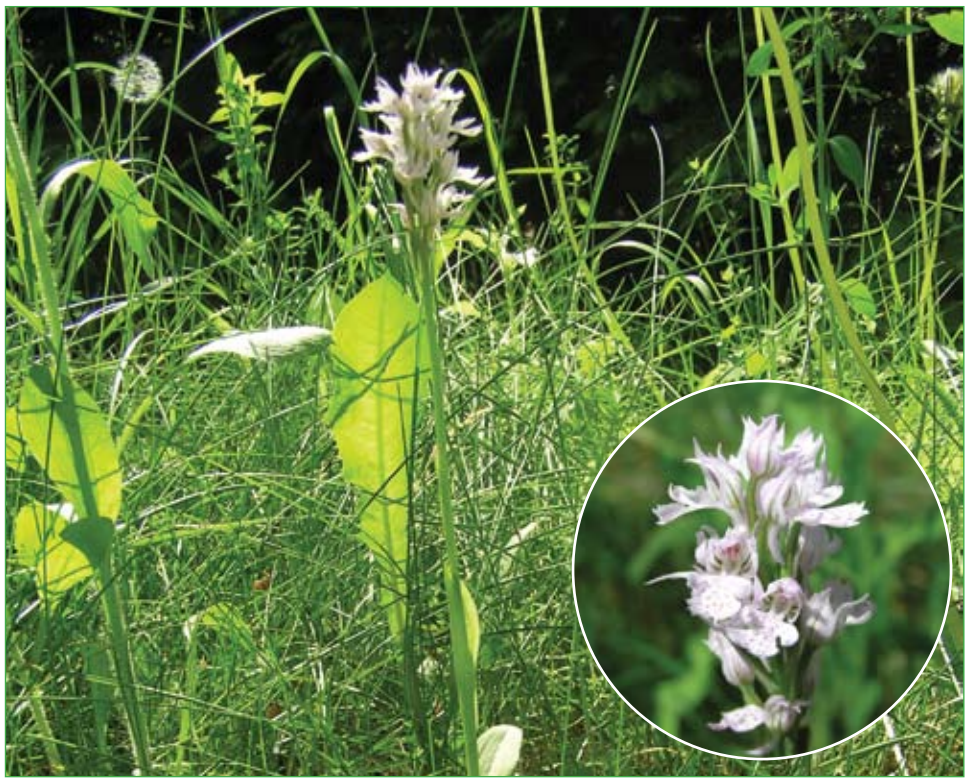

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Європейський вид на сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Нині відомі локалітети з Румунії (Трансильванія), Словаччини (Турець), Чехії (Муравсько-Слежські Бескиди) та Словенії. В Україні відоме лише з Бескидів. Згадки про виростання виду на Закарпатті не підтверджені, проте поширення в Українських Карпатах ніколи не було предметом детальних досліджень. Адм. регіон: Лв.

Чисельність та структура популяцій
Одна, підтверджена гербарним матеріалом, популяція (зх. околиці с. Гребенів, Сколівський р-н, Львівська обл.). Стан популяції та її параметри не досліджені.

Причини зміни чисельності
Осушення екотопів, надмірне випасання та викошування, а також зривання квітів для букетів.

Умови місцезростання
Росте на гірських вологих луках у верхньому (можливо також у нижньому) лісовому поясах. Вид належить складу угруповань порядку *Molinietalia*, що приурочені до торф'янистих ґрунтів. Ценотична приуроченість детально не досліджена. Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 25–60 см заввишки. Листків 6–10, відхилених. Суцвіття колосоподібне, яйцеподібно-циліндричне, густе й багатоквіткове, 3–10 см завдовжки, 3–4 см діаметром. Листки зелені, завжди без плям, перший — приземний довгасто-ланцетний. Квіти білосніжні, інколи блідо-рожеві або світло-жовті. Середня лопать губи довша за бічні або дорівнює їм. Цвіте у червні–липні, плодоносить у серпні. Розмножується насінням.

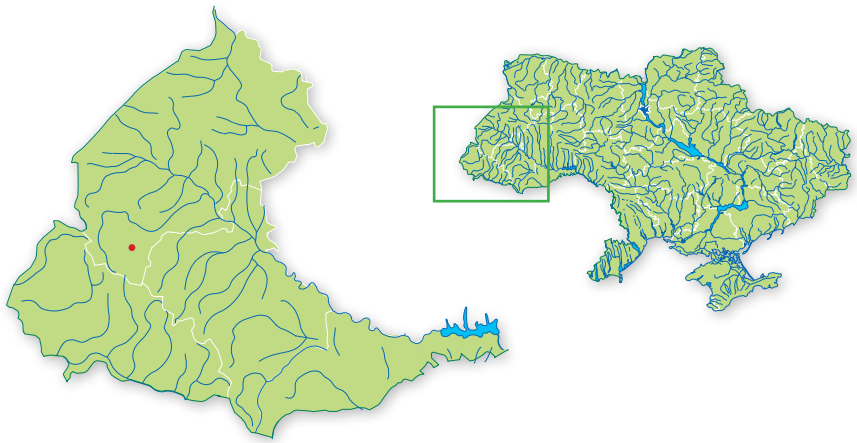

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Оселище формально знаходиться на території НПП «Сколівські Бескиди» (господарська зона) й, фактично, охороною не забезпечене. Включений до Червоного списку Закарпаття. Необхідне детальне дослідження відомої популяції виду й пошуки інших можливих оселищ, а також проведення відповідних охоронних заходів у всіх місцях виростання виду. Важливим є запровадження культивування виду у ботанічних садах з метою штучного розширення існуючої популяції та репатріації рослин у місця, де вид раніше, ймовірно, траплявся. Заборонено збирання рослин, гербаризацію, порушення умов місцезростання, гідрологічного режиму.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, медоносне.

Основні джерела інформації
Крічфалушій, Будніков, Мигаль, 1999; Собко, 1989; Klein, Deutsch, 2005.

Автор: Б.Г. Проць
Фото: М.М. Перегрим, М.Б. Гапоненко

ЗОЗУЛЬКИ ТРАУНШТЕЙНЕРА (ПАЛЬЧАТОКОРІННИК ТРАУНШТЕЙНЕРА)

Dactylorhiza traunsteineri (Saut. ex Rchb.) Soó (*D. majalis* auct. non (Rchb.) P.F.Hunt et Summerhayes, p.p., *D. russowii* auct. non (Klinge) Holub, *Orchis traunsteineri* Saut. ex Rchb.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Європейський поліморфний аллотетраплоїдний (2n = 80) вид з групи *D. majalis* s.l. (походить від гібридизації *D. incarnata* s.l. × *D. fuchsii*) на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Скандинавія, Середня Європа, лісова зона Сх. Європи та Зх. Сибіру. В Україні трапляється окремими локалітетами в Закарпатті, Розточчі, Поліссі, Лівобережному Лісостепу. Адм. регіони: Жт, Кв, Чн, См, Лв, Зк.

Чисельність та структура популяцій
Популяції ізольовані, нечисельні (25–50 особин), розташовані на значному віддаленні одна від одної, але частіше рослини зростають поодинці або невеликими групами. Стан популяцій вивчений недостатньо. На Лівобережжі вид, ймовірно, зник.

Причини зміни чисельності
Осушення боліт, їх заліснення.

Умови місцезростання
Мохові мезо-оліготрофні болота, переважно сфагнові, в угрупованнях кл. *Oxycocco-Sphagnetea*, заболочені луки, ділянки на межі боліт і соснових та вільхових лісів. Мезогігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–30 см заввишки. Бульби 2–3-лопатеві, з довгими тонкими кінчиками. Стебло тонке, часто звивисте. Листки вузьколінійні, вздовж складені, спрямовані догори, в кількості 3–4. Суцвіття колосоподібне, малоквіткове, нещільне. Приквітки ланцетні, майже дорівнюють квіткам. Квітки пурпурові, губа оберненояйцеподібна, коротко-трилопатева, середня її частка довша за бічні і значно вужча. Цвіте у червні–серпні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням. Ступінь природного поновлення невідомий.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється у Поліському та «Розточчя» ПЗ, заказниках загальнодержавного значення «Городниця» (Житомирська обл.), Волицький (Львівська обл.), ландшафтному заказнику Верхобузькі Болота (Львівська обл.). Контроль за станом популяцій. Потребує додаткових досліджень поширення виду, режимів заповідності та заказного. Заборонено заготівлю рослин, гербаризацію та порушення умов місцезростань, осушення боліт.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Заверуха, Андриенко, Протопопова, 1983; Загульський, 2001; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. природ. парків України, 2002; Собко, 1989; ЧКУ, 1996.

Автор: В.В. Протопопова, С.Л. Мосякін
Фото: О.О. Кагало

КОРУЧКА ЕЛЬБСЬКА (К. ПІЗНЬОКВІТУЧА)

Epipactis albensis Nováková et Rydlo

Родина Зозулинцеві (Орхідні) — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Європейський вид на пд.-сх. межі диз'юнктивного ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Центральна Європа: Чехія, Німеччина (зх. межа ареалу), Польща (пн.-сх. межа), Зх. Словаччина. В Україні — на Закарпатті. Адм. регіон: Зк.

Чисельність та структура популяцій
Вперше виявлено в 1997 р., зараз відомо дев'ять локалітетів: п'ять — у заплаві р. Боржава між с. Великі Береги, Шаланки та Квасово; три — у заплаві р. Латориця біля сс. Малі Гаївці та Чомонин, один — у заплаві р. Уж, у межах м. Ужгород). Локальні популяції від кількох до 100–200 особин, щільністю 1–3 особини на 100–150 м^2. Чисельніші популяції приурочені до старовікових (>120 років) деревостанів. Кількість особин у локалітеті може значно змінюватися залежно від вегетаційного періоду та гідрологічного режиму річки (тривалості та інтенсивності повеней).

Причини зміни чисельності
Рідкість екотопів відповідного типу, руйнування природних екотопів, зокрема, суцільне вирубування, осушення заплавних екосистем.

Умови місцезростання
Трапляється у низинних заплавних дубово-ясеневих лісах у межах 100–140 м н.р.м. на лучно-бороземних і дерново-бороземних ґрунтах з різним ступенем оглеєння. Належить до складу асоціацій *Fraxino pannonicae-Ulmetum, Carici remotae-Fraxinetum, Fraxino pannonicae-Carpinetum*, а інколи *Fraxino angustifoliae-Alnetum glutinosae* (союз *Alnion incanae* кл. *Querco-Fagetea*) та *Salici-Populetum* (кл. *Salicetea purpureae*). Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина (3,5) 10–30 (45) см заввишки. Кореневище коротке. Стеблові листки яйцеподібно-ланцетні або ланцетні. Суцвіття 1,5–12,5 см завдовжки, складається, переважно, з 2–15 (інколи 20) квіток. Квіти біло-зеленуваті або жовтувато-зеленуваті. Цвіте у липні–серпні, інколи до середини вересня, плодоносить у серпні-жовтні. Розмножується насінням і вегетативно.

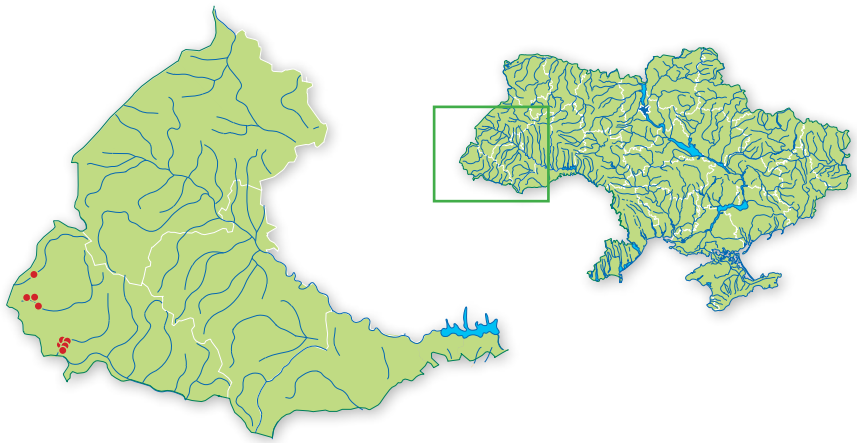

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в заповідному ур. «Боржава», пам'ятці природи загальнодержавного значення «Атак» та в орнітологічному заказнику загальнодержавного значення «Великодобронський» загальною площею понад 2000 га (Закарпатська обл.). Проте більшість локалітетів є поза межами цих об'єктів. Потребує проведення відповідних охоронних заходів у всіх місцях наявності виду, пошуку нових оселищ, уточнення поширення виду в Україні. Доцільно культивувати у ботанічних садах, проводити моніторинг популяцій та пошуки нових оселищ. Заборонено збирання рослин, вирубування лісів, порушення умов гідрологічного режиму, осушення ділянок.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Bernacki, 2001; Procházka, Rydlo, Potůček, 1999.

Автор: Б.Г. Проць
Фото: Б.Г. Проць

КОРУЧКА ТЕМНО-ЧЕРВОНА

Epipactis atrorubens (Hoffm. ex Bernh.) Besser (*E. atropurpurea* auct. non Raf., *E. rubiginosa* (Crantz) Gaudin ex W.D.J.Koch)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Рідкісна рослина.

Ареал виду та його поширення в Україні
Євразійський вид, поширений в Європі, на Кавказі, Уралі, в Зх. Сибіру, Середній Азії, Ірані. В Україні — в Карпатах, на Прикарпатті, в Поліссі, Лісостепу, Степу (рідко) та Гірському Криму. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Ів, Тр, Зк, Чц, Хм, Чк, Кд, Пл, Хр, Дц, Лг, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції нечисленні, дані по структурі популяцій відсутні.

Причина зміни чисельності.
Антропогенне порушення природних біотопів, зокрема вирубування лісів.

Умови місцезростання
Листяні, хвойні та мішані ліси, узлісся, серед чагарників, кам'янисті схили (переважно на вапняках). Трапляється в широколистяних неморальних мезофітних лісах у складі угруповань союзів *Fagion sylvaticae* та *Carpinion betuli* (кл. *Querco-Fagetea*), а також в мезоксерофітних трав'янистих угрупованнях. В Криму зростає в субсередземноморських субксерофітних лісах та рідколіссях (кл. *Quercetea pubescenti-petraeae*) та в угрупованнях хвойних лісів кл. *Erico-Pinetea*. Мезофіт. Сциофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина, 25–70 см заввишки. Кореневище коротке, товсте, горизонтальне. Стебло у верхній частині коротко-густоопушене, буро-фіолетове. Листків 5–9, довші за міжвузля, нижні — довгасто-яйцеподібні або еліптичні, 4–8 см завдовжки, верхні — ланцетні, загострені. Суцвіття — довга, пряма негуста майже однобічна китиця, вісь суцвіття густо опушена Приквітки ланцетні. Квітки пурпурові, із запахом ванілі. Листочки оцвітини до 6–7 мм завдовжки, яйцеподібні, загострені, складені широким дзвоником, внутрішні трохи коротші за зовнішні. Губа 5,5–6,5 см завдовжки, її гіпохілій чашоподібно увігнутий, з широким переднім входом, епіхілій серцеподібний, загострений, при основі з двома зморщеними горбочками. Зав'язь пряма, не скручена, густо опушена. Цвіте у червні–липні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням, дуже рідко — кореневищем.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється у Карпатському БЗ, Кримському, Ялтинському гірсько-лісовому, Карадазькому, «Медобори» та Рівненському ПЗ, в Карпатському, Шацькому, «Деснянсько-Старогутському», «Мезинському», «Синевир», «Подільські Товтри» та «Святі гори» НПП. Контроль за станом популяцій. Заборонено збирання рослин, порушення умов місцезростання, вирубування лісів.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Вахрамеева, Денисова, Никитина, Самсонов, 1991; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. парків України, 2002; Собко, 1989; Тимченко, 1996; Тимченко, Фіцайло, 2003; Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона, 2006; ЧКУ, 1996; Чорней, Буджак, Токарюк, Никирса, 2001; Zahulskyy, 2000.

Автор: І.А. Тимченко
Фото: В.В. Буджак

КОРУЧКА ЧЕМЕРНИКОПОДІБНА (К. ШИРОКОЛИСТА)

Epipactis helleborine (L.) Crantz (*E. latifolia* (L.) All.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Поліморфний вид з широкою еколого-ценотичною амплітудою. В Україні, очеподібно, представлений декількома расами і потребує таксономічних досліджень.

Ареал виду та його поширення в Україні
Палеарктика, занесений у Пн. Америку. В Україні — Карпати, лісова, лісостепова, степова (в лісах долин великих річок) зони, Гірський Крим. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Ів, Тр, Зк, Чц, Хм, Вн, Чк, Кд, Пл, Хр, Дц, Лг, Од, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції від кількох до ста особин. За віковою структурою переважно нормальні неповночленні, з правостороннім віковим спектром.

Причина зміни чисельності.
Порушення екотопів (суцільні вирубки, надмірна рекреація). Добре витримує помірний вплив антропогенних навантажень.

Умови місцезростання
Хвойні, мішані та широколистяні ліси, в угрупованнях кл. *Querco-Fagetea, Quercetea robori-petraeae, Quercetea pubescenti-petraeae, Vaccinio-Piceetea, Erico-Pinetea*, зрідка — узлісся (кл. *Trifolio-Geranietea)*, на бідних і багатих ґрунтах різної вологості і кислотності, переважно багатих на вапно. Часто — у вторинних угрупованнях, в екотонних зонах. Мезофіт. Сциофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 30–100 см заввишки. Кореневище коротке. Листки (4–10) від яйцеподібних до ланцетних. Квітки (12–50) зеленкувато-пурпурові, у густій китиці. Приквітки ланцетні. Зовнішні листочки оцвітини яйцеподібно-ланцетні, 10–13 мм завдовжки, внутрішні — коротші і ширші. Губа коротша від інших листочків оцвітини. Зав'язь слабко опушена. Цвіте у червні–вересні. Плодоносить у липні–жовтні. Розмножується насінням і кореневищем.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в Карпатському БЗ, Канівському, Кримському, Поліському, «Черемському», Рівненському, Ялтинському гірсько-лісовому, Карадазькому, «Мис Мартьян», «Розточчя», «Медобори» ПЗ, Карпатському, «Ужанському», Шацькому, «Деснянсько-Старогутському», «Мезинському», «Вижницькому», «Синевир», «Подільські Товтри», «Святі гори», «Сколівські Бескиди» та «Гомільшанські ліси» НПП та ін. природно-заповідних територіях. Контроль за популяціями. Заборонено збирання рослин, порушення екотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують в ботанічних садах: Національному ім. М.М. Гришка НАН України, Донецькому НАН України, Чернівецького та Харківського національних університетів.

Господарське та комерційне значення
Лікарське, декоративне.

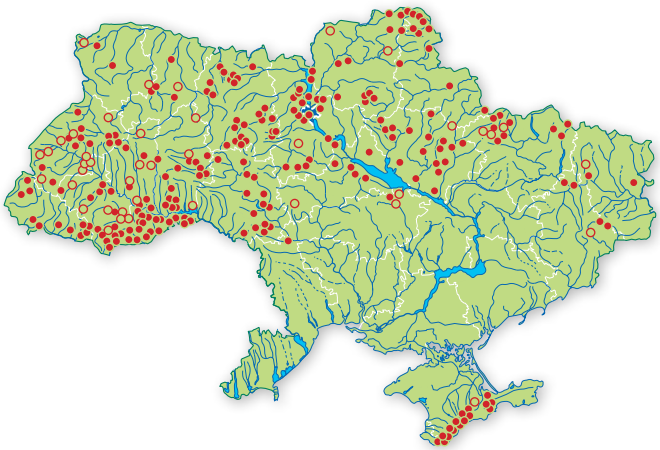

Основні джерела інформації
Вахрамеева, Денисова, Никитина, Самсонов, 1991; Собко; ЧКУ, 1996.

Автори: І.А. Тимченко, О.О. Орлов, С.М. Панченко, О.М. Байрак
Фото: Л.Я. Нагорна, М.М. Перегрим

КОРУЧКА ДРІБНОЛИСТА

Epipactis microphylla (Ehrh.) Sw. (*Serapias microphylla* Ehrh.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Європейсько-середземноморський вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Центральна та Атлантична Європа, Середземномор'я, Мала Азія, Кавказ. В Україні — Гірський Крим, раніше відмічали на Закарпатті і в Карпатах. Адм. регіони: Зк, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Росте поодиноко, або популяції нараховують до кількох десятків особин. За віковою структурою популяції нормальні і регресивні неповночленні з правостороннім віковим спектром, переважають генеративні особини.

Причини зміни чисельності
Порушення екотопів, зокрема вирубування лісів.

Умови місцезростання
Тінисті букові та дубові, інколи заходить у світлі соснові ліси, галявини, узлісся. Трапляється на багатих на гумус вапнистих ґрунтах. Угруповання класів *Querco-Fagetea*, *Quercetea pubescentis-petraeae*, зрідка — *Erico-Pinetea*. Мезофіт, умброфіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 17–40 см заввишки. Кореневище коротке. Стебло прямостояче, у верхній частині короткоопушене. Стеблові листки маленькі, ланцетні, яйцеподібно-ланцетні, набагато коротші за міжвузля. Суцвіття однобока, негуста китиця. Квітки двох типів — невеликі автогамні без запаху та великі алогамні зі слабким запахом гвоздики. Цвіте у червні–липні. Плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Необхідно виявити і вивчити всі місцезнаходження виду, контролювати стан популяцій. Охороняється в Ялтинському гірсько-лісовому і Кримському ПЗ та ряді заказників. Заборонено збирання рослин, порушення умов місцезростання, вирубування лісів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

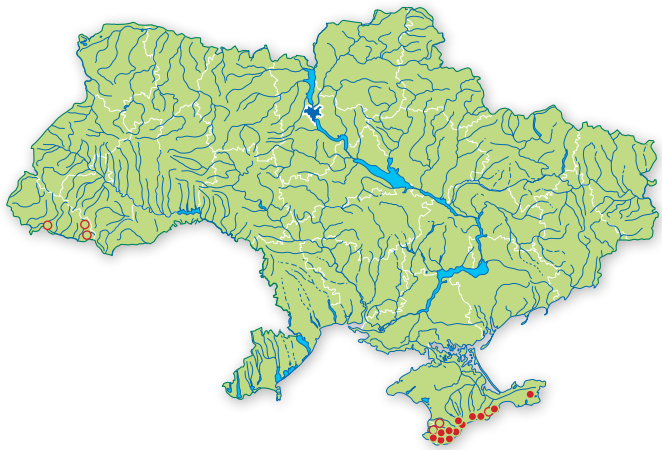

Основні джерела інформації
Вахрамеева, Денисова, Никитина, Самсонов, 1991; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. парків України, 2002; Собко, 1989; Флора УРСР, 1950; ЧКУ, 1996.

Автори: Я.П. Дідух, І.А. Тимченко
Фото: В.П. Ісіков

КОРУЧКА БОЛОТНА

Epipactis palustris (L.) Crantz (*E. longifolia* All., *Serapias helleborine* L. var. *palustris* L.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Рідкісна рослина.

Ареал виду та його поширення в Україні
Евразійсько-середземноморський вид. В Україні — Полісся, Карпати, Розточчя, Опілля, Лісостеп, Степ (по долинах великих річок), Гірський Крим. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Ів, Тр, Зк, Чц, Хм, Вн, Чк, Кд, Пл, Хр, Лг, Од, Хс, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції чисельні, щільні, віковий спектр повночлений, правосторонній, частка молодих особин висока.

Причина зміни чисельності.
Надмірне осушення біотопів. Рекреаційне навантаження, знищення при забудові територій.

Умови місцезростання
Заторфовані долини річок, улоговини, заболочені схили з мокрими і сирими торфово-болотними ґрунтами; в Карпатах часто на гірських висячих болотах. На заростаючих ділянках торфокар'єрів. В Лісостепу, Розточчі і Опіллі — на евтрофних торфових трав'яно-гіпнових болотах кл. *Scheuchzerio-Caricetea nigrae*, на луках кл. *Phragmiti-Magnocaricetea*, союзів кл. *Molinio-Arrhenatheretea* та гігрофільних чагарників кл. *Alnetea glutinosae*. На Поліссі — на мезотрофних болотах кл. *Vaccinio-Piceetea*. Мезогігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–70 см заввишки. Кореневище довге, повзуче. Стебел кілька, прямі. Листки (4–8) довгасто-яйцеподібні, ланцетні. Суцвіття — багатоквіткова китиця, не щільне. Приквітки ланцетні. Квітки до 2,5 см завдовжки, звислі, зовнішні листочки оцвітини ланцетні, 9–11,5 мм завдовжки, зеленкуваті, зсередини зеленкувато-білі або червонуваті, внутрішні — довгасто-яйцеподібні, білуваті, з рожевими смужками; губа довша за зовнішні листочки оцвітини. Зав'язь веретеноподібна, коротко опушена. Цвіте у червні–липні. Плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням та вегетативно.

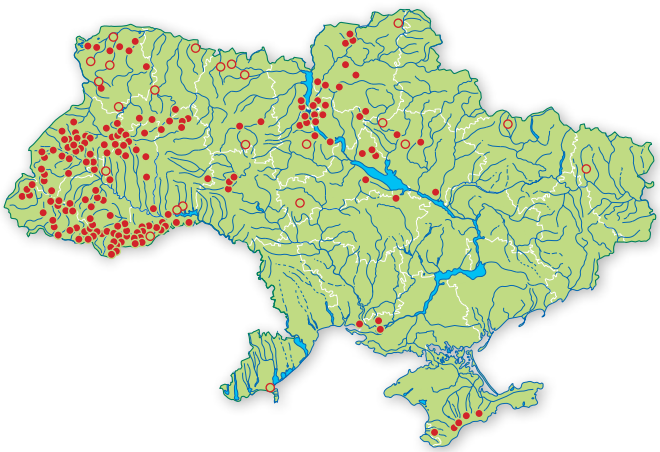

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється у Карпатському та Дунайському БЗ, Канівському, Поліському, Рівненський, Ялтинському гірсько-лісовому, Карадазькому, «Медобори» та «Розточчя» ПЗ, в Карпатському, Шацькому, «Вижницькому», Ужанському, «Синевир» та «Подільські Товтри» НПП. Заборонено збирання рослин, порушення екотопів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у ботанічних садах: Національному ім. М.М. Гришка НАН України та Харківського університету.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Байрак, Стецюк, 2005; Вахрамеева, Денисова, Никитина, Самсонов, 1991; Собко, 1989; Тимченко, 1996, 1998; Тимченко, Фіцайло, 2003; ЧКУ, 1996; Чорней, Буджак, Токарюк, Никирса, 2001; Zahulskyy, 2000.

Автори: І.А. Тимченко, О.Т. Кузярін
Фото: О.А. Жигаленко

КОРУЧКА ПУРПУРОВА

Epipactis purpurata Smith (*E. viridiflora* (Hoffm.) Krock., nom. rej. prop., *E. violacea* (Dur.-Duq.) Boreau, *E. sessilifolia* Peterm.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Рідкісний вид на сх. межі поширення.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середня Європа. В Україні — в Карпатах, Прикарпатті, Розточчі, Поділлі. Адм. регіони: Лв, Ів, Тр, Зк, Чц, Хм, Вн, Од.

Чисельність та структура популяцій
Чисельність популяцій дуже низька, популяції складаються виключно з генеративних особин.

Причина зміни чисельності.
Вузька еколого-ценотична амплітуда, що лімітується кліматичними природними факторами. Порушення природних біотопів, зокрема вирубування лісів.

Умови місцезростання
На рівнинній частині України (Поділля, Придністров'я) — в грабових та дубово-грабових лісах, в угрупованнях союзу *Carpinion betuli*, у Карпатах — в букових лісах союзу *Fagion sylvaticae* (кл. *Querco-Fagetea*). Переважно на ділянках, що добре прогріваються, часто на узліссях, ґрунтах багатих на вапно. Мезофіт, сциофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина, 25–70 см заввишки Кореневище коротке, вертикальне. Стебел може бути декілька, пурпурові, при основі вільно обгорнуті гострими пурпуровими піхвами, у верхній частині густо коротко опушені. Листки сіро-зеленкуваті, зісподу пурпурові, середні — коротші від міжвузля, рідше трохи довші від нього. Суцвіття густе, багатоквіткове, перед цвітінням трохи поникле. Приквітки ланцетні, загострені, за винятком верхніх довших від квіток. Квітки жовто-зеленкуваті, без запаху. Листочки оцвітини до 12 мм завдовжки, яйцеподібні, зовнішні — жовтувато-зеленкуваті, із середини світліші, внутрішні — білі або бруднувато-зеленкувато-білі. Зав'язь пряма, нескручена. Цвіте у липні–вересні. Плодоносить у серпні–жовтні. Розмножується насінням і кореневищем, здатність до відновлення дуже низька.

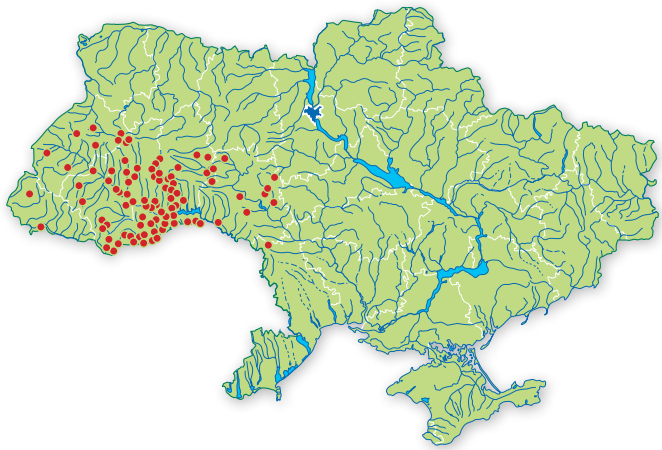

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється ПЗ «Медобори», у Карпатському, «Вижницькому», «Ужанському» і «Подільські Товтри» НПП. Необхідно облік усіх місцезнаходжень, контроль за станом популяцій. Заборонено збирання рослин, порушення умов місцезростання, рубки лісів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Вахрамеева, Денисова, Никитина, Самсонов, 1991; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. парків України, 2002; Собко, 1989; Тимченко, 1996; Тимченко, Андрієнко, 1992; Тимченко, Фіцайло, 2003; ЧКУ, 1996; Чорней, Буджак, Токарюк, Никирса, 2001.

Автор: І.А.Тимченко
Фото: О.О. Кагало

НАДБОРОДНИК БЕЗЛИСТИЙ

Epipogium aphyllum Sw.

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Реліктовий євразійський вид на пд. межі диз'юнктивного ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Скандинавія, Атлантична, Середня і Сх. Європа, Середземномор'я, Кавказ, Мала Азія, Зх. та Сх. Сибір, Далекий Схід, Японія, Китай. В Україні — в Карпатах (Мала Уголька, Чорногора, Покутсько-Буковинські Карпати), Буковинському Прикарпатті, Прут-Дністровському межиріччі (Хотинська височина), на Пн. Поділлі, Середньому Придніпров'ї (окол. Києва) та Гірському Криму. Адм. регіони: Кв, Лв, Ів, Тр, Зк, Чц, Хм, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Хоча вид має широкий загальний ареал, більшість місцезнаходжень у рівнинній частині України відомі за даними XIX і першої половини XX ст., багато з них зникли. У відомих місцезростаннях росте поодинокими особинами або локальними, малочисельними (до 30 генеративних особин) групами.

Причини зміни чисельності
Руйнування місцезростань внаслідок вирубування лісів, заміна природних лісів штучними насадженнями.

Умови місцезростання
Росте на багатих на гумус ґрунтах у вологих тінистих букових, дубових, грабово-дубових, ялинових лісах, біля джерел і на берегах потоків у складі угруповань кл. *Querco-Fagetea* та *Vaccinio-Piceetea*. Мезофіт, сциофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика:
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 7–20 см заввишки. Кореневище буре, коралоподібне, членувате з білими тонкими довгими гонами. Стебло голе, порожнисте, вище основи трохи здуте, з небагатьма щільно прилеглими плівчастими жовтуватими піхвами, жовтувате або вгорі трохи червонувате, зі звислою китицею 2–4 фіолетово-жовтуватих квіток із запахом плодів банана. Квітконіжки не скручені, коротші від зав'язі. Листочки оцвітини ясно-жовтуваті, жолобчасті, губа такої ж довжини як і решта листочків оцвітини, шпорка червонувата або світло-фіолетова. Цвіте у липні. Плодоносить у серпні. Розмножується переважно вегетативно, а також насінням. Облігатний сапрофіт.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони:
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється у Карпатському БЗ, Кримському, Ялтинському гірсько-лісовому (можливо зник) ПЗ, Карпатському НПП, ландшафтному заказнику «Буковинські водоспади» (Чернівецька обл.). Необхідно взяти під охорону місцезростання на Хотинській височині, контролювати стан популяцій. Заборонено збирання (гербаризацію) рослин, порушення умов місцезростання (вирубування лісів).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

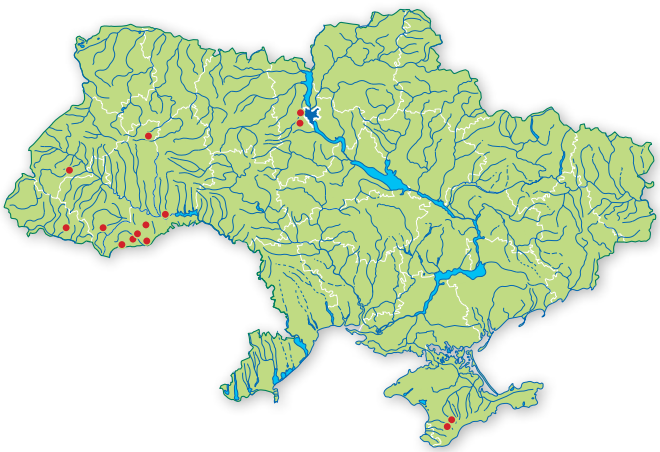

Основні джерела інформації
Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. парків України, 2002; ЧКУ, 1996; Чорней, Буджак, Токарюк та ін., 2004.

Автори: І.І. Чорней, В.В. Буджак
Фото: В.В. Буджак

ГУДІЄРА ПОВЗУЧА

Goodyera repens (L.) R.Br. (*Satyrium repens* L.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Реліктовий вид, пов'язаний з лісовими формаціями темнохвойної тайги. Одна з небагатьох зимовозелених орхідей помірного поясу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Євразія від Фенноскандії до пд. частини Далекого Сходу, Сахаліну та Хоккайдо, окремі фрагменти відомі в Альпах, Балканах, Карпатах, Криму, Малій Азії, на Кавказі, у горах Ірану, Середньої Азії та Зх. Китаю, у Гімалаях, Кореї, Середній Японії та в Пн. Америці. В Україні — у Карпатах, Розточчі, на Поліссі, Поділлі (пн.-зх.), в Гірському Криму. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Ів, Тр, Зк, Чц, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції невеликі за розмірами, нечисельні — від кількох десятків до кількох сотень особин. У деяких популяціях на Поліссі наявні кілька тисяч особин. Щільність таких популяцій 20–30 особин на 1 м^2.

Причини зміни чисельності
Вирубування хвойних лісів.

Умови місцезростання
Свіжі, кислі ґрунти. Ялинові ліси (порядок *Vaccinio-Piceetalia*), соснові ліси (порядок *Pinetelia*). В горах Криму росте в лісах кл. *Erico-Pinetea*. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з шнуроподібним, розгалуженим, плагіотропним кореневищем. Корені додаткові, не численні, розміщені в підстилці і не сягають мінерального шару ґрунту. Стебло 6–25 см заввишки, виходить із середини розетки. Розеткові листки видовжено-яйцеподібні або еліптичні, 1,8–3,5 см завдовжки, 1–2 см завширшки. Стеблові листки дрібні, лінійно-видовжені або ланцетні. Суцвіття — однобічний колос, 4–7(15) см завдовжки, складається з 10–20 (до 30) дрібних білих або кремово-білих запашних квіток. Цвіте в липні–серпні, плодоносить у вересні. Розмножується насінням і вегетативно. Напівсапрофіт, який при сильному затіненні може переходити до підземного способу життя та сапрофітного живлення. Рослина консортивно пов'язана з грибами *Ceratobasidium cornigerum* та *Rhizoctonia goodyera-repentis*.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в Карпатському БЗ, в ПЗ «Розточчя», Поліському, Ялтинському гірсько-лісовому, в Шацькому та «Деснянсько-Старогутському» НПП та інших заповідних об'єктах. Заборонено збирання рослин та зміни умов оселищ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах.
Вирощують в Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

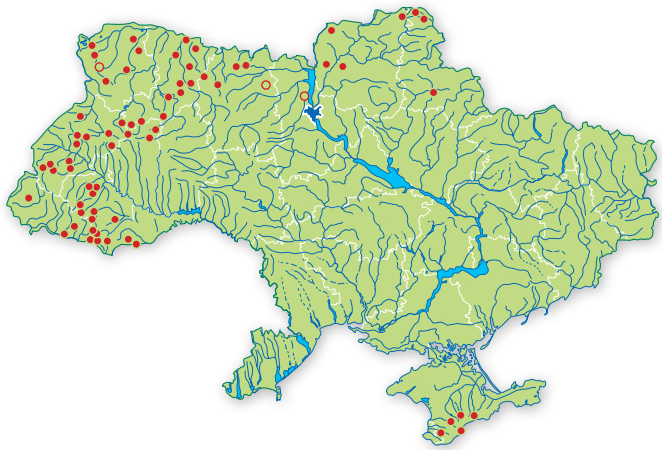

Основні джерела інформації
Баточенко, 2001; Лукаш, 2001а; Мельник, 1991; Мельник, 1993; Мельник, Савчук, 1999; Мельник, Савчук, Баточенко, 2001; Панченко, 2005; Родінка, Панченко, 1998; ЧКУ, 1996.

Автори: В.І. Мельник, О.В. Лукаш, С.М. Панченко, О.О. Рак
Фото: М.М. Перегрим, С.М. Панченко (вставка)

БИЛИНЕЦЬ ДОВГОРОГИЙ

Gymnadenia conopsea (L.) R.Br. (*Orchis conopsea* L.; incl. *G. alpina* (Turcz. ex Rchb.f.) Czer., *G. conopsea* (L.) R.Br. subsp. *alpina* (Turcz. ex Rchb.f.) Janchen ex Soó)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Рідкісний, зі складною біологією розвитку, вид.

Ареал виду та його поширення в Україні
Євразійський вид (Європа, Кавказ, Сибір, Далекий Схід, Мала Азія, Іран, Монголія, Китай, Японія). В Україні — Карпати (до вис. 2000 м н.р.м.), Полісся, Розточчя, Опілля, Лісостеп, Гірський Крим. Адм. регіони: Вл, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Ів, Тр, Зк, Чц, Хм, Кд, Пл, Хр, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції нараховують від декількох особин (на рівнині) до сотень і тисяч особин (у Карпатах). У Карпатах популяції повночленні, з перевагою генеративних особин.

Причина зміни чисельності.
Порушення екологічних умов у результаті господарської діяльності, корінне поліпшення лук, сильватизація екотопів, викопування бульб як лікарської сировини (салеп).

Умови місцезростання
На луках, серед чагарників, в світлих лісах, на галявинах, узліссях, по краях боліт. Приурочений до угруповань кл. *Festuco-Brometea*, *Molinio-Arrhenatheretea*, *Scheuchzerio-Caricetea nigrae*, *Trifolio-Geranietea sanguinea*, у Карпатах — на відслоненнях вапнякових порід кл. *Elyno-Seslerietea*, та по берегах холодних гірських джерел і потоків кл. *Montio-Cardaminetea*. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина до 65 см заввишки. Бульби 4–6-лопатеві, пальчасті, сплющені. Листки лінійно-ланцетні, жолобчасті. Суцвіття колосоподібне, з численних невеликих рожевих квіток 6–15 см завдовжки. Приквітки яйцеподібно-ланцетні, видовженозагострені, бічні зовнішні листочки оцвітини еліптичні, відхилені набік, середній зовнішній листочок і бічні внутрішнього кола сходяться шоломом. Губа ромбоподібна, 5–6 мм завдовжки, неглибоко-трилопатева, з тупими лопатями. Шпорка косо догори спрямована, ниткоподібна, в 1,5–2 рази довша від зав'язі. Цвіте у червні–липні. Плодоносить у серпні–жовтні. Розмножується переважно насінням, дуже рідко бульбами.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в Карпатському БЗ, Ялтинському гірсько-лісовому, Кримському, «Ґорґани» ПЗ, Карпатському, Вижницькому, Ужанському, «Синевир» та «Сколівські Бескиди» НПП. Необхідний контроль за станом популяцій рівнинної зони. Заборонено заготівлю, порушення умов оселищ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у ботанічних садах (Національному ім. М.М. Гришка НАН України та Українського державного лісотехнічного університету.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Вахрамеева, Денисова, Никитина та ін., 1991; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. парків України, 2002; Собко, 1989; Стойко, Ященко, Кагало та ін., 2004; ЧКУ, 1996.

Автори: І.А. Тимченко, І.І. Чорней
Фото: О.О. Кагало, В.В. Савчук (вставка)

БИЛИНЕЦЬ ЩІЛЬНОКВІТКОВИЙ

Gymnadenia densiflora (Wahlenb.) A.Dietr. (*G. conopsea* (L.) R.Br. subsp. *densiflora* (Wahlenb.) K.Richt.; *G. conopsea* var. *densiflora* (Wahlenb.) Lindl.; *Orchis conopsea* L. var. *densiflora* Wahlenb.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Європейсько-малоазійський вид на сх. межі ареалу, загальний ареал потребує уточнення.

Ареал виду та його поширення в Україні
Європа, Мала Азія. В Україні — в Карпатах (Сх. Бескиди й низькі полонини, Чорногора, Чивчино-Гринявські гори), Прикарпатті, дуже рідко на Розточчі, Опіллі, Поліссі. Адм. регіони: Вл, Кв, Лв, Ів, Зк, Чц.

Чисельність та структура популяцій
В Карпатах зростає на лучних схилах, де трапляється поодинокими особинами, формує невеликі (до 200–300 м^2) локальні, але багаточисельні популяції (3–9 генеративних особин на 1 м^2). На Опіллі популяції нараховують по декілька сотень особин, але трапляються рідко. У Прикарпатті популяції повночленні, нормального типу. На Поліссі лише поодинокими особинами, можливо, зник.

Причини зміни чисельності
Зміна гідрологічного режиму внаслідок осушувальної меліорації, перетворення лук на пасовища, вирубування лісів, господарське освоєння земель.

Умови місцезростання
У Карпатах: від поясу передгірських дубових і букових лісів до гірськолісового, на лісових галявинах, трав'яних схилах гір, узліссях, найчастіше в улоговинних болотах з домінуванням *Eriophorum angustifolium*, на карбонатному субстраті, приурочений до угруповань кл. *Scheichzerio-Caricetea nigrae* та *Molinio-Arrhenatheretea*. На рівнині, росте на луках, галявинах світлих лісів та узліссях, переважно, в місцях виходу ґрунтових вод. Гігромезофіт, геліофіт, але кальцефіл.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 25–80 см заввишки. Бульби пальчасто-роздільні, сплющені. Стебло товсте, улиснене, порожнисте. Листки широко-ланцетні, 15–30 мм завширшки, загострені, часто вздовж складені, зближені в нижній частині стебла. Суцвіття до 20 см завдовжки, густе, багатоквіткове (40–150 квіток), приквітки дорівнюють зав'язі. Квітки дрібні, яскраво рожеві. Губа 5–7 мм завширшки, трилопатева, шпорець тонкий, лише у 1,5 рази довший ніж зав'язь. Цвіте в червні–серпні (2–3 тижні пізніше за *G. conopsea*). Плодоносить у липні–вересні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Потребує перевірки місцезнаходжень, контролю за станом популяцій, створення заповідних об'єктів в місцях поширення виду. Заборонено збирання рослин, осушувальна меліорація, випас, вирубка лісів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Малиновський, Царик, Кияк та ін., 2002; Мосякін, Тимченко, 2006; Стойко, Ященко, Кагало та ін., 2004; Цвелев 1969; Marhold et al., 2005; Tokaryuk, 2007; Vlčko, Ditě, Kolnik, 2003.

Автори: В.В. Протопопова, І.І. Чорней, А.І. Токарюк
Фото: Р.Я. Кіш

БИЛИНЕЦЬ НАЙЗАПАШНІШИЙ

Gymnadenia odoratissima (L.) Rich.
(*Orchis odoratissima* L.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Європейський вид на сх. межі ареалу, має складну біологію розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні
Європа (від Атлантичного океану до Дніпра). В Україні — переважно в Карпатах, на Опіллі, Поліссі, в Лісостепу (дуже рідко). Адм. регіони: Жт, Кв, Чн, Лв, Ів, Тр, Зк, Хм, Вн.

Чисельність та структура популяцій
Популяції малочисленні, з порушеною структурою, складаються з невеликих груп або поодиноких рослин.

Причини зміни чисельності
Лімітуючі фактори пов'язані найчастіше з водним режимом ґрунту і антропогенними чинниками (порушення біотопів, меліорація, знищення квітучих рослин, викопування бульб).

Умови місцезростання
У Карпатах зростає в лісовому поясі, на вологих, болотистих луках, лісових галявинах, серед чагарників, на водонепроникних і погано аерованих глинистих або торф'яних кислих ґрунтах. Вид приурочений переважно до угруповань кл. *Molinio-Arrhenatheretea*, *Nardo-Callunetea*. У Карпатах також трапляється в угрупованнях кл. *Vaccinio-Piceetea*. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина до 35 см заввишки. Бульби пальчастолопатеві. Листки вузьколінійні або лінійні, гострі. Суцвіття колосоподібне, вузькоциліндричне, щільне. Квітки дрібні, ясно-пурпурові, із сильним запахом ванілі. Шпорка коротша ніж зав'язь, спрямована донизу. Цвіте в червні–липні, плодоносить в серпні–вересні. Ступінь природного поновлення невідомий, насіння проростає лише в симбіозі з певними видами грибів.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в Карпатському БЗ, ПЗ «Медобори» (відділення «Кременецькі гори»), в НПП Карпатському, «Синевир» і «Сколівські Бескиди». Потребує підтвердження більшості місцезнаходжень, уточнення ареалу та умов місцезростання, насамперед у рівнинних областях, режимів заповідності та заказного. Заборонено заготівлю рослин, випас, меліоративні роботи.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Вахрамеева, Денисова, Никитина та ін., 1991; Заверуха, Андриенко, Протопопова, 1983; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. парків України, 2002; Малиновський, Царик, Кияк та ін., 2002; Собко, 1989; Стойко, Ященко, Кагало та ін., 2004; ЧКУ, 1996.

Автор: В.В. Протопопова
Фото: О.О. Кагало

М'ЯКУХ БОЛОТНИЙ (ХАММАРБІЯ БОЛОТНА)

Hammarbya paludosa (L.) O.Kuntze *(Malaxis paludosa* (L.) Sw.; *Orchis paludosa* L.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Рідкісна рослина, представник монотипного роду на пд. межі поширення. Індикатор збереженості боліт.

Ареал виду та його поширення в Україні
Євразійський вид: Європа (від Скандинавії до Середземномор'я), пн. частина Сибіру, Далекий Схід. В Україні — на Поліссі, в Карпатах, Прикарпатті, Розточчі, Лісостепу. Адм. регіони: Вл, Рв, Кв, Лв, Тр, Зк, Чк, Пл, Хр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції невеликі за розміром, нечисленні. Структура популяцій потребує дослідження.

Причина зміни чисельності.
Осушення боліт (меліоративні заходи), що призводить до зміни водного режиму.

Умови місцезростання
Торфові, осоково-сфагнові болота, вологі луки. Трапляється в угрупованнях кл. *Scheuchzerio-Caricetea nigrae*. Гігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна, рослина 5–20(25) см заввишки. Кореневище тонке. Стебло п'ятигранне, голе, біля основи з овальним бульбоподібним потовщенням. Листки (3–4) товсті, еліптичні або довгасті, з бульбочками по краю. Суцвіття циліндричне, розріджене, з 10–15 дрібних, жовтувато-зеленкуватих квіток. Приквітки маленькі, ланцетні, гострі. Зовнішні листочки оцвітини яйцеподібно-довгасті, 2,5–3 мм завдовжки, бічні спрямовані догори, середній — повислий, внутрішні листочки оцвітини лінійно-довгасті, спрямовані вбік і вгорі відігнуті. Губа товстувата, 1,5–2 мм завдовжки, догори обернена, яйцеподібна. Зав'язь дзигоподібна, нескручена. Цвіте у липні–серпні, плодоносить в серпні–вересні. Розмножується насінням і вегетативно (бульбочками, які утворюються по краях листків).

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в ПЗ «Медобори», Черемському і Рівненському. Необхідно контролювати стан популяцій. Заборонено збирання рослин, гербарію, проведення меліоративних робіт.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Ґрунтоформуюче.

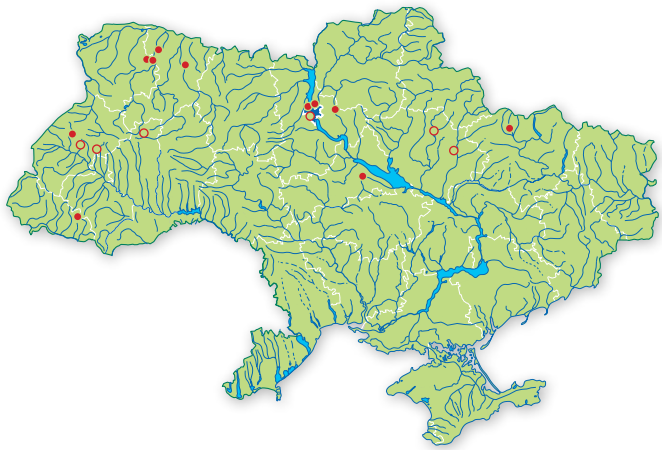

Основні джерела інформації
Вахрамеева, Денисова, Никитина, Самсонов, 1991; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. природ. парків України, 2002; Собко, 1989; ЧКУ, 1996.

Автор: І.А. Тимченко
Фото: О.О. Орлов

БРОВНИК ОДНОБУЛЬБОВИЙ (ГЕРМІНІЙ ОДНОБУЛЬБОВИЙ)

Herminium monorchis (L.) R.Br.
(*Ophrys monorchis* L.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Рідкісний бореальний вид на пд. межі диз'юнктивного ареалу, єдиний представник роду в Європі.

Ареал виду та його поширення в Україні
Євразійський вид, поширений в Європі, Малій і Середній Азії, Сибіру, на Далекому Сході, в Індії, Монголії, Тибеті, Китаї, Японії. В Україні — в Карпатах, на Поліссі, в Лісостепу. Адм. регіони: Жт, Чн, Лв, Ів, Зк, Чц, Хм, Пл, Хр.

Чисельність та структура популяцій
Чисельність і щільність низька, зростає здебільшого поодинці, кількість популяцій постійно зменшується, частина їх втрачена.

Причина зміни чисельності.
Зміна гідрологічного режиму внаслідок меліорації земель, торфорозробки, випас худоби.

Умови місцезростання
Вологі і болотисті луки, осоково-гіпнові низинні болота, в угрупованнях союзу *Caricion davallianae* (кл. *Scheuchzerio-Caricetea nigrae*), союзу *Molinion* (кл. *Molinio-Arrhenatheretea*), рідше — в заболочених рідколіссях і серед чагарників. Трапляється переважно на багатих на вапно ґрунтах. Мезогігрофіт.

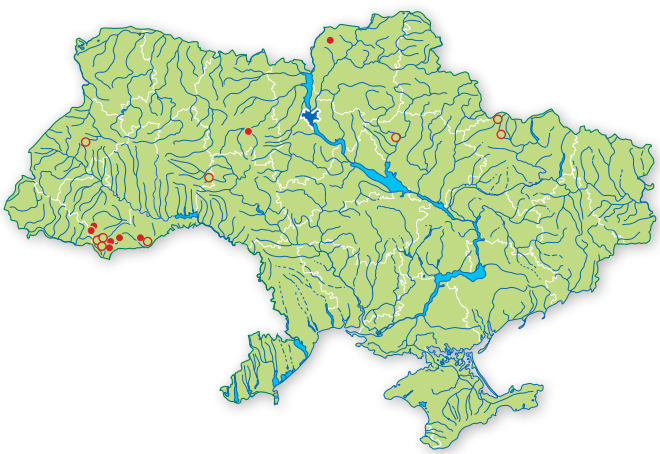

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина до 35 см заввишки. Бульба одна (рідко 2). Стебло має біля основи два (іноді три) зближені, обернено-яйцеподібні листки. Суцвіття колосоподібне, видовжене, багатоквіткове (10–45 квіток). Приквітки лінійно-ланцетні або ланцетні, майже дорівнюють зав'язі або трохи коротші від неї. Квітки дрібні, жовтувато-зеленкуваті, з сильним медовим запахом, трохи повислі. Листочки оцвітини складені дзвоникоподібно, зовнішні — яйцеподібно-довгасті, тупуваті, до 3 мм завдовжки, два внутрішніх майже списоподібні, видовжено загострені, до 4 мм завдовжки. Губа без шпорки, але з мішечкоподібною заглибиною при основі, трилопатева, з боковими лопатями шилоподібно-лінійними і середньою лопаттю більш довгою (в 2,5 рази) і більш товстою, ніж бокові. Зав'язь скручена, сидяча, на верхівці вперед нахилена. Цвіте у травні. Розмножується насінням (дає до 1,5 тис. насінин на одну рослину) та вегетативно (може утворювати дві бульби).

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в Карпатському БЗ та Карпатському НПП. Потрібен контроль за станом популяцій. Заборонено збирання рослин, гербарію, торфорозробки, проведення меліоративних робіт, випас.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Андрієнко, Арап, Воронцов та ін., 2003; Вахрамеева, Денисова, Никитина, Самсонов, 1991; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. природ. парків України, 2002; Собко, 1989; ЧКУ, 1996.

Автори: І.А. Тимченко, В.І. Гончаренко, І.І. Чорней
Фото: О.С. Мандзюк, Т.В. Степаненко

РЕМНЕПЕЛЮСТНИК КОЗЯЧИЙ

Himantoglossum caprinum (M. Bieb.) K.Koch *(H. hircinum* (L.) W.D.J.Koch subsp. *caprinum* (M.Bieb.) K.Richt.*; Orchis caprina* M.Bieb.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Ендемічний кримсько-закавказький вид зі складним біологічним розвитком.

Ареал виду та його поширення в Україні
Крим, Зх. Закавказзя, окол. Геленджика. В Криму — від Севастополя до Кара-Дага. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Загалом чисельність популяції низька і помітно скорочується. Рослини трапляються поодиноко, групами по 2–8 особин, нерідко популяції нараховують до 20 (рідко 50) особин.

Причини зміни чисельності
Вузька екологічна амплітуда, низька репродуктивна та конкурентна здатність, залежність плодоношення від погодних умов (в холодні роки не завжди зав'язуються плоди). Порушення або знищення біотопів, рекреаційне навантаження, зривання квітів на букети. У зв'язку із введенням заповідного режиму кількість популяцій і чисельність виду збільшились.

Умови місцезростання
Світлі ялівцеві та дубові ліси, галявини та узлісся, кам'янисті осипи, чагарники на сухих вапнякових схилах гір в угрупуваннях кл. *Quercetea pubescenti — petraea, Trifolio-Geranietea, Festuco-Brometea*. В умовах культури добре розвивається на чорноземному ґрунті з домішкою вапна. Мезоксерофіт, геліофіт, облігатний кальцефіл.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 50–75 см заввишки. Бульби цілісні, еліпсоподібні; біля основи стебла знаходиться 4–5 довгастих сизувато-зелених листків. Суцвіття китицеподібне, довге. Квітки великі, зеленкувато-червоні. Губа 4–8 см завдовжки, трилопатева, бокові лопаті 9–15 мм завдовжки, середня лопать ремнеподібна 3–7 см завдовжки, на верхівці розсічена на дві вузькі лінійні частки. Цвіте у липні–серпні. Запилюється лише джмелями. Генеративні особини цвітуть через рік. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням і вегетативно. Проростає лише в симбіозі з грибом. Проростки розвиваються під землею протягом 4–5 років. Ювенільний та іматурний стани продовжуються по 2–3 роки кожен. Зацвітає на 12–13-му році розвитку.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Європейського червоного списку, Додатків Бернської конвенції, CITES. Охороняється в Кримському, «Мис Мартьян», Ялтинському гірсько-лісовому та Карадазькому ПЗ, заказниках загальнодержавного значення. Потребує режимів заповідності та заказного, постійного контролю стану популяцій і репатріації в найбільш придатні місцезростання. Заборонено збирання, заготівля рослин, курортне будівництво.

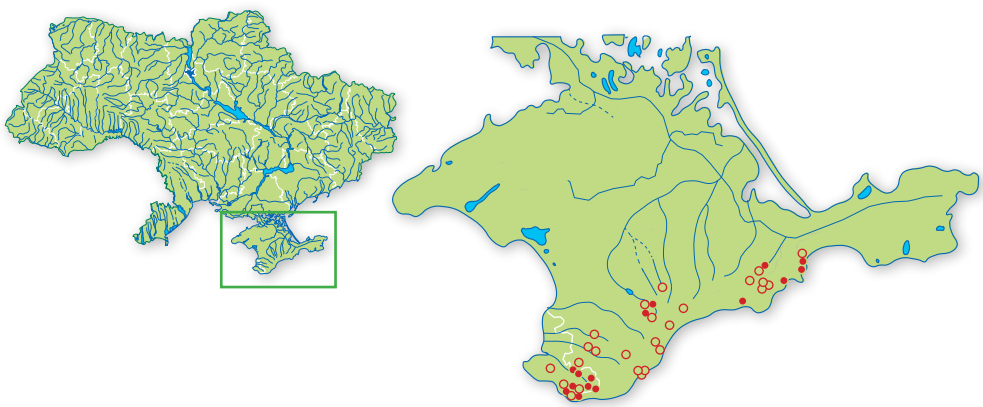

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Вахрамеева, Денисова, Никитина, Самсонов, 1991; Вініченко, 2006; Заверуха, Андриенко, Протопопова, 1983; Собко, Гапоненко 1996; ЧКУ, 1996.

Автори: В.В. Протопопова, Я.П. Дідух
Фото: Р.Я. Кіш, Д.В. Леонтьєв

ЛІМОДОР НЕДОРОЗВИНЕНИЙ

Limodorum abortivum (L.) Sw. *(Orchis abortiva* L.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Середземноморський вид на пн. межі ареалу, зі складною біологією розвитку, пов'язаною з симбіомікотрофним способом існування.

Ареал виду та його поширення в Україні
Пд. Європа, Крим, Кавказ, Мала Азія, Пн. Африка. В Україні — Гірський і Пд. берег Криму. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Рослини трапляються спорадично, поодиноко та невеликими групами. Популяції складаються тільки з генеративних особин, всі інші вікові стадії проходять під землею, оскільки рослина напівсапрофітна (симбіомікотрофна).

Причини зміни чисельності
Порушення біотопів, зокрема вирубування лісів, рекреація.

Умови місцезростання
Світлі дубові, фісташкові, ялівцеві, соснові та сосново-дубові ліси на сухих бурих та коричневих ґрунтах. Трапляється серед чагарників, на узліссях, переважно на багатих на вапно ґрунтах. Угруповання кл. *Quercetea pubescentis-petraeae, Erico-Pinetea*, найбільш ксерофітні угруповання кл. *Querco-Fagetea*. Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Криптофіт. Багаторічна трав'яна кореневищна напівсапрофітна рослина 40–80 см заввишки. Стебло прямостояче, листки у вигляді піхв зеленувато-фіолетові. Квітки великі (до 5 см у діаметрі) фіолетові, зібрані у довгу прямостоячу китицю. Цвіте у травні–червні. Плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в ПЗ Ялтинському гірсько-лісовому, Кримському, Карадазькому, «Мис Мартьян», ряді інших заповідних об'єктів. Необхідно контролювати стан популяцій, дослідити характер їх відновлення. Заборонено порушення умов місцезростань, збирання рослин, рубки.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

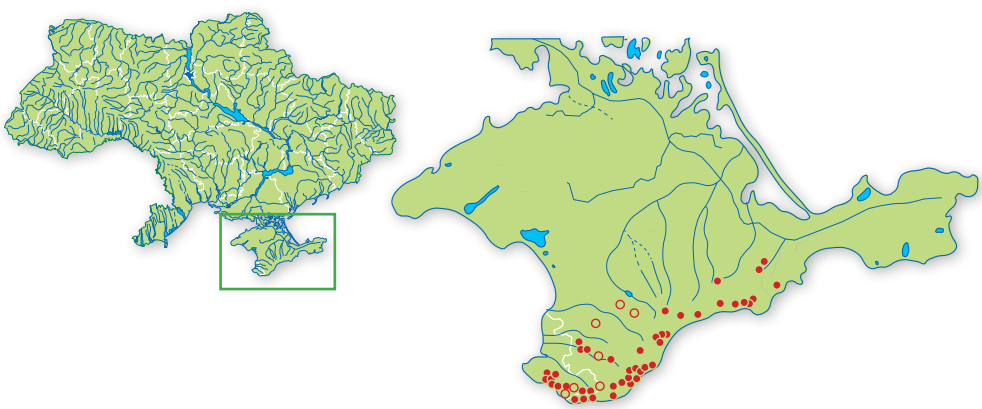

Основні джерела інформації
Вахрамеева, Денисова, Никитина, Самсонов, 1991; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. парків України, 2002; Собко, 1989; Флора УРСР, 1950; ЧКУ, 1996.

Автори: Я.П. Дідух, І.А. Тимченко
Фото: І.С. Саркіна, Р.Я. Кіш (вставка)

ЖИРОВИК ЛЬОЗЕЛЯ

Liparis loeselii (L.) Rich. (*Ophrys loeselii* L.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Голарктичний бореальний вид на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Пн.-зх. частина Європи, Сибір, Японія, Середня Азія, Пн. Америка. В Україні — в Карпатах, на Поліссі, в Лісостепу, в Степовій зоні — по долинах рік. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Чн, Кв, Лв, Зк, Чц, Чк, Дн, Пл, Лг.

Чисельність та структура популяцій
Росте поодиноко або невеликими групами на відстані 10–200 м одна від одної, іноді утворює популяції, які налічують до 200 генеративних особин. Характерні різкі зміни чисельності особин у популяціях впродовж кількох років. Багато місцезнаходжень втрачені. Структура популяцій не досліджена.

Причини зміни чисельності
Осушення, торфові розробки, знищення оселищ унаслідок випасання або заростання чагарниками. Чутливий до зміни гідрорежиму.

Умови місцезростання
Росте у складі угруповань мезотрофних осокових та осоково-трав'яних боліт на торф'янистих або мінеральних ґрунтах (кл. *Scheichzerio-Caricetea nigrae*), іноді на верхових сфагнових болотах (кл. *Oxycocco-Sphagnetea*) і на заболочених луках (союз *Calthion* кл. *Molinio-Arrhenatheretea* та асоціація *Caricetum gracilis* кл. *Phragmiti-Magnocaricetea*). Уникає сильно кислих ґрунтів, угруповань на карбонатному субстраті. Гігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–25 см заввишки, жовтувато-зелена, гола, з коротким кореневищем. Стебло пряме з псевдобульбою при основі, яка обгорнута піхвами старих листків. Листків 2, рідко 3, до 11 см завдовжки, донизу переходять у піхви, що обгортають нижню частину стебла. Суцвіття: китиця до 8 см завдовжки, з 1–18 квітками. Квіти зеленкуваті або жовтувато-зеленкуваті, на коротких квітконіжках. Приквітки маленькі, плівчасті, трикутні або яйцеподібно-ланцетні, не довші ніж квітконіжки. Зовнішні листочки оцвітини лінійно-довгасті, трижилкові, внутрішні — вузьколінійні, одножилкові. Губа майже дорівнює за довжиною іншим листочкам оцвітини, здебільшого догори обернена. Цвіте у травні–липні, плодоносить у червні–вересні. Розмножується насінням і вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Включений до додатків Бернської конвенції та CITES. Необхідно вивчення структури популяцій та моніторинг їх стану. Охороняється у Канівському та Черемському ПЗ, Шацькому НПП та кількох заповідних об'єктах місцевого значення. Заборонено збирання рослин, заготівля, порушення гідрологічного режиму оселищ.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Байрак, Стецюк, 2005; Вініченко, 2006; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. парків України, 2002; Мельник, Баранський, 2006; Орлов, 2002; 2005; Орлов, Сіренький, Подобайло та ін., 2001; ЧКУ, 1996; Чорней, Никирса, 2001; Шевченко, Тимченко, Парнікоза, 2007; Тора, 1934.

Автори: В.І. Гончаренко, О.О. Орлов, І.І. Чорней
Фото: Д.М. Іноземцева

ЗОЗУЛИНІ СЛЬОЗИ СЕРЦЕЛИСТІ

Listera cordata (L.) R.Br. (*Ophrys cordata* L.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Рідкісний вид на пд. межі диз'юнктивного ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Голарктичний вид, поширений в Європі, Малій Азії, на Кавказі, в Пн. Азії та Пн. Америці. В Україні — у Карпатах (Сх. Бескиди й низькі полонини, Ґорґани, Свидовець, Чорногора, Чивчинські і Гринявські гори), Розточчі, Опіллі та на Поліссі (Словечансько-Овруцький кряж). Адм. регіони: Жт, Лв, Ів, Зк, Чц.

Чисельність та структура популяцій
Популяції малочисельні, локального характеру. У гірськососновому криволіссі займають досить великі площі, з чисельністю від 3 до 8 генеративних особин на м^2. Багаточисленні популяції з високою щільністю (до 100 особин на м^2) виявлені на Закарпатті, в їх віковій структурі переважають дорослі вегетативні особини.

Причини зміни чисельності
Антропогенні та природні чинники (суцільні рубки лісу; зміна гідрологічного режиму: вид чутливий як до осушення, так і підтоплення).

Умови місцезростання
У Карпатах поширений від верхнього лісового до субальпійського поясу, де зростає переважно в тінистих хвойних і мішаних вологих лісах з розвинутим моховим покривом, на лісових болотах, зрідка — на відкритих і напіввідкритих місцях, на ґрунтах з високою вологозабезпеченістю і поганою аерацією, переважно дуже бідних і кислих, в угрупованнях союзу *Vaccinio-Piceion* та *Pinion mugo* кл. *Vaccinio-Piceetea*. На Поліссі виявлено в угрупованнях союзу *Dicrano-Pinion* цього ж класу. Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 5–20 см заввишки з тонким повзучим кореневищем. Стебло тонке, з двома супротивними, серцеподібними листками. Квітки (5–12), дрібні, бруднувато-пурпурові, зібрані в китицю. Всі 5 листочків оцвітини (крім губи) до 2,5 мм завдовжки, довгасто-еліптичні, тупі, зовнішні — зеленкуваті, внутрішні — зовні зеленкуваті, зсередини брудно-пурпурові. Губа вдвічі довша за інші листочки оцвітини, брудно-пурпурова, довгасто-лінійна біля основи з двома ланцетними зубчиками, спереду з двома ланцетними лопатями. Зав'язь гола. Цвіте у червні–липні. Плодоносить у вересні. Розмножується переважно кореневими паростками.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в Карпатському БЗ, ПЗ «Ґорґани», Карпатському та «Синевир» НПП. Потребує режимів заповідності та заказного. Необхідний контроль за станом популяцій. Заборонено збирання рослин, порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Вахрамеева, Денисова, Никитина та ін., 1991; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. парків України, 2002; Смык, Бортняк, 1984; Собко, 1989; ЧКУ, 1996.

Автори: І.А. Тимченко, І.І. Чорней
Фото: Р.Я. Кіш

ЗОЗУЛИНІ СЛЬОЗИ ЯЙЦЕПОДІБНІ

Listera ovata (L.) R.Br. (*Ophrys ovata* L., *Neottia latifolia* Rich.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Рослина зі складною біологією розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні
Євразія (Європа, Кавказ, Зх. Сибір, Середня та Мала Азія), занесений і в Пн. Америку. В Україні — Карпати, Розточчя, Полісся, Лісостеп, Гірський Крим (спорадично), Степ (дуже рідко). Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Ів, Тр, Зк, Чц, Хм, Вн, Чк, Кд, Пл, Хр, Дц, Лг, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції нараховують від декількох десятків до тисяч особин. За віковою структурою — нормальні повночленні і неповночленні.

Причина зміни чисельності.
Руйнування місць зростання через меліоративні і лісовпорядкувальні роботи, випас, витоптування тощо.

Умови місцезростання
Переважно вологі і затінені місця у листяних, мішаних та хвойних лісах в угрупованнях кл. *Querco-Fagetea, Vaccinio-Piceetalia*, узліссях, просіках, ярах, серед чагарників. В Карпатах на суходільних, низинних та заплавних сіноносних луках, в угрупованнях кл. *Molinio-Arrhenatheretea*, на ґрунтах різних за трофністю і кислотністю, частіше багатих на вапно. Трапляється на порушених місцях. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 25–60 см заввишки. Кореневище товсте і коротке. Листки (2) майже супротивні, еліптично-яйцеподібні, тупі, 5–15 см завдовжки, 3–9 см завширшки. Суцвіття китицеподібне, з численних (до 40 і більше), дрібних, жовтувато-зелених квіток. Приквітки яйцеподібно-ланцетні. Всі листочки оцвітини (крім губи) однакової довжини, зелені, зовнішні яйцеподібні, внутрішні лінійно-довгасті. Губа в 2–3 рази довша, жовтувато-зелена, вузько-клиноподібна, майже до середини надрізана на 2 тупі лопаті. Зав'язь не скручена. Цвіте у червні–липні, плодоносить в липні–серпні. Розмножується вегетативно та насінням.

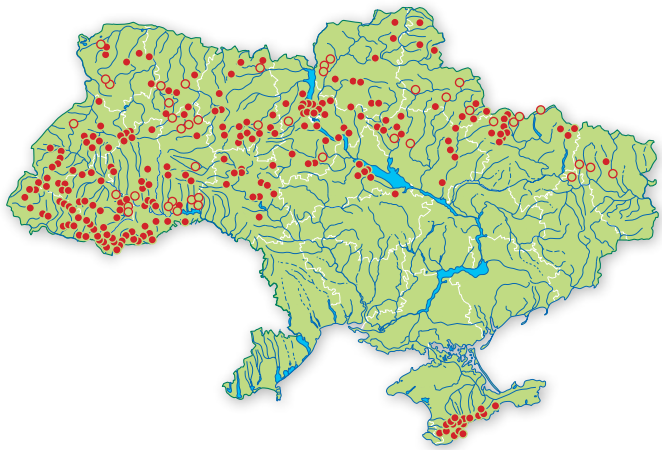

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Сінокосіння після обсіменіння рослин. Контроль за станом популяцій. Охороняється в Карпатському БЗ та Черемському, Канівському, «Розточчя», «Медобори», «Ґорґани»Кримському, Ялтинському гірсько-лісовому ПЗ, «Карпатському», «Вижницькому», «Ужанському», «Деснянсько-Старогутському», Мезинському, Шацькому, Яворівському, «Подільські Товтри», «Сколівські Бескиди» та «Гомільшанські ліси» НПП, в ряді РЛП. Заборонено збирання рослин, порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Вахрамеева, Денисова, Никитина, Самсонов, 1991; Орлов, 2005; Собко, 1989; ЧКУ, 1996; Zahulskyy, 2000.

Автори: І.А. Тимченко, О.О. Орлов, О.Т. Кузярін, С.М. Панченко
Фото: О.О. Сенчило, Ю.В. Клімук

ГЛЕВЧАК ОДНОЛИСТИЙ (МАЛАКСИС ОДНОЛИСТИЙ)

Malaxis monophyllos (L.) Sw. (*Microstylis monophyllos* (L.) Lindl.; *Ophrys monophyllos* L.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Голарктичний лучно-болотний вид на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Поширений у Європі, Малій Азії, в Сибіру, на Далекому Сході, в Монголії, Японії, Китаї та у Пн. Америці. В Україні трапляється в Карпатах (від низин до субальпійського поясу), Розточчі, на Поліссі та в Лісостепу (зрідка). Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Ів, Тр, Зк, Чц, Хм.

Чисельність та структура популяцій
Популяції здебільшого малочисельні (до 100 особин), зазвичай трапляється поодиноко або групами по декілька особин.

Причина зміни чисельності.
Випас худоби, сильватизація екотопів, гідромеліоративні роботи, заміна природних лісів штучними насадженнями.

Умови місцезростання
Екологічна амплітуда досить широка. Росте у сирих ялинових лісах та на чагарникових болотах (кл. *Vaccinio-Piceetea, Alnetea glutinosae*), у листяних лісах (кл. *Querco-Fagetea*), у складі післялісових лучних угруповань (порядки *Arrhenatheretalia* та *Molinietalia* кл. *Molinio-Arrhenatheretea* та *Nardetalia* кл. *Nardo-Callunetea*). У Карпатах виявлений на відслоненнях вапняків порід (асоціація *Festucetum saxatilis* кл. *Elyno-Seslerietea*) та у вологих місцезростаннях по берегах холодних гірських джерел і потоків (асоціація *Doronico-Cratoneuretum commutati* кл. *Montio-Cardaminetea*). Гігромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 8–30 см заввишки. Стебло пряме, біля основи з зеленкуватим бульбоподібним потовщенням, з одним (рідко 2) прикореневим еліптичним або яйцеподібно-довгастим листком. Квітки (до 40–60) дрібні, жовтувато-зелені, зібрані в негусте довге китицеподібне суцвіття. Приквітки ланцетні, дорівнюють зав'язі. Листочки оцвітини однакової довжини (до 2,8 мм), зовнішні — яйцеподібно-ланцетні, внутрішні — лінійні. Губа, внаслідок скручування квітконіжки догори, обернена, товстувата, трохи увігнута, при основі широко-яйцеподібна, на кінці звужена в ланцетно-лінійне вістря. Зав'язь не скручена, на скрученій квітконіжці. Цвіте у червні–липні. Плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням.

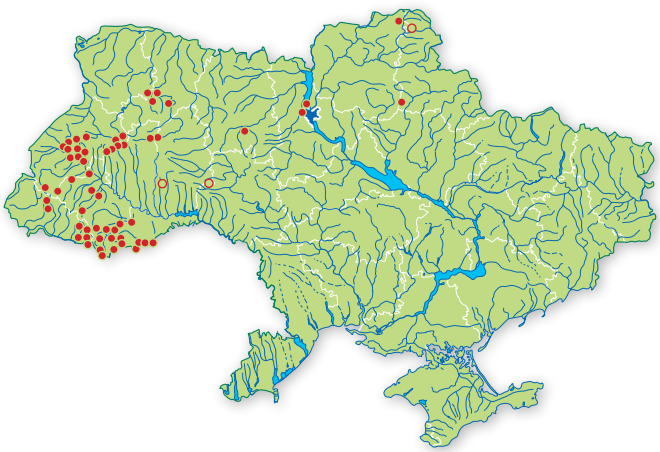

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в кількох заповідних об'єктах місцевого значення. Потребує режимів абсолютної заповідності та заказного. Слід створити заказники в місцях зростання виду та контролювати стан популяцій. Заборонено збирання рослин, порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Ґрунтотвірне, декоративне.

Основні джерела інформації
Вахрамеева, Денисова, Никитина та ін., 1991; Собко, 1989; ЧКУ, 1996; Zahulskyy, 2000.

Автори: І.А. Тимченко, І.І. Чорней
Фото: В.В. Буджак, Д.М. Іноземцева

НЕОТІНЕЯ ТРИЗУБЧАСТА (ЗОЗУЛИНЕЦЬ ТРИЗУБЧАСТИЙ)

Neotinea tridentata (Scop.) R.M. Bateman, Pridgeon et M.W. Chase (*Orchis tridentata* Scop., *O. variegata* All.)

Родина Зозулинцеві (Орхідні) — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Середземноморський вид на пн. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середня Європа, Середземномор'я, Кавказ, Мала Азія. В Україні — Гірський Крим. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції нечисленні, щільність 5–7 особин на 1 м^2, або рослини трапляються поодиноко. Переважають генеративні особини (47–55%). Дорослих вегетативних особин до 20%.

Причини зміни чисельності
Дуже вразливий до погіршення стану зволоження ґрунту. Нестача вологи спричиняє загибель ювенільних особин і значно погіршує плодоношення (зменшується кількість і якість насіння). Квіти масово збираються. Знищення біотопів внаслідок господарського освоєння території.

Умови місцезростання
Луки, кам'янисті осипи, лісові галявини, в нижній частині гірського поясу, росте на остепнених схилах пд.-сх. та пд.-зх. експозицій. Трапляється у ценозах кл. *Festuco-Brometea, Trifolio-Geranietea* та *Molinio–Arrhenatheretea* на знижених ділянках та на крутосхилах. Мезоксерофіт-мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 15–40 см заввишки. Бульби овальні. Стебло у нижній частині густо улиснене. Листки сизо-зелені, без плям, лінійно-еліптичні. Суцвіття щільне, майже кулясте. Приквітки 5–10 мм завдовжки, лілові, загострені. Квітки великі, ясно-рожеві. Листочки шолома витягнуті у загострене вістря. Губа глибоко трилопатева, розміщена горизонтально і далеко висувається вперед; середня лопать помітно перевищує бічні, коротко-дволопатева, із зубчиком у виїмці. Цвіте у квітні–червні. Плодоносить у серпні. Розмножується насінням. Ступінь природного поновлення незадовільний.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II Конвенції CITES. Охороняється в Кримському, Ялтинському гірсько-лісовому, Карадазькому ПЗ. Потребує режиму абсолютної заповідності та заказного. Заборонено несанкціоновану заготівлю рослин, порушення умов місцезростань - забудову територій, розорювання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Інколи культивується, але сучасна інформація щодо культивування в Україні відсутня.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

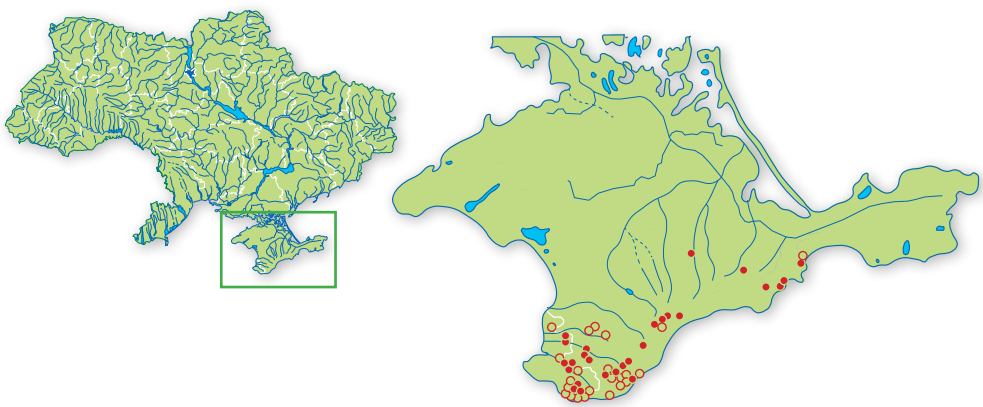

Основні джерела інформації
Вульф, 1930; Інтродукція рідкісних і зникаючих рослин флори України, 1996; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. парків України, 2002; Мосякін, Тимченко, 2006; Охраняемые растения Украины, 1983; Флора Европейской части СССР, 1976; ЧКУ, 1996; Bateman, Pridgeon, Chase, 1997.

Автор: В.В. Протопопова
Фото: В.В. Савчук, В.П. Ісіков (вставка)

НЕОТІНЕЯ ОБПАЛЕНА (ЗОЗУЛИНЕЦЬ ОБПАЛЕНИЙ)

Neotinea ustulata (L.) R.M. Bateman, Pridgeon et M.W. Chase *(Orchis ustulata* L.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Євросибірський вид на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Майже вся Європа, Кавказ, Зх. Сибір, Мала Азія. В Україні — в Карпатах, на Прикарпатті, в Розточчі, Опіллі, на Поділлі (пн. частина), Правобережному Поліссі, в Лісостепу, Степу (вздовж Дніпра). Адм. регіони: Жт, Кв, Лв, Ів, Тр, Зк, Чц, Хм, Вн, Чк, Дн, Пл, Хр.

Чисельність та структура популяцій
Карпатські популяції ізольовані, малочисельні, переважно повночленні, на схилах гір пд. і пд.-зх. експозиції трапляються групи по 5–10 особин, але частіше 1–3 на 1 м^2. Тенденції до скорочення карпатських популяцій не спостерігається. Рівнинні популяції нечисленні, щільність популяцій низька, структура порушена, рослини поодинокі, дуже віддалені одна від одної, кількість їх зменшується.

Причини зміни чисельності
Руйнування біотопів, порушення водного режиму, викошування, випас, зривання на букети.

Умови місцезростання
Вологі та сухі високотравні луки, узлісся листяних лісів, в злаково-різнотравних угрупованнях. Росте на добре аерованих, багатих на гумус, переважно нейтральних або лужних ґрунтах у складі яких є вапно. В угрупованнях кл. *Molinio-Arrhenatheretea, Festuco-Brometea, Trifolio-Geranietea*. Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 10–40 см заввишки. Бульби яйцеподібні, майже кулясті. Стебло на дві третини улиснене. Листки довгастоланцетні, зелені. Квітки дуже дрібні, темно коричнювато-пурпурові, з медовим запахом. Суцвіття колосоподібне, багатоквіткове, циліндричне, густе. Губа трилопатева, середня лопать перевищує бічні, до верхівки розширена і розділена на дві лопаті. Зацвітає на 13–16-му році розвитку. Цвіте у червні–липні, плодоносить в серпні–вересні. Розмножується насінням, в умовах культури і ризореституційним способом. Ступінь природного поновлення незадовільний.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в Карпатському БЗ, Карпатському, «Синевир», «Ужанському», «Подільські Товтри», «Сколівські Бескиди» НПП. Потребує режимів заповідності та заказного, постійного моніторингу і контролю стану популяцій. Заборонено збирання рослин, порушенням умов місцезростань.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

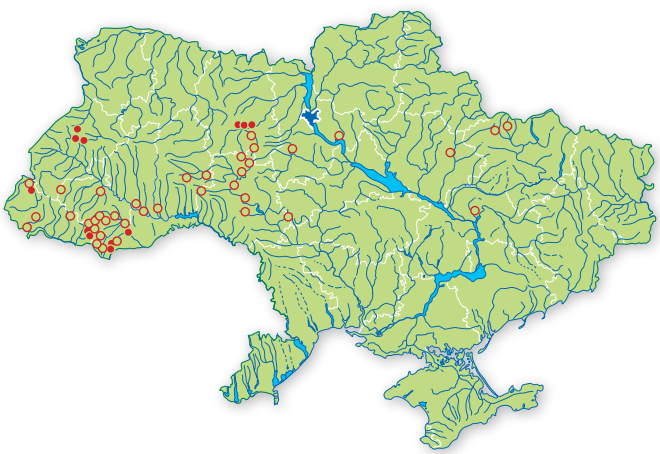

Основні джерела інформації
Байрак, Стецюк, 2005; Заверуха, Андриенко, Протопопова, 1983; Загульський, 1991; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. природ. парків України, 2002; Крічфалушій, Будніков, Мигаль, 1999; Кучеревський, 2001; Мосякін, Тимченко, 2006; Собко, 1989; Собко, Гапоненко, 1996; Стойко, Ященко, Кагало, Милкина та ін., 2004; ЧКУ, 1996; Bateman, Pridgeon, Chase, 1997; Vlčko, Ditě, Kolnik, 2003.

Автори: В.В. Протопопова, І.І. Чорней
Фото: С.О. Войтюк

ГНІЗДІВКА ЗВИЧАЙНА

Neottia nidus-avis (L.) Rich. (*Ophrys nidus-avis* L., *Neottia vulgaris* Kolb.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Рослина, зі складною біологію розвитку та сапрофітним (симбіомікотрофним) типом живлення.

Ареал виду та його поширення в Україні
Західнопалеарктичний вид (Європа, Кавказ, Мала Азія, Зх. Сибір). В Україні — в Карпатах, на Закарпатті, Поліссі, в Лісостепу, Степу (пн.), Гірському Криму. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Ів, Тр, Зк, Чц, Хм, Вн, Чк, Кд, Пл, Хр, Дц, Лг, Од, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяцій досить багато, але чисельність та щільність в них переважно низька.

Причина зміни чисельності.
Руйнування місць зростання, негативний вплив рекреації та лісовпорядкувальних робіт.

Умови місцезростання
Тінисті листяні, мішані, рідше соснові ліси, переважно в місцях з розрідженим трав'яним покривом, на ґрунтах як бідних, так і багатих, з різним рівнем зволоженості, переважно багатим на вапно. Найчастіше в угрупованнях кл. *Querco-Fagetea*; в Криму також в угрупованнях кл. *Erico-Pinetea* (союз *Brachypodio-Pinion pallasianae*) та *Quercetea pubescenti-petraeae* (союз *Carpinion orientalis-Quercion pubescentis*). Сціофіт, мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна жовтувато-бура сапротрофна рослина заввишки 20–45 см. Кореневище горизонтальне, з густо розташованими товстими, м'ясистими коренями, скрученими у вигляді пташиного гнізда. Стебло світло-буре, з 3–5 буруватими лусками, розвинені листки відсутні. Квітки жовтувато-бурі, з медовим запахом, досить великі, зібрані у довге китицеподібне суцвіття, приквітки лінійно-ланцетні. Листочки оцвітини обернено-яйцеподібні, 4–6 мм завдовжки, складені широким дзвоником. Зав'язь не скручена. Цвіте у червні–липні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням, рідше вегетативно. Насіння проростає під землею за участю симбіотичного гриба. Надземний гін розвивається на 9–10-й рік і через два місяці після цвітіння засихає.

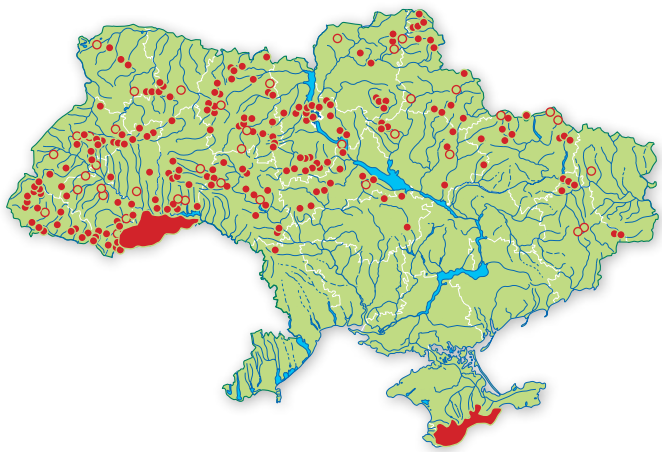

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в Карпатському БЗ, «Черемському», Рівненському, Канівському, Кримському, Ялтинському гірсько-лісовому, Карадазькому, «Мис Мартьян», «Розточчя», «Медобори», «Ґорґани» ПЗ, Карпатському, Шацькому, Мезинському, «Вижницькому», Яворівському, «Ужанському», «Деснянсько-Старогутському», «Синевир», «Подільські Товтри», «Святі гори», «Сколівські Бескиди» і «Гомільшанські ліси» НПП та інших заповідних об'єктах . Контроль за станом популяцій. Заборонено збирання рослин, порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Лікарське.

Основні джерела інформації
Вахрамеева, Денисова, Никитина, Самсонов, 1991; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. природ. парків України, 2002; Собко, 1989; ЧКУ, 1996.

Автори: І.А. Тимченко, О.О. Орлов, С.М. Панченко
Фото: Г.І. Оліяр, Д.Леонтьєв (вставка)

НЕОТІАНТА КАПТУРУВАТА

Neottianthe cucullata (L.) Schlechter

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Євразійський вид на пд. межі ареалу, зі складним циклом розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні
Від Центральної та Сх. Європи через пд. Сибіру до Далекого Сходу (Сахалін) та пн. Центральної Азії (Монголія та пн. Китаю). В Україні – Полісся, Розточчя, Опілля, Правобережний Лісостеп. Адм. регіони: Вл, Лв, Жт, Кв, См, Тр, Чк.

Чисельність та структура популяцій
Низька, скорочується, детально не досліджена. Зростає невеликими групами, локалітети у Київській обл. та деяких інших р-нах рівнинної частини України практично знищені і новими знахідками не підтверджені.

Причини зміни чисельності
Вузька еколого-ценотична амплітуда виду та облігатні симбіотичні зв'язки з мікоризними грибами-симбіонтами та комахами-запилювачами, вирубування лісів, зміни місць існування, зривання на букети.

Умови місцезростання
Хвойні та мішані ліси (кл. Vaccinio-Piceetea та ін.), узлісся, зарості чагарників, лісові схили. Мезофіт.

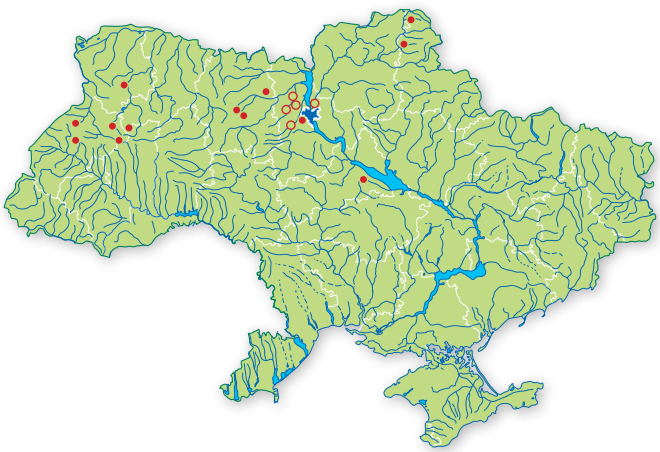

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина з кулястими або яйцеподібними парними бульбами; стебла прямостоячі, до 30-40 см завишки, ребристі, тонкі. Добре розвинених листків 2, вони розташовані біля основи стебла, яйцеподібно-ромбічні; верхні стеблові листки набагато менші, ланцетні. Квітки зигоморфні, рожеві або рожево-пурпурові, зібрані у нерівнобічне колосоподібне перерване суцвіття. Приквіткові листки звичайно коротші за квітки. Зовнішні листочки оцвітини ланцетні, до 8 мм завдовжки, разом з двома внутрішніми листочками оцвітини утворюють шолом. Губа 7–9 мм завдовжки, до половини довжини трилопатева, бічні лопаті вузькі, середня лопать дещо довша та удвічі ширша за бічні. Плід — розкривна коробочка, насінини дуже дрібні. Цвіте у липні-серпні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Спеціальні заходи охорони не вживалися. Рекомендується інвентаризація усіх місцезростань, що збереглися, взяття їх під охорону, моніторинг популяцій, введення у культуру та репатріація. Заборонено збирання рослин та порушення умов зростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення.
Декоративне.

Основні джерела інформації.
Орлов, 2005; Флора УРСР, 1950; ЧКУ, 1996.

Автори: В.В. Протопопова, С.Л. Мосякін
Малюнок: І.В. Маханьков

ЧОРНЯНКА КАРПАТСЬКА (НІГРІТЕЛЯ КАРПАТСЬКА)

Nigritella carpatica (Zapał.) Teppner, Klein et Zagulski (*Gymnadenia carpatica* (Zapał.) Teppner et E.Klein, *Nigritella angustifolia* Rich. var. *carpatica* Zapał., *N. nigra* auct. non (L.) Rchb.f.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Дуже рідкісний реліктовий ендемічний вид.

Ареал виду та його поширення в Україні
Вузьколокальний ендемік Сх. Карпат. В Україні відомий з шести місцезнаходжень: Чивчини — полонина Прелука (г. Василькова), хр. Чорний Діл (урочища Слатина і Жупани), Гринявські гори — хр. Яровиця (уроч. Слатина, перевал Джогуль). Адм. регіони: Ів, Чц.

Чисельність та структура популяцій
На полонині Прелука ценопопуляція у складі угруповання *Festucetum saxatilis* налічує близько 20 генеративних особин, а в складі *Caricetum sempervirentis* — понад 50 особин. Популяції на хребті Чорний Діл і перевалі Джогуль малочисельні — до 10 генеративних особин, а на хребті Яровиця — понад 100 особин.

Причини зміни чисельності
Заліснення екотопів. Витримує помірний випас і випадає з травостою при надмірному випасі.

Умови місцезростання
Росте у субальпійському та верхньому лісовому поясах. Місцезростання у субальпійському поясі (полонина Прелука, 1570 м н.р.м.) приурочені до відслонень карбонатних порід і угруповань асоціацій *Festucetum saxatilis* та *Caricetum sempervirentis.* У верхньому лісовому поясі росте на післялісових сінокісних і пасовищних луках асоціації *Festucetum rubrae* в межах висот 1030–1150 м н.р.м. Мезофіт. Факультативний карбонатофіл.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 7–18 см заввишки. Бульби 2–5 роздільні, сплющені, з видовженими частками. Листки чергові, вузькі, лінійні, жолобчасті. Суцвіття щільне куле- або яйцеподібне. Квітки дрібні, темно-лілово-червоні. В процесі цвітіння оцвітина знебарвлюється до світло-рожевого або білуватого кольору. Цвіте у червні–липні, плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Необхідно занести до Європейського червоного списку та Червоного списку МСОП. Охороняється на території ландшафтного заказника загальнодержавного значення «Чорний Діл» (Чернівецька обл.). Необхідно взяти під охорону інші місцезростання, культивувати в ботанічних садах, контролювати стан популяцій. Заборонено збирання рослин, проведення заліснення схилів, організація надмірного випасу та рекреаційних пунктів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації.
Загульський, Чорней, 1993; ЧКУ, 1996; Чорней, Буджак, Загульський та ін, 1999; Teppner, Klein, Drescher, Zagulskij, 1994; Pawlowski, Walas, 1949.

Автор: І.І. Чорней
Фото: В.В. Буджак

ОФРИС БДЖОЛОНОСНА

Ophrys apifera Huds.

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Європейсько-середземноморський вид на пн. межі диз'юнктивної частини ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Атлантична, Середня Європа і Середземномор'я, диз'юнктивна частина — окремі регіони Кавказу, Малої та Зх. Азії, Пн. Африки. В Україні — Пд. берег Криму (від Севастополя до Ялти). Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Дуже низька (фіксувалося лише по кілька особин у двох місцезнаходженнях).

Причини зміни чисельності
Тривалий онтогенез, вузька екологічна амплітуда, низька конкурентна здатність виду, курортне, дорожнє будівництво, господарські роботи, зривання на букети, забур'янення порушених біотопів.

Умови місцезростання
Світлі ялівцеві ліси, чагарники, узлісся, вапнякові осипи на висоті 200–300 м н.р.м. в угрупованнях кл. *Quercetea pubescenti–petraea*, *Rhamno-Prunetea*. Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–45 см заввишки. Бульби кулясті. Стебло з 4–7 сизувато-зеленими листками при основі та кількома листовими піхвами з невеликими листовими платівками у середній частині. Листки прикореневої розетки відмирають у середині травня. Суцвіття розгалужене, до 18 см завдовжки, з (2)3–8(10) квіток. Квітки великі (до 2,5 см у діаметрі), жовто-коричневі, нагадують бджолу, пелюстки зовнішнього кола рожеві, червоні, білі. Губа трилопатева, до 1,5 см завдовжки, оксамитова, з коричневим малюнком. Цвіте у квітні–червні. При відсутності комах-запилювачів або у несприятливих умовах звичне для рослин перехресне запилювання замінюється самозапиленням. Плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням. Ступінь природного поновлення незадовільний.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в Ялтинському гірсько-лісовому ПЗ. Потребує виявлення всіх існуючих популяцій і встановлення режимів абсолютної заповідності та заказного, а також розведення в культурі. Заборонено заготівлю рослин, гербаризацію, порушення умов місцезростань (забудову територій та облаштування місць рекреації).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

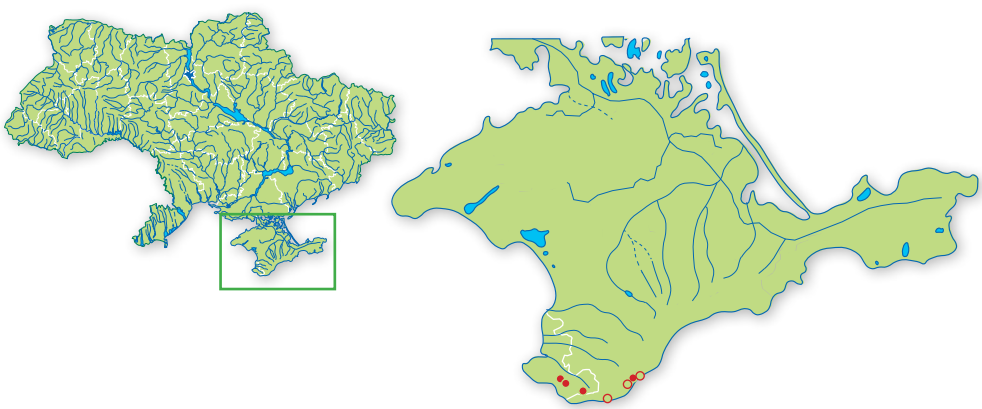

Основні джерела інформації
Вульф, 1930; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. парків України, 2002; Красная книга СССР, 1984; Охраняемые растения Украины, 1983; Флора европейской части СССР, 1976; ЧКУ, 1996.

Автор: В.В. Протопопова
Фото: В.В. Савчук

ОФРИС КОМАХОНОСНА

Ophrys insectifera L. (*O. myodes* (L.) Jacq., *O. muscifera* Huds.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Реліктовий європейсько-середземноморський вид в ізольованих локалітетах на сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Скандинавія, Зх. та Атлантична Європа, зх. частина Сх. Європи, Балкани. В Україні був відомий з чотирьох місцезростань на Розточчі й Опіллі, траплявся зрідка на Пн. Поділлі, у Прикарпатті, Зовнішніх Карпатах, наводиться для Закарпатської (Ґорґани) та Чернівецької (Прикарпаття) областей. Крім локалітету на Опіллі, усі решта відомі лише за літературними даними. Адм. регіони: Лв, Ів, Тр, Зк, Чц.

Чисельність та структура популяцій
На сьогодні невідома. Протягом останніх майже 100 років рослини не знаходили у відомих оселищах, можливо, зникли.

Причини зміни чисельності
Зміни режиму територій, випасання худоби, випалювання, можливо — зміни стану популяцій комах-консортів.

Умови місцезростання
Світлі ліси, узлісся, вогкуваті луки на схилах на карбонатному підґрунті. Здебільшого в угрупованнях, зі значною участю термофільних лучних і лучно-степових елементів. Угруповання кл. *Molinio-Arrhenatheretea, Trifolio-Geranietea*. Мезофіт, факультативний кальцефіл.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Бульби кулясті або еліптичні, рослини 20–35 см заввишки, у нижній частині з 2–3 листками. Листки довгасто-ланцетні або довгасті, гострі або тупуваті, сизувато-зелені; верхній обгорнений довкола стебла у вигляді піхви. Колос з 2–10 (рідко з більшою кількістю) квіток, рідкий; приквітки трав'яні, лінійно-ланцетні, загострені, нижні довші від квітки, верхні однакової довжини із зав'яззю. Зовнішні листочки оцвітини довгасто-яйцеподібні, світо-зелені, з трьома жилками; верхній — увігнутий; внутрішні бокові значно коротші, лінійні, з відігнутими назад краями, з однією жилкою, дрібно-опушені, червоно-бурі. Губа довгасто-оберненояйцеподібна, трилопатева, з двома маленькими боковими лопатями й середньою більшою, на кінці виїмчастою лопаттю, пурпурово-бура, бархатиста, з квадратною голубуватою голою плямою посередині. Цвіте в червні, плодоносить у серпні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Один з відомих локалітетів знаходиться на території пам'ятки природи місцевого значення «Чортова гора» в Івано-Франківській обл. Решта локалітетів, для яких наводився вид, знаходяться поза природоохоронними територіями. Необхідні подальші ретельні пошуки виду в природних оселищах. Заборонено збирання рослин, порушення умов виростання, терасування, заліснення схилів, проведення інтенсивного випасання худоби.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Стойко, Ященко, Кагало та ін., 2004; Флора Европейской части СССР, 1976.

Автор: О.О.Кагало
Фото: О.О. Кагало

ОФРИС ОВОДОНОСНА

Ophrys oestrifera M.Bieb. (incl. *O. cornuta* Steven, *O. oestrifera* M.Bieb. subsp. *cornuta* (Steven) Soó, *O. scolopax* Cav. subsp. *cornuta* (Steven) E.G.Camus, *O. scolopax* Cav. subsp. *oestrifera* (M.Bieb.) Soó)

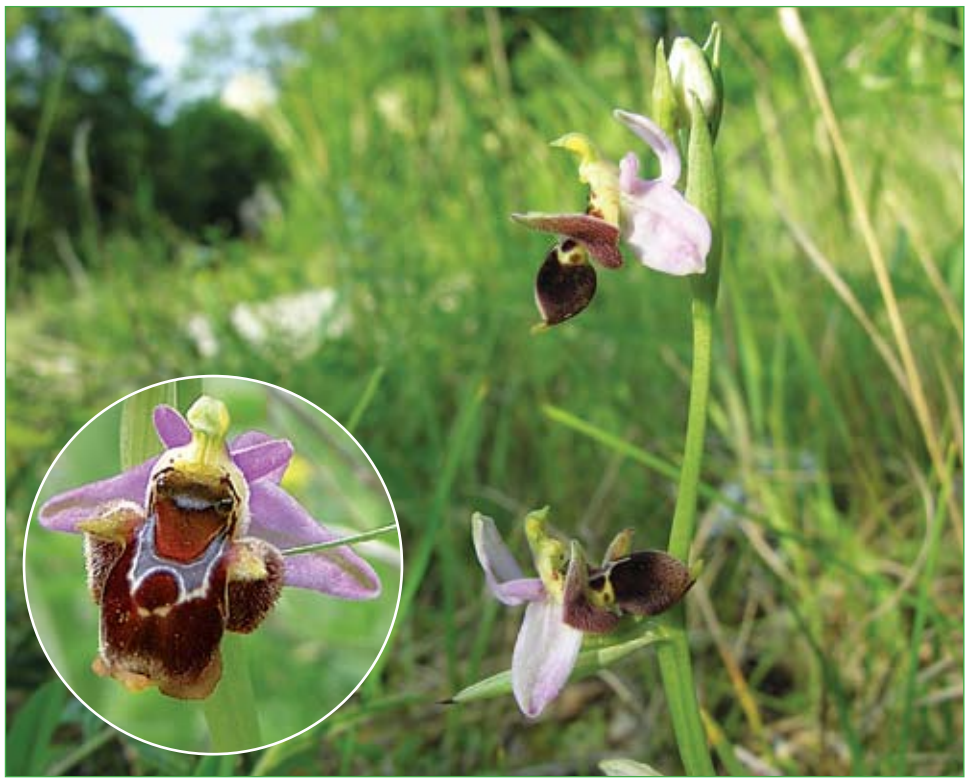

Родина Зозулинцеві (Орхідні) — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Реліктовий передньоазійський вид на пн. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Кавказ, Іран. Загальний ареал потребує уточнення. В Україні — Гірський Крим (пд. макросхил). Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Росте поодинці, зрідка невеликими групами. На 1984 р. було відомо лише шість місцезростань, в яких загалом зростало 163 особини виду на площі 4 га. Відтоді чисельність виду різко скоротилася.

Причини зміни чисельності
Тривалий онтогенез, залежність від погодних умов, та місцезростань. Низька конкурентна здатність, вузька екологічна амплітуда виду, знищення та трансформація біотопів внаслідок курортного та дорожнього будівництва, рекреаційне навантаження, вторинні сукцесії, зривання квітуючих рослин.

Умови місцезростання
Світлі ялівцеві і листяні ліси, чагарники, кам'янисті схили в угрупуваннях кл. *Quercetea pubescenti-petraea, Trifolio-Geranietea*. Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–45 см заввишки. Бульби овальні, при основі стебла 2–5 довгастих сизувато-зелених листків (відмирають у середині травня), у верхній частині стебла 2 піхви. Суцвіття з 3–8(10) квіток, китицеподібне. Квітки великі, рожеві, бархатисті, середня лопать губи з ланцетним загнутим догори придатком, бічні лопаті губи з тонкими, довгими, густо волосистими, догори спрямованими, ясно-коричневими виростами, що надає їм схожості із самкою овода. Цвіте у квітні–травні. Запилюється лише самцями джмелеподібних комах. Розмножується насінням. Дуже рідко відмічалися випадки вегетативного розмноження. Ступінь природного поновлення незадовільний.

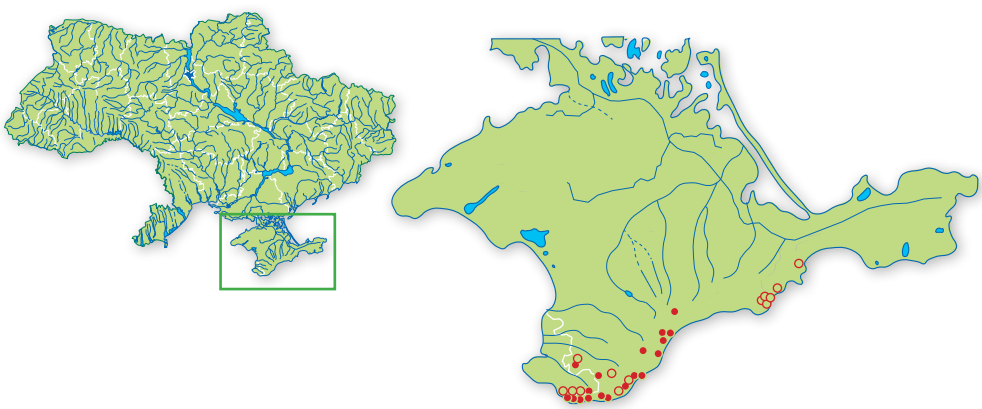

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Червоного списку МСОП, додатків Бернської конвенції, CITES. Охороняється в Кримському, «Мис Мартьян», Ялтинському гірсько-лісовому, Карадазькому ПЗ, заказниках загальнодержавного значення «Парагельмен», «Мис Айя», «Орлинівський», заповідному урочищі місцевого значення «Скелі Ласпі». Потребує виявлення всіх існуючих місцезнаходжень, і запровадження режимів абсолютної заповідності та заказного, а також випробування в культурі. Заборонено збирання та гербаризацію рослин, порушенням умов місцезростань (забудову територій та облаштування місць рекреації).

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Віниченко, 2006; Вульф,1930; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. парків України, 2002; Красная книга СССР, 1984; Орхидеи Украины, 1989; Охраняемые растения Украины, 1983; Флора европейской части СССР, 1976; ЧКУ, 1996.

Автор: В.В. Протопопова
Фото: Р.Я. Кіш, І.С. Саркіна (вставка)

ОФРИС КРИМСЬКА

Ophrys taurica (Aggeenko) Nevski (*O. aranifera* Huds. var. *taurica* Aggeenko, *O. sphegodes* Mill. subsp. *taurica* (Aggeenko) Soó, *O. mammosa* auct. non Desf.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Європейсько-середземноморський вид на пн. межі ареалу, представник складної у систематичному відношенні групи.

Ареал виду та його поширення в Україні
Загальний ареал потребує уточнення. Середня Європа, Середземномор'я, Крим, Зх. Закавказзя. В Україні — Гірський Крим. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції дуже ізольовані, малочисельні, складаються з поодиноких рослин або зрідка з невеликих груп. Останнім часом чисельність популяцій швидко скорочується. У локалітеті на пн.-сх. схилі г. Мендер-Крутой (Бахчисарайський р-н) виявлено популяцію виду, що налічує 115 особин на площі 400 м^2. При достатній чисельності особин ценопопуляція має нормальний повночленний віковий спектр з тенденцією до правостороннього (генеративні особини складають майже 70%).

Причини зміни чисельності
Порушення біотопів внаслідок вирубування лісів, рекреаційного навантаження, випасу, викошування, а також зривання квітів на букети.

Умови місцезростання
Кам'янисті, вапнякові схили у світлих ялівцевих і листяних лісах, осипи, чагарники, узлісся. На досить сухих вапнякових ґрунтах на межі угруповань союзів *Carpino orientalis-Quercion pubescentis* та *Jasmino-Juniperion excelsae* (кл. *Quercetea pubescent-petraeae*). Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина до 40 см заввишки, стебло яснозелене, у верхній частині з 1–3 піхвами. Листки (4–7) скупчені при основі стебла, видовжено яйцеподібні, до 9 см завдовжки, сизозелені. Суцвіття колосоподібне, нещільне, малоквіткове (звичайно 6–8 квіток). Квітки великі (до 3 см), сидячі, зеленувато-рожеві, губа суцільна, формою забарвлення і опушенням нагадує комаху. Цвіте у квітні–травні. Перехресно запилювана рослина. Розмножується насінням. Ступінь природного поновлення незадовільний.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до додатків Бернської конвенції, CITES. Потребує режимів абсолютної заповідності та заказного. Охороняється в Кримському, «Мис Мартьян», Ялтинському гірсько-лісовому ПЗ. Заборонено порушення місць існування, рубки лісів, підпали, випасання, викошування ділянок, збирання рослин.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

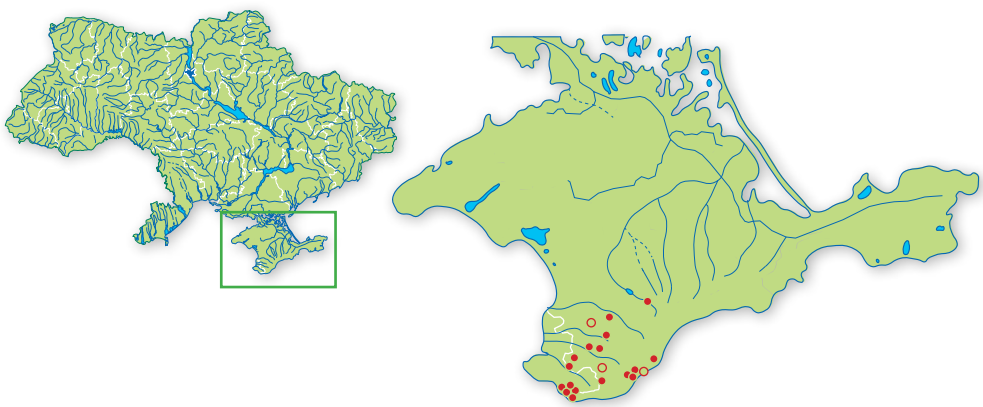

Основні джерела інформації
Вахрамеева и др., 1991; Вахрушева, Сволинский, Кучер, 2002; Декоративные травянистые растения СССР, 1977; Заверуха, Андриенко, Протопопова, 1983; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. парків України, 2002; Редкие и исчезающие виды флоры СССР, нуждающиеся в охране, 1981; Собко, 1989; ЧКУ, 1996.

Автори: Я.П. Дідух, В.В. Протопопова, Л.П. Вахрушева
Фото: В.В. Савчук

ЗОЗУЛИНЕЦЬ ЧОЛОВІЧИЙ

Orchis mascula (L.) L. (*Orchis morio* L. var. *masculus* L.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Європейсько-середземноморсько-передньоазійський вид.

Ареал виду та його поширення в Україні
Скандинавія, Атлантична, Середня, Сх. (помірна смуга) Європа, Середземномор'я, Крим, Кавказ, Мала і Зх. Азія. В Україні — Карпати, Поділля, Степ (рідко), Гірський Крим (частіше). Адм. регіони: Лв, Ів, Зк, Чц, Хм, Дн, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Виявлено понад 60 місцезнаходжень. У Карпатах популяції з низькою чисельністю; у Криму рослини трапляються групами (50–60, рідше по 10–15 особин на 100 м^2), іноді поодинокими екземплярами. Співвідношення окремих вікових груп в популяціях коливається залежно від еколого-ценотичних умов.

Причини зміни чисельності
Освоєння територій, меліорація, вирубка лісів, перетворення сінокосів на пасовища, заготівля квітів і бульб.

Умови місцезростання
Лісові галявини, чагарники, гірські схили на помірно зволожених ділянках. У Карпатах спорадично росте в лучних угрупованнях союзу *Arrhenatherion* та асоціації *Festucetum rubrae* кл. *Molinio-Arrhenatheretea* та кл. *Nardo-Callunetea*, в угрупованнях порядку *Fagetalia sylvaticae*. У Гірському Криму — у дубових і соснових лісах на освітлених місцях (кл. *Erico-Pinetea*), на лісових галявинах в угрупованнях кл. *Trifolio-Geranietea*, серед чагарників в угрупованнях кл. *Rhamno-Prunetea*, на луках та кам'янистих осипах. Мезофіт, кальцефіл.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина, 15–30(50) см заввишки. Бульби яйцеподібні або овальні. Листки скупчені біля основи стебла, широколанцетні, ясно-зелені з фіолетовими плямами. Суцвіття колосоподібне, нещільне, багатоквіткове. Квітки пурпурові, рожеві, ясно-фіолетові. Губа видовжено-яйцеподібна, звужена при основі, глибоко-трилопатева, середня частина довша за бічні, ширша, з виїмкою або зубчаста. Цвіте у квітні–травні. Плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням. Ступінь природного поновлення невідомий.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в Карпатському БЗ, Кримському, «Мис Мартьян», Карадазькому, Ялтинському гірсько-лісовому, Дніпровсько-Орільському ПЗ, «Вижницькому», «Подільські Товтри», «Сколівські Бескиди» НПП. Потребує режиму заповідності та заказного. Заборонено заготівлю рослин, меліоративні роботи, випас, вирубку лісів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Культивують в Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

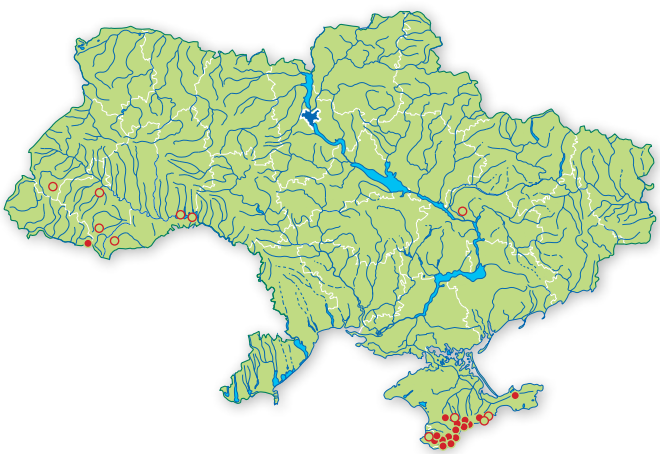

Основні джерела інформації
Заверуха, Андриенко, Протопопова, 1983; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. природ. парків України, 2002; Крічфалушій, Будніков, Мигаль, 1999; Собко, 1989; Стойко, Ященко, Кагало та ін., 2004; ЧКУ, 1996; Шеляг-Сосонко, Дідух, 1980.

Автор: В.В. Протопопова
Фото: В.В. Савчук

ЗОЗУЛИНЕЦЬ ШОЛОМОНОСНИЙ

Orchis militaris L.

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Євразійський палеарктичний вид на пд. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Скандинавія, Атлантична і Середня Європа, Середземномор'я, Кавказ, Зх. та Сх. Сибір, Мала, Зх. та Центральна Азія (пн. Монголії). В Україні — Карпати, на Розточчі, Опіллі, Правобережному Поліссі, в Лісостепу, Степу (пн.), Гірському Криму. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, См, Лв, Ів, Чц, Хм, Вн, Кд, Дн, Хр, Лг, Кр

Чисельність та структура популяцій
Переважно ізольовані особини або невеликі, локальні популяції. У непорушених фітоценозах популяції повночленні, нормального типу з щільністю (13,0+3,1 особин на м^2). У Передкарпатті на перелогах виявлені інвазійні популяції зі щільністю 19,25+5,5 особин на м^2, а в лісокультурах сосни — до 30 особин на м^2.

Причини зміни чисельності
Порушення лучних угідь, надмірний випас, зривання на букети, викопування бульб, руйнування місцезростань забудова та розорювання.

Умови місцезростання
Добре дреновані схили; ґрунти — від сухих до вологих, з високим вмістом карбонатів. Компонент суходільних лук, трапляється на лучно-степових та степових схилах (угруповання кл. *Molinio-Arrhenatheretea* і *Festuco-Brometea*). Віддає перевагу ділянкам із зрідженим травостоєм. Виявлений у світлих лісах, серед чагарників (кл. *Rhamno-Prunetea, Quercetea pubescenti-petraea*). Іноді проникає у порушені місцезростання та вторинні фітоценози (посадки лісів, перелоги, покинуті пасовища). Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 15–40 см заввишки, з яйцеподібними бульбами. Листки довгасто-еліптичні, зібрані в нижній частині стебла. Суцвіття колосоподібне, густе. Квітки рожево-фіолетові. Зовнішні листочки оцвітини зібрані у вигляді шолома. Цвіте у травні–липні. Плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням.

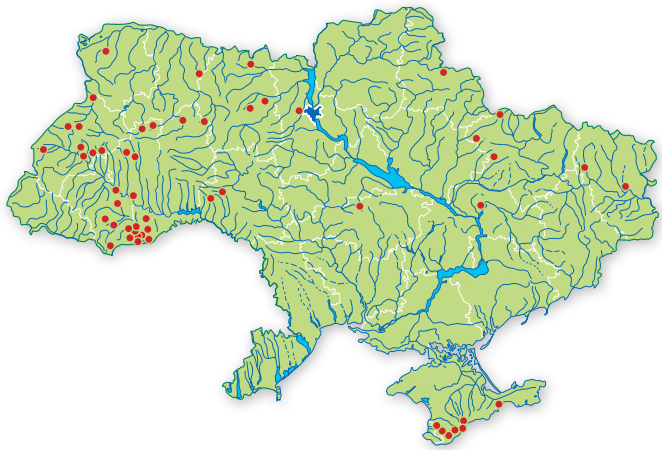

Режим збереження популяцій та захади з охорони.
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється у Кримському, Ялтинському гірсько-лісовому, Дніпровсько-Орільському, «Ґорґани» ПЗ, Карпатському, Ужанському, «Синевир», Вижницький, «Подільські Товтри» НПП та низці пам'яток природи і заказників. Необхідний контроль за станом популяцій. Заборонено заготівлю рослин, випас, забудову місцезростань виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Культивують в ботанічних садах: Національному ім. М.М. Гришка НАН України та Ужгородського університету.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Вахрамеева, Загульский, Быченко, 1995; Крічфалушій, Будніков, Мигаль, 1999; Малиновський, Царик, Кияк та ін., 2002; Орлов, 2005; ЧКУ, 1996; Чопик, 1976; Чорней, Буджак, Токарюк та ін., 2002.

Автори: І.І. Чорней, В.В. Протопопова
Фото: В.В. Савчук

ЗОЗУЛИНЕЦЬ БЛІДИЙ

Orchis pallens L.

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Середземноморський вид на пн. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середній гірський пояс Середньої Європи, Середземномор'я, Закавказзя, Мала Азія. В Україні — Гірський Крим. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції нечисленні, переважно від декількох до 15–30 особин на 100 м^2. Здебільшого генеративних рослин більше ніж віргінільних. Щільність в ценопопуляціях зх. частини ПБК біля 50 особин на 100 м^2. На нижньому плато Чатир-Дагу виявлено від 157 до 260 особин на 100 м^2. По узліссях і периферії чагарників щільність виду коливається від 190 до 260 особин на 100 м^2, майже в рівній кількості зустрічаються іматурні, віргінільні і генеративні рослини. У травостої лучного степу чисельність вдвічі менша і помітно переважають (до 70%) генеративні особини.

Причини зміни чисельності
Знищення біотопів внаслідок господарської діяльності, випасу, викошування, зривання квіїв. Вид дуже чутливий до зниження вологості ґрунту.

Умови місцезростання
Росте в ср. гірському поясі Криму, на гірських схилах, вологих луках, узліссях та галявинах ялівцево-пухнастодубових гірських лісів, на зволожених, багатих на гумус ґрунтах. Оптимальні умови розвитку відмічені в ценозах союзу *Paeonio dauricae-Quercion petraea* (кл. *Querco-Fagetea)* та союзів *Jasmino-Juniperion excelsiae*, *Carpino orientalis-Quercion pubescentis* (кл. *Quercetea pubescenti-petraea)* та угрупованнях кл. *Festuco-Brometea*. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 15–30 см заввишки. Бульби яйцеподібно-еліптичні. Листки (3–5) скупчені при основі стебла, довгасто-яйцеподібні. Суцвіття колосоподібне, багатоквіткове, циліндричне. Квітки великі, жовті інколи пурпурові, із запахом бузини. Цвіте в травні–червні, плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням. Добре розвивається в культурі на родючих ґрунтах, але розмножується погано.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II Конвенції CITES. Охороняється в Кримському та Ялтинському гірсько-лісовому ПЗ. Потребує режимів абсолютної заповідності та заказного. Заборонено заготівлю рослин, курортна забудова, випас, сінокосіння.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

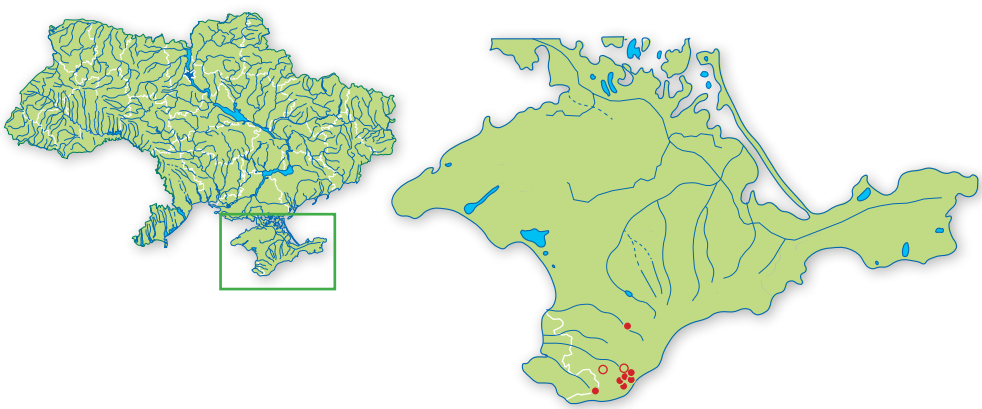

Основні джерела інформації
Вульф,1930; Інтродукція рідкісних і зникаючих рослин флори України, 1996; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. парків України, 2002; Орхидеи Украины, 1989; Охраняемые растения Украины, 1983; Флора европейской части СССР, 1976; ЧКУ, 1996; Шеляг-Сосонко, Дідух, 1980.

Автор: В.В. Протопопова
Фото: В.В. Савчук

ЗОЗУЛИНЕЦЬ ПРОВАНСЬКИЙ

Orchis provincialis Balb.

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Середземноморський вид на пн. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середземномор'я, Балканський п-в, Крим, Кавказ, Мала та Західна Азія. В Україні — Гірський Крим (зх. частина). Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Трапляється дуже рідко. Лише на окол. смт. Форос знайдені куртини по 50 і більше рослин на 100 м^2. Кількість віргінільних особин у декілька разів перевищує кількість генеративних. Кількість популяцій інтенсивно скорочується, особливо останнім часом. Ступінь природного поновлення незадовільний.

Причини зміни чисельності
Вузька екологічна амплітуда, низька конкурентна здатність, випасання, рекреація, курортне будівництво, збирання на букети.

Умови місцезростання
У нижньому гірському поясі Пд. берега Криму переважно в угрупованнях союзів *Jasminio-Juniperion excelsae* та *Carpino orientalis-Quercion pubescentis* кл. *Quercetea pubescenti-petraea*, на галявинах, серед розріджених чагарників на лужних, багатих гумусом ґрунтах. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 10–25 см заввишки. Листки в приземкуватій розетці при основі стебла (3–7), ланцетоподібні, плямисті. Суцвіття колосоподібне, нещільне. Квітки великі, до 2 см, ясно-жовті. Губа глибоко трилопатева; середня лопать губи довша за бічні, майже квадратна, дволопатева із зубчиком у виїмці. Цвіте у квітні–травні, плодоносить в липні–серпні. Розмножується насінням, яке проростає лише при наявності грибів-симбіонтів, іноді вегетативно (дочірніми бульбами).

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до додатків Бернської конвенції та CITES. Охороняється в Кримському, «Мис Мартьян» та Ялтинському гірсько-лісовому ПЗ, заказнику загальнодержавного значення «Мис Айя». Потребує режимів абсолютної заповідності та заказного. Необхідно провести перевірку поширення і контроль стану популяцій, з'ясувати можливість репатріації у природні місцезростання. Заборонено збирання рослин, гербаризацію, заготівлю, порушення місцезростань облаштування місць рекреації, забудову територій.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують в Нікітському ботанічному саду — ННЦ УААН.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

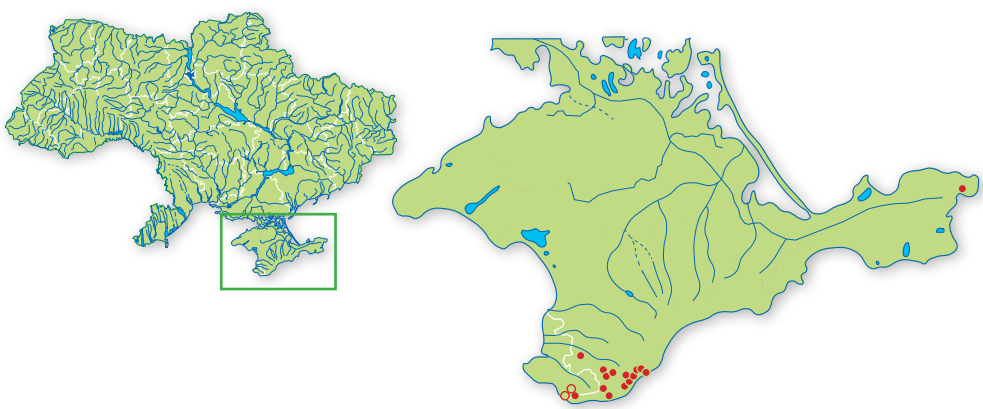

Основні джерела інформації
Вульф,1930; Інтродукція рідкісних і зникаючих рослин флори України, 1996; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. парків України, 2002; Орхидеи Украины, 1989; Охраняемые растения Украины, 1983; Флора европейской части СССР, 1976; ЧКУ, 1996.

Автор: В.В. Протопопова
Фото: П. Євсеєнков

ЗОЗУЛИНЕЦЬ ДРІБНОКРАПЧАСТИЙ

Orchis punctulata Steven ex Lindl.
(*O. steveniana* Compère ex Lév.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Середземноморсько-передньоазійський вид на пн. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середземномор'я, Крим, Зх. Закавказзя, Мала Азія, Іран. В Україні — Гірський Крим. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції локальні, нечисленні (1–2 особини на 1 м^2). За віковими групами переважають молоді іматурні й віргінільні особини. У Байдарській долині виявлена популяція чисельністю 25 особин на 1 м^2, в якій переважають вегетативні особини.

Причини зміни чисельності
Збирання квітів, знищення природних екотопів.

Умови місцезростання
Світлі галявини, узлісся, чагарники. У сх. Криму росте у світлих лісах серед злаково-різнотравних угруповань союзу *Elytrigio nodosae–Quercion pubescentis*, у зх. Криму (Байдарська долина, с. Орлине) — у грабово-дубових лісах в угрупованнях союзу *Carpino orientalis-Quercion pubescentis* (кл. *Quercetea pubescenti–petraea)* та *Querco-Fagetea*. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–50 см заввишки. Стебло зі зближеними широколанцетними листками при основі і 1–2 листовими піхвами, розміщеними вище. Суцвіття колосоподібне. Приквітки дрібні (2–4 мм завдовжки), зелені, загострені. Квітки жовті, із запахом ванілі. Губа 6–8 мм завдовжки, трилопатева, середня лопать довша за бічні, на верхівці коротко двороздільна, дрібнозубчаста. Цвіте у травні–червні. Плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням, яке проростає при наявності грибів-симбіонтів. Ступінь природного поновлення незадовільний.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до додатків Бернської конвенції та CITES. Охороняється в Кримському, Карадазькому ПЗ, заказниках загальнодержавного значення «Байдарський», «Мис Айя». Необхідно провести додаткові дослідження поширення, ценотичної приуроченості і сучасного стану популяцій виду і випробувати його в культурі. Заборонено збирання, заготівлю рослин, порушення умов місцезростань, рубки лісів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

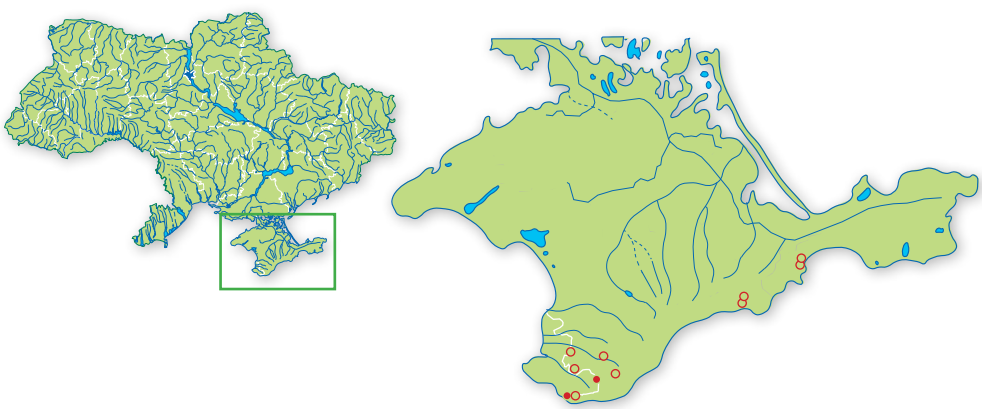

Основні джерела інформації
Вульф,1930; Інтродукція рідкісних і зникаючих рослин флори України, 1996; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. парків України, 2002; Орхидеи Украины, 1989; Охраняемые растения Украины, 1983; Рослини України під охороною Бернської конвенції, 2006; Флора европейской части СССР, 1976; ЧКУ, 1996.

Автор: В.В. Протопопова
Фото: Т.С. Вінніченко, Д.В. Леонтьєв (вставка)

ЗОЗУЛИНЕЦЬ ПУРПУРОВИЙ

Orchis purpurea Huds. (incl. *O. pontica* Fleischm. et Hand.-Mazz.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Європейсько-середземноморський вид на пн. межі диз'юнктивного ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Атлантична і Середня Європа, Середземномор'я, Мала Азія, Кавказ, Крим. В Україні — Карпати (Свидовець, Вулканічні Карпати), Передкарпаття, Прут-Дністровське межиріччя, Зх. Поділля (Вороняки, Гологори, Опілля), Волинська височина та Гірський Крим. Адм. регіони: Лв, Ів, Тр, Зк, Чц, Кр.

Чисельність та структура популяцій
На Зх. України з 23 місцезнаходжень втрачено близько половини. Чисельність решти популяцій коливається від 1 до 120 різновікових особин. Популяції у Гірському Криму численні — до 10–15 особин на 100 м^2, але з переважанням вегетативних особин. Стан популяцій у лісових фітоценозах залежить від зімкнутості крон — у затінених місцях трапляються лише поодинокі особини, а на добре освітлених ділянках щільність зростає до 3–5 особин на м^2.

Причини зміни чисельності
Рекреація, випасання, вирубування лісів, викопування бульб як лікарської сировини, забудова, розорювання.

Умови місцезростання
Дубові та букові ліси (кл. *Quercetea pubescenti-petraeae* та *Querco-Fagetea*), сухі узліснені фітоценози кл. *Trifolio-Geranietea sanguinei*, проникає в ксеротермні угруповання кл. *Festuco-Brometea*. Росте переважно на бурих лісових ґрунтах і малопотужних чорноземах на вапняках-рендзинах. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина до 80 см заввишки, з довгасто-яйцеподібними бульбами. Листки від обернено-яйцеподібних до широколанцетних; ясно-зелені, зібрані біля основи стебла у розетку. Суцвіття колосоподібне, спочатку конічно-звужене, згодом циліндричне, до 25 см завдовжки. Квітки великі, рожево-пурпурові. Цвіте у травні–липні. Плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням, яке не має періоду спокою і проростає за наявності відповідних умов.

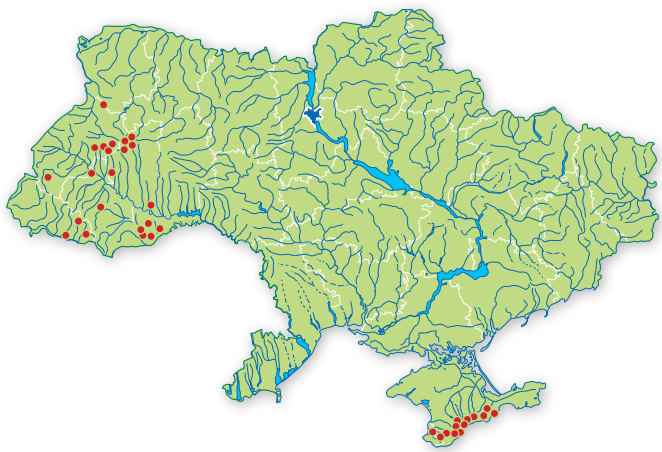

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється у Карадазькому, Кримському, Ялтинському гірсько-лісовому, «Мис Мартьян» ПЗ, у заповідних об'єктах загальнодержавного та місцевого значення. Необхідний облік, моніторинг та охорона місцезростань, культивування в ботанічних садах з метою репатріації в природні місцезростання. Заборонено заготівлю рослин, порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Культивують в Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Загульський, 2002; Собко, Гапоненко, 1996; ЧКУ, 1996; Чорней, Буджак, Токарюк та ін., 2002.

Автори: І.І. Чорней, В.В. Протопопова
Фото: І.С. Саркіна, Д. Леонтьєв

ЗОЗУЛИНЕЦЬ ПРИКРАШЕНИЙ

Orchis signifera Vest (*O. speciosa* Host., *O. mascula* L. subsp. *signifera* (Vest) Soó, *O. mascula* auct. non (L.) L.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Середньо-пд. європейсько-кавказький вид на пн. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
У горах Піренейського, Апеннінського та Балканського п-ів, у Середній Європі, на Кавказі. В Україні — Прикарпаття, Карпати (Сх. Бескиди й низькі полонини, Ґорґани, Свидовець, Чорногора, Чивчино-Гринявські гори, Мармароські Альпи), Зх. Поділля, Гірський Крим (можливо помилково). Адм. регіони: Лв, Ів, Тр, Зк, Хм, Вн, ?Кр.

Чисельність та структура популяцій
Трапляється переважно поодинокими особинами, рідше невеликими групами. Щільність популяції 3–5 особин на 1 м^2. У віковому спектрі переважають генеративні та дорослі вегетативні рослини, як правило віргінільних особин більше ніж генеративних. Кількість популяцій інтенсивно скорочується, особливо останнім часом.

Причини зміни чисельності
Раннє викошування до початку обнасінення, надмірний випас худоби, сильватизація екотопів, збирання на букети.

Умови місцезростання
Луки і пасовища на мезо- і евтрофних ґрунтах лісової зони України та Українських Карпат — від нижнього лісового до субальпійського поясу. У високогір'ї Карпат — у зоні криволісся, росте на луках, що сформувалися на вапнякових відслоненнях (pH = 6,5–7,5). У лісовому поясі приурочений до трав'яних схилів різної експозиції, зокрема в угрупованнях союзу *Arrhenatherion* (кл. *Molinio-Arrhenatheretea*) на помірно багатих ґрунтах. У Прикарпатті та на Поділлі трапляється на узліссях, серед чагарників і у ксеротермних угрупованнях кл. *Festuco-Brometea*. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–50 см заввишки. Бульби овальні. Стебло тонке, щільне. Листки великі, видовжено ланцетні, розташовані при основі стебла. Стебло і листки вкриті дрібними пурпуровими цятками. Суцвіття колосоподібне, багатоквіткове, розріджене до 12 см завдовжки. Квітки великі, яскраво-пурпурові, листочки зовнішнього кола оцвітини витягнуті в довге тонке вістря. Губа трилопатева з довшою середньою лопаттю, всі лопаті хвилясто зубчасті. Цвіте у квітні–травні, плодоносить в червні–липні. Розмножується насінням. Ступінь природного поновлення невідома.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється у Карпатському БЗ, ПЗ «Ґорґани», НПП: Карпатському, Вижницькому, «Сколівські Бескиди», Ужанському. Потребує режимів заповідності та заказного. Заборонено заготівлю рослин, випас, сінокосіння.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах.
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Заверуха, Андриенко, Протопопова, 1983; Загульський, 2001; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. парків України, 2002; Крічфалушій, Будніков, Мигаль, 1999; Собко, 1989; Собко, Гапоненко, 1996; ЧКУ, 1996.

Автори: В.В. Протопопова, І.І. Чорней
Фото: І.М. Кваковська

ЗОЗУЛИНЕЦЬ МАВП'ЯЧИЙ

Orchis simia Lam.

Родина Зозулинцеві (Орхідні) — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Європейсько-середземноморський вид на пн. межі диз'юнктивного ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Атлантична і Сх. Європа, Середземномор'я, Балканський п-ів, Крим, Кавказ, Мала та Середня (гірська система Копет-Даг) Азія.
В Україні — Гірський Крим. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Загалом популяції розміщені рідко, чисельність їх незначна, щільність значною мірою залежить від умов освітлення. На освітлених місцях від 9–10 до 20–25 особин на м^2, за віковим складом переважають молоді ювенільні та іматурні особини. На пн. макросхилі переважно зустрічається поодиноко, у віковому спектрі переважають генеративні особини. В цілому спостерігається зменшення кількості популяцій та зниження чисельності в них рослин.

Причини зміни чисельності
Рекреація, курортне будівництво, збирання рослин.

Умови місцезростання
Росте на узліссях і лісових галявинах ялівцевих і пухнастодубових лісів, серед чагарників, на гірських луках та схилах. У нижньому гірському поясі пд. макросхилу Кримської гряди зустрічається в ценозах союзів *Jasminio-Juniperion excelsae*, Carpino orientalis–Quercion pubescentis, *Elytrigio nodosae–Quercion pubescentis* кл. *Quercetea pubescenti-petraea*. На пн. макросхилі Кримських гір росте в ценозах порядку Quercо-Carpinetalia betuli (кл. *Querco-Fagetea*). Ксеромезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–45 см заввишки. Бульби яйцеподібні. Стебло з 4–5 прикореневими сизувато-зеленими листками. Суцвіття колосоподібне, коротке, яйцеподібне, густе. Квітки дрібні, фіолетово-рожеві, з медовим запахом. Губа глибоко трироздільна, середня лопать розділена на дві довгі, вузькі лопаті із зубчиком у виїмці, які разом із бічними лінійними лопатями нагадують лапки маленької мавпочки. Цвіте в червні–липні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II Конвенції CITES. Охороняється в Кримському, «Мис Мартьян», Ялтинському гірсько-лісовому, Карадазькому ПЗ. Потребує режимів заповідності та заказного. Заборонено заготівлю рослин, порушення умов місцезростань, облаштування рекреаційних пунктів, забудову територій.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

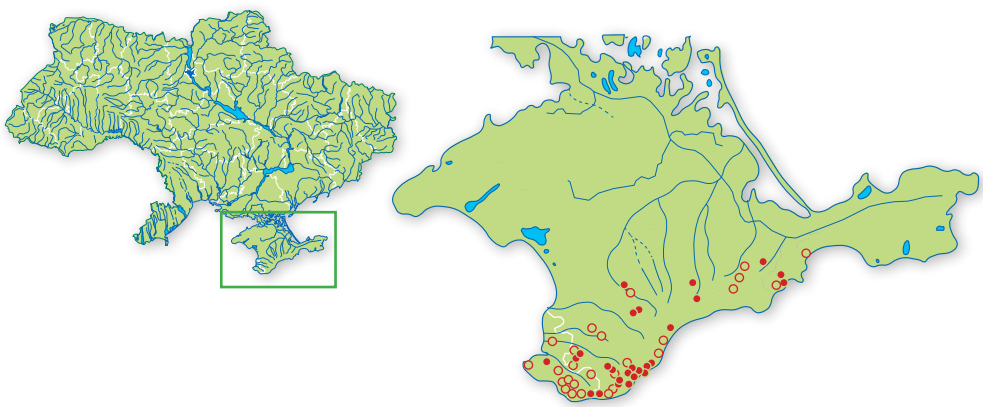

Основні джерела інформації
Вульф, 1930; Каталог раритетного біорізноманіття, 2002; Собко, 1989; Собко, Гапоненко, 1996; Флора европейской части СССР, 1976; Хорология флоры Украины, 1986; ЧКУ, 1996; Шеляг-Сосонко, Дідух, 1980.

Автори: В.В. Протопопова, Л.П. Вахрушева
Фото: В.П. Ісіков, В.П. Гелюта (вставка)

ЗОЗУЛИНЕЦЬ ВАНЬКОВА

Orchis wanjkowii E.Wulff (*O. mascula* (L.) L. subsp. *wanjkowii* (E.Wulff) Soó; *O. mascula* auct. non (L.) L.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Недостатньо відомий.

Наукове значення
Вузькоендемічний критичний вид, близько споріднений з *O. mascula*. Потребує подальших таксономічних досліджень.

Ареал виду та його поширення в Україні
Ендемік, що зростає в зх. частині Гірського-Криму. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Невідомі. Популяції потребують вивчення.

Причина зміни чисельності.
Руйнування біотопів.

Умови місцезростання
Галявини та серед чагарників на схилах середньогірного поясу, зокрема в скельнодубових та соснових лісах. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина з цілісними овальними бульбами, 10–20(30) см заввишки Листки вузько-ланцетні. Суцвіття 5–7 см завдовжки, рідке, з 6–15 дрібних, від фіолетових до світло-фіолетових квіток. Зовнішні листочки оцвітини фіолетові, тупуваті, з 6–8 більш темними жилками. Губа трилопатева, з тупими боковими і виїмчастою середньою долею, часто без зубчика посередині. Шпорка завжди коротша від зав'язі і на кінці косо зрізана. Цвіте у квітні–травні. Плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняється в Ялтинському гірсько-лісовому ПЗ. Необхідні вивчення та контроль стану популяцій. Заборонено збирання рослин, гербарію, порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

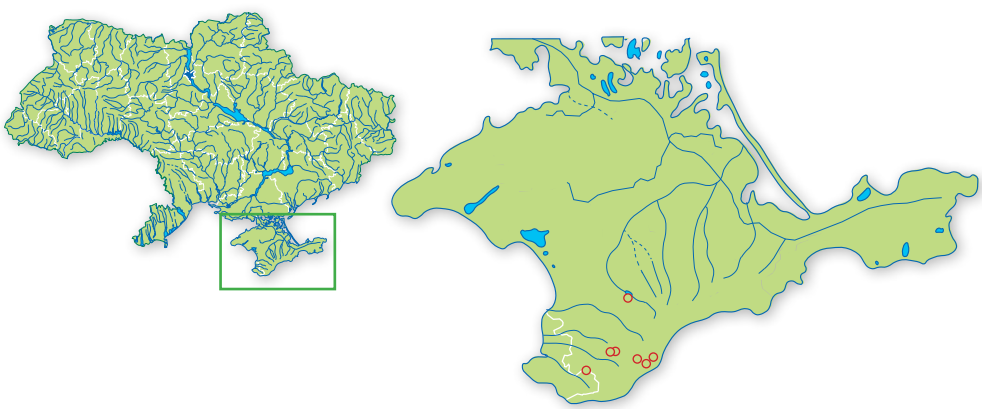

Основні джерела інформації
Вахрамеева, Денисова, Никитина та ін., 1991; Вульф, 1930; Каталог раритетного біоріз., 2002; Собко, 1989; ЧКУ, 1996.

Автор: І.А. Тимченко
Малюнок: Т.В. Степаненко

ЛЮБКА ДВОЛИСТА

Platanthera bifolia (L.) Rich. (*Orchis bifolia* L.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Європейсько-середземноморський неморальний вид, що має складну біологію розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні
Європа, Кавказ, Сибір, Центральна і Мала Азія. В Україні — Карпати, Розточчя, Опілля, Полісся, пн. Лісостеп, Степ (дуже рідко), Крим. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Ів, Тр, Зк, Чц, Хм, Вн, Чк, Кд, Дн, Пл, Хр, Дц, Лг, Од, Мк, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Чисельні популяції відомі лише в Карпатах (до 1000 особин), дуже рідко на Поділлі (до 500–700 особин), на решті території — по 15–20 рослин з повночленним віковим спектром.

Причини зміни чисельності
Рубки лісів, меліоративні заходи, рекреаційні навантаження, зривання квітів, заготівля бульб.

Умови місцезростання
У Карпатах — найчастіше на післялісових луках, та у розріджених букових лісах, серед чагарників, на узліссях, в угрупованнях кл. *Querco-Fagetea, Molinio-Arrhenatheretea, Nardo-Callunetea, Vaccinio-Piceeta*. На Зх. Поліссі вид є компонентом неморальних теплолюбних грабових дібров та змішаних дубово-соснових лісів. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–60 см заввишки. Бульби цілісні, овальні. Стебло високе, струнке, при основі обгорнуте 2–3 бурими піхвами, листків 4–6, нижні 2–3 великі, еліптичні, зближені при основі стебла. Суцвіття китицеподібне, циліндричне, негусте, 10–25 см завдовжки. Квітки великі, білі, пахучі. Губа довга, лінійна, спрямована донизу, значно довша за інші листочки оцвітини. Шпорець зігнутий, в 1,5–2 рази довший за зав'язь. Цвіте у червні–липні, плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням. Рослина зацвітає на 11-му році життя. Тривалість життя до 27 років.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в Карпатському БЗ, в Канівському, Поліському, «Розточчя», «Медобори», «Ґорґани», Рівненському ПЗ, в Карпатському, Шацькому, «Синевир», «Вижницькому», «Подільські Товтри», Яворівському, «Деснянсько-Старогутському», «Мезинському», «Сколівські Бескиди», «Ужанському» НПП. Потребує режимів заповідності та заказного. Заборонено заготівлю рослин та порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Культивують в ботанічних садах.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Байрак, Стецюк, 2005; Кучеревський, 2001; Орлов, 2005; Остапко, 2001; Собко, 1989; Стойко, Милкина, Ященко, та ін., 1997; Стойко, Ященко, Кагало та ін., 2004; ЧКУ, 1996.

Автори: В.В. Протопопова, О.О. Орлов
Фото: Л.Я. Нагорна, Л.А. Савчук

ЛЮБКА ЗЕЛЕНОКВІТКОВА

Platanthera chlorantha (Cust.) Rchb.
(*Orchis chlorantha* Cust.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Європейсько-середземноморський вид зі складною біологією розвитку.

Ареал виду та його поширення в Україні
Європа, Середземномор'я, Крим, Кавказ, Мала Азія. В Україні — Карпати, Розточчя, Опілля, Полісся, Лісостеп, Степ (рідко), Гірський Крим. Адм. регіони: Вл, Рв, Жт, Кв, Чн, См, Лв, Ів, Тр, Зк, Чц, Хм, Вн, Чк, Кд, Дн, Пл, Хр, Од, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції малочислені, з порушеною структурою, представлені невеликими групами по 3–4 особини на м^2; в окремих локалітетах — з повночленними віковими спектрами, які нараховують до 100 особин.

Причини зміни чисельності
Рубки лісів, руйнування біотопів, внаслідок господарської діяльності.

Умови місцезростання
У Карпатах в листяних та хвойно-листяних лісах, переважно на вапнякових, нерідко на опідзолених ґрунтах (нейтральних та слабокислих) в угрупованнях кл. *Quercetea robori–petraea, Querco-Fagetea, Vaccinio-Piceetea,* в Криму — в пухнастодубових (*Quercetea pubescenti-petraeae)* і соснових лісах (*Erico-Pinetea*). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 30–60 см заввишки. Бульби овальні або яйцеподібні. Стебло гранчасте. Два великих еліптичних листки розміщені при основі стебла, вище — 2–3 піхви з невеликими пластинкою. Суцвіття — довгий, циліндричний, негустий колос. Квітки без запаху, великі, зеленкувато-білі, пиляки розміщені під кутом, шпорка булавоподібно потовщена. Цвіте в травні–липні (один раз на 2–3 роки), плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням. Ступінь природного поновлення задовільний.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в Канівському, Кримському, «Мис Мартьян», Ялтинському гірсько-лісовому, Карадазькому, «Розточчя», «Медобори» ПЗ, в Карпатському, «Синевир», «Подільські Товтри», Яворівському, «Деснянсько-Старогутському», «Сколівські Бескиди» НПП. Потребує режимів заповідності та заказного. Заборонено заготівлю рослин, порушення умов місцезростань.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у ботанічних садах: Національному ім. М.М. Гришка НАН України, Нікітському ННЦ УААН, Українського державного лісотехнічного університету та ін.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

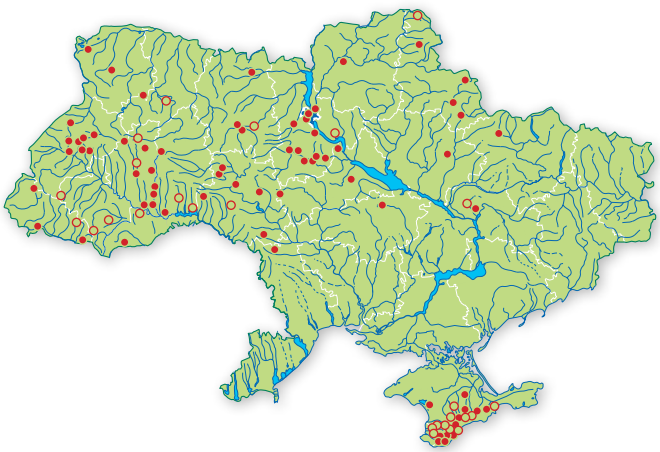

Основні джерела інформації
Байрак, Стецюк, 2005; Вахрамеева, Денисова, Никитина та ін., 1991; Загульський, 1991; Каталог раритетного біорізн., 2002; Крічфалушій, Будніков, Мигаль, 1999; Кучеревський, 2001; Малиновський, Царик, Кияк та ін., 2002; Остапко, 2001; Собко, 1989; Стойко, Ященко, Кагало, Милкина, Тасенкевич та ін., 2004; ЧКУ, 1996; Vlčko, Ditě, Kolnik, 2003.

Автор: В.В. Протопопова
Фото: Д.В. Леонтьєв, В.В. Буджак

ПСЕВДОРХІС БІЛУВАТИЙ (ЛЕЙКОРХІС БІЛУВАТИЙ)

Pseudorchis albida (L.) A.Löve et D.Löve (*Leucorchis albida* (L.) E.Mey.; *Satyrium albidum* L.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Рідкісний циркумполярний вид.

Ареал виду та його поширення в Україні
Ареал диз'юнктивний (Європа, Середземномор'я, Пн. Азія, сх. Пн. Америки). В Україні проходить пд.-сх. межа поширення виду: Карпати, Мале Полісся (пд. Рівненської обл.). Адм. регіони: Рв, Лв, Ів, Зк, Чц.

Чисельність та структура популяцій
Популяції різні за чисельністю, але переважно кількість особин не перевищує 100, їх структура потребує вивчення.

Причина зміни чисельності.
Надмірний випас, корінне та поверхневе поліпшення та осушення лук, сильватизація екотопів.

Умови місцезростання
У Карпатах трапляється переважно у лісовому та субальпійському поясах, росте на вологих луках, задернованих кам'янистих схилах, рідше серед криволісся, на кислуватих ґрунтах, переважно в угрупованнях кл. *Nardo-Callunetea* та *Molinio-Arrhenatheretea*. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 10–30 см заввишки. Бульби глибоко пальчастороздільні. Стебло прямостояче, циліндричне, біля основи з 4–5 листками, нижні листки довгасто-обернено-яйцеподібні, верхні — ланцетні. Суцвіття щільне, циліндричне, колосоподібне, з численними дрібними жовтувато-білими квітками; приквітки ланцетні, коротші за квітки. Листочки оцвітини зібрані в дзвоникуватий або майже кулястий шолом, тупуваті, до 3,5 мм завдовжки, бічні зовнішні листочки косо-яйцеподібні, середній яйцеподібний, увігнутий, два внутрішні нерівнобічні, довгасто-яйцеподібні. Губа трилопатева, бічні лопаті лінійно-ланцетні, середня тупувато-циліндрична, ширша й довша за бічні. Шпорка циліндрична, на верхівці потовщена, тупа, майже втричі коротша від зав'язі. Зав'язь скручена, сидяча, довша за оцвітину. Цвіте у червні–липні. Плодоносить у серпні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в Карпатському БЗ, «Сколівські Бескиди», «Синевир», Карпатському та Ужанському НПП. Необхідний контроль за станом популяцій. Заборонено збирання рослин, порушення умов місцезростання, зміна гідрологічного режиму.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у ботанічному саду Львівського національного університетуту ім. І. Франка.

Господарське та комерційне значення
Лікарське, декоративне.

Основні джерела інформації
Вахрамеева, Денисова, Никитина та ін., 1991; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. парків України, 2002; Собко, 1989; Стойко, Ященко, Кагало та ін., 2004; ЧКУ, 1996.

Автори: І.А. Тимченко, І.І. Чорней
Фото: У.Д. Міскевич, Л.Я. Нагорна

СКРУЧЕНИК ПРИЄМНИЙ

Spiranthes amoena (M.Bieb.) Spreng.
(*S. sinensis* (Pers.) Ames var. *amoena* (M.Bieb.) H.Hara, *Neottia amoena* M.Bieb.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Східноєвропейсько–сибірсько–далекосхідний вид на зх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Сх. Європа, Зх. і Сх. Сибір, Далекий Схід, Монголія, Японія, Китай, Корейський п-ів. В Україні — Мале Полісся. Адм. регіон: Лв.

Чисельність та структура популяцій
Відома одна популяція (Львівська обл., Бродівський р-н, між м. Броди і с. Лагодів) загальною площею близько 10 га (межі заказника «Кемпа»). Нараховує близько 2000 особин. Виходить за межі заказника.

Причини зміни чисельності
Знищення та осушування екотопів.

Умови місцезростання
Росте на торфових болотах, сирих приозерних та прирічкових низькотравних луках. Мезогігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина. Кореневище коротке з тонкими циліндричними бульбами. Стебло 15–35 (40) см заввишки, в нижній частині з лінійними або вузьколанцетними на верхівці тупувато загостреними листками. Суцвіття — щільний багатоквітковий однобічний колос, зі спірально скрученою залозисто-опушеною віссю. Приквітки вузькояйцеподібні або широколанцетні, охоплюють зав'язь, з витянутою загостреною верхівкою, ззовні залозисто опушені, по довжині переважно перевищують зав'язь. Квітки дрібні, сидячі, листочки оцвітини яскраво-рожеві, губа світло-рожева. Цвіте в липні–серпні. Плодоносить в серпні–вересні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в заказнику «Кемпа» біля м. Броди. Потрібно контролювати стан популяції та збільшити площу заказника до 20 га. Заборонено збирання, гербаризацію рослин, порушення гідрологічного режиму заказника.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Загульський, 1994; Матлай, 1984; Собко, 1989; ЧКУ, 1996.

Автори: Т.С. Хміль, І.Й. Матлай, І.М. Данилик
Фото: Т.С. Хміль

СКРУЧЕНИК СПІРАЛЬНИЙ

Spiranthes spiralis (L.) Chevall.
(*S. autumnalis* (Balb.) Rich.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Європейсько-середземноморський вид на сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Атлантична, Центральна, Пд. і Пд.-Сх. Європа, Середземномор'я; (включаючи Зх. Закавказзя), Пд.-Зх. Азія. В Україні — Розточчя (місцезнаходження вперше знайдене в 1966 р. м. Добромиль Старосамбірського р-ну Львівської обл., г. Лиса, підтверджене в 2004–2005 рр.), нові знахідки в Закарпатті. Адм. регіони: Лв, Ів, Зк.

Чисельність та структура популяцій
Єдина відома популяція, площею ~ 5 га, яка нараховує близько 300 особин, з середньою щільністю 0,006 особин на 1 м^2.

Причини зміни чисельності
Неконтрольоване випасання і викошування, зривання, заростання лук і пасовищ високотрав'ям.

Умови місцезростання
Надає перевагу відкритим слабо вологим лукам (кл. *Molinio–Arrhenatheretea*) і пасовищам (порядок *Nardetalia*). Росте на багатих на мінерали (азот, вапняк), суглинистих, слабокислих ґрунтах. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 10–20 (25) см заввишки. Корені бульбоподібно потовщені, продовгуваті, до основи поступово звужені. Прикореневі листки квітконосного пагону яйцеподібні, при основі часто завужені в широкий черешок, на верхівці коротко загострені, в кількості 4–6 шт. До часу цвітіння вони повністю відмирають, але при цьому формується розетка прикореневих листків пагона наступного року. Стебло з трав'яними або плівчастими притиснутими приквітникоподібними на верхівці відтягнуто загостреними листками (2–4), закінчується одностороннім колосоподібним суцвіттям (4–10 см) із спіралеподібною залозисто опушеною віссю. Приквітки трав'яні, вузько-яйцеподібні або широколанцетні, зовні розсіяно залозисто опушені. Квітки з приємним солодким запахом, листочки оцвітини білі, слабо опушені. Губа широко-яйцеподібна, біла, при основі зелена. Цвіте в серпні–вересні. Плодоносить у вересні–жовтні. Розмножується переважно насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Створення заказника на г. Лисій (окол. м. Добромиля) і контроль за станом популяцій. Заборонено надмірний випас, збирання рослин, порушення гідрологічного режиму.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Аверьянов, 1998; Заверуха, Андриенко, Протопопова, 1983; Загульський, 1994; Лазебна, 1979; Собко, 1989; Флора УРСР, 1950; ЧКУ, 1996.

Автори: Т.С. Хміль, І.М. Данилик
Фото: Т.С. Хміль

СТЕВЕНІЕЛЛА САТИРІЄПОДІБНА

Steveniella satyrioides (Spreng.) Schltr. (*Himantoglossum satyrioides* Spreng., *Orchis satyrioides* Steven, non L.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Сх.-середземноморський вид з диз'юнктивним ареалом на пн. межі поширення.

Ареал виду та його поширення в Україні
Крим, Кавказ, Мала (сх. частина) та Зх. Азія. В Україні — Гірський Крим. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Популяції нечисленні, звичайно по 1–2 особини, продовжують скорочуватися. На 1996 р. було відомо 17 особин у трьох місцезростаннях.

Причини зміни чисельності
Висока спеціалізація запилення, порушення умов зростання внаслідок курортного та дорожнього будівництва, рекреаційного навантаження, зривання квітів на букети, викопування бульб; зменшення розмірів насіння внаслідок редукції зародку.

Умови місцезростання
Росте в листяних та хвойних світлих лісах, на галявинах, відкритих трав'янистих, більш або менш вологих схилах, у розріджених чагарниках, на давніх вапнякових осипах, біля старих доріг і стежок. Мезофіт, кальцефіл.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 22–42 см заввишки. Бульби цілісні, видовжені, яйцеподібні. Стебло округле, вузько жолобчасте, біля основи один зеленувато-червонуватий листок, вище дві здуті листоподібні піхви, над ними 2–3 великих еліптичних плямистих листки, у верхній частині два піхвових загострених листки. Суцвіття колосоподібне, вузьке, негусте, з 3–20 квіток, приквітки дуже короткі. Квітки строкато забарвлені, зеленувато-коричнювато-червоні. Зовнішні листочки оцвітини зрослися в яйцеподібний, на верхівці тризубчатий шолом. Губа звисла, трилопатева, середня її лопать ящикоподібна, перевищує бічні, на верхівці заокруглені. Цвіте у квітні–травні, плодоносить в червні–липні. Розмножується насінням, яке проростає лише при наявності грибів-симбіонтів. Через зменшення комах-запилювачів насіння розвивається мало. Ступінь природного поновлення незадовільний.

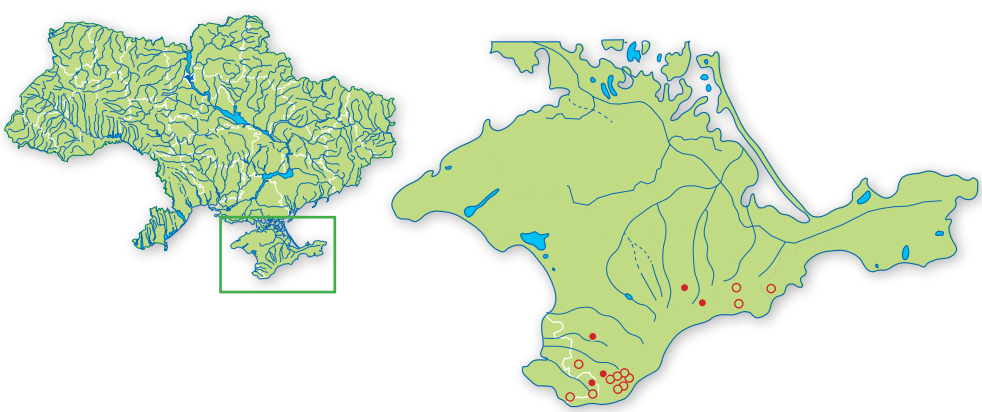

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до додатків Бернської конвенції, CITES. Охороняється в Кримському і Ялтинському гірсько-лісовому ПЗ, заказнику «Кубалач». Потребує контролю стану популяцій та репатріації в природні місцезростання. Заборонено збирання рослин, гербаризацію, будівництво, облаштування місць рекреації.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України, Нікітському ботанічному саду ННЦ — УААН, але результати впровадження в культуру незадовільні.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Віниченко, 2006; Вульф, 1930; Каталог раритетного біорізноманіття..., 2002; Красная книга СССР, 1984; Мосякін, Тимченко, 2006; Орхидеи нашей страны, 1991; Охраняемые растения Украины, 1983; Орхидеи Украины, 1989; Флора европейской части СССР, 1976; ЧКУ, 1996.

Автор: В.В. Протопопова
Фото: В.В. Савчук

ТРАУНШТЕЙНЕРА КУЛЯСТА

Traunsteinera globosa (L.) Rchb. (*Orchis globosa* L.)

Родина Зозулинцеві — Orchidaceae

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Європейський гірський вид на пн.-сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Європейсько-середземноморський: Європа, пн. частина Малої Азії. В Україні — Карпати, Прикарпаття, Зх. Полісся (рідко), Зх. та Центральне Поділля (рідко), Гірський Крим. Адм. регіони: Вл, Лв, Ів, Тр, Зк, Чц, Вн, Кр.

Чисельність та структура популяцій
У Карпатах популяції значні, нараховують сотні особин. На рівнинній частині трапляються поодинці або невеликими групами, у Криму — до кількох десятків особин. За віковою структурою популяції нормальні повночленні, віковий спектр правосторонній, переважають генеративні особини.

Причина зміни чисельності.
Порушення екотопів, викошування, випасання худоби, викопування бульб дикими свинями, збирання бульб як лікарської сировини (салеп).

Умови місцезростання
Зростає на вологих гірських луках, лісових галявинах, в гірських букових лісах, переважно на вапняках, в угрупованнях кл. *Molinio-Arrhenatheretea*. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–65 см заввишки. Бульби цілісні, еліптичні. Стебло циліндричне, облиснене до суцвіття. Листків 2–4, з обох боків або лише зісподу сизуваті, нижні довгасто-ланцетні, з довгими піхвами, верхні дрібніші, ланцетні. Суцвіття дуже щільне, з 50–70 квіток, спочатку пірамідальне, згодом стає яйцеподібно-кулястим. Приквітки такої ж довжини, як і зав'язі, або трохи довші, ланцетні, світло-зелені, з пурпуровими або фіолетовими краями. Квітки дрібні, лілувато-рожеві, зі слабким запахом. Листочки оцвітини спочатку складені у вигляді шолома, пізніше відігнуті, яйцеподібно-ланцетні, видовжено тонкозагострені, з лопаткоподібною і трохи потовщеною верхівкою. Губа до 4,5 мм завдовжки, з темно-пурпуровими цятками, 3-лопатева, бічні лопаті ромбічні або майже трикутні, середня — більша, довгаста, притуплена або виїмчаста, іноді з зубчиком у виїмці. Шпорка конічна, в 2–3 рази коротша зав'язі. Цвіте у травні–липні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Додатку II CITES. Охороняється в Карпатському БЗ, «Ґорґани» і Кримському ПЗ, Карпатському, «Вижницькому», «Ужанському», «Синевир» та «Сколівські Бескиди» НПП. Необхідно контролювати стан популяцій. Заборонено заготівлю, збирання рослин, порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, лікарське.

Основні джерела інформації
Бордзіловський, 1950; Вахрамеева, Денисова, и др., 1991; Каталог раритетного біорізн. заповід. і націон. парків України, 2002; Собко, 1989; ЧКУ, 1996.

Автори: І.А. Тимченко, І.І. Чорней
Фото: В.В. Буджак

МІТЛИЦЯ АЛЬПІЙСЬКА

Agrostis alpina Scop.

Родина Тонконогові (Злакові) — Poaceae (Gramineae)

Природоохоронний статус виду
Недостатньо відомий.

Наукове значення
Рідкісний реліктовий вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Альпійський вид, поширений в Атлаських горах, Центральній Іспанії, Піренеях, Апеннінах, Альпах, Судетах, Карпатах. В Україні трапляється у альпійському поясі пд.-сх. частини Карпат. Адм. регіон: Ів.

Чисельність та структура популяцій
Єдина відома за зборами Й. Мондальського (гербарій LWS) популяція (хребет Чорногора, ур. Кізі Улоги) потребує повторного виявлення й вивчення. Популяційні параметри невідомі.

Причини зміни чисельності
Вид з вузькою еколого-ценотичною амплітудою, що лімітується природними (зміна фітоценотичних умов) і антропогенними (випасання худоби, витоптування) факторами.

Умови місцезростання
Росте на скелях і осипищах альпійського поясу, в угрупованнях союзу *Poion alpinae*. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна щільнодернинна рослина. Стебла прямостоячі або висхідні, 10–30 см заввишки, голі, гладенькі, з 2(3) вузлами, з яких верхній не вище нижньої чверті довжини стебла, при основі з численними вегетативними пагонами. Піхви листків голі, гладенькі. Листки вузьколінійні, уздовж складені, з обох боків шорсткі, у розгорнутому стані до 1 мм завширшки та 4–10 см завдовжки. Язички дрібнозубчасті по краях, 1,5–3,5 мм завдовжки. Волоть (4)5–6 см завдовжки, після цвітіння стиснута, злегка поникла, гілочки суцвіття по 2–3 у вузлах, тонкі, шорсткі. Колоски золотисто-фіолетові. Нижня квіткова луска близько 2,8–3,2 мм завдовжки, з 4 бічними жилками, шорстка, з колінчасто зігнутим остюком, який майже в два рази перевищує луску. Верхня квіткова луска тонкоплівчаста, прилягає до зав'язі, дорівнює половині нижньої квіткової луски. Цвіте в липні–серпні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням і вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Територія відноситься до Карпатського НПП. Необхідно виявити і контролювати стан популяції. Заборонено збирання рослин, випасання, порушення умов виростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Кормове.

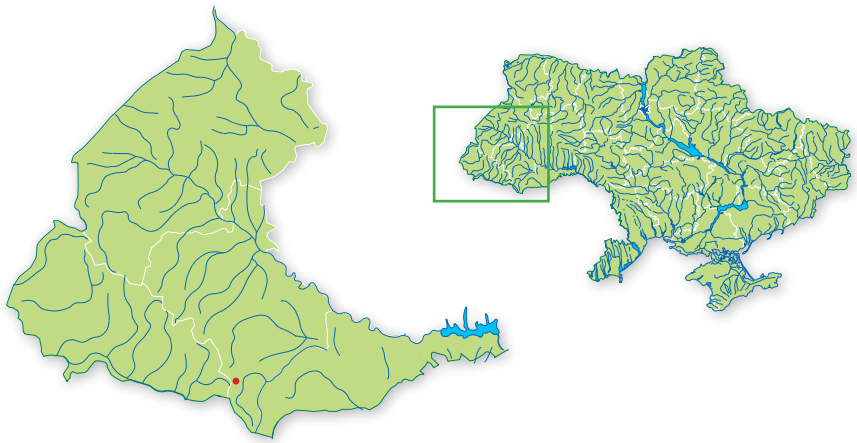

Основні джерела інформації
Вовк, 1964; Злаки Украины, 1977.

Автор: І.М. Данилик
Малюнок: І.В. Маханьков

МІТЛИЦЯ СКЕЛЬНА

Agrostis rupestris All.

Родина Тонконогові (Злакові) — Poaceae (Gramineae)

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Рідкісний, реліктовий вид з диз'юнктивним ареалом.

Ареал виду та його поширення в Україні
Альпійський вид, поширений в горах Атласу, Корсики, у Центральній Іспанії, Піренеях, Апеннінах, Балканах, Альпах, Судетах, Карпатах, Центральній Трансильванії. В Україні трапляється у Карпатах: альпійський пояс Чорногори. Адм. регіони: Ів, Зк.

Чисельність та структура популяцій
Утворює малочисельні ізольовані популяції (г. Піп Іван, г. Дземброня, г. Пожижевська), представлені малими (площа до 10 м^2) фрагментами з незначною чисельністю особин, які віддалені між собою.

Причини зміни чисельності
Вузька еколого-ценотична амплітуда, лімітована різними природними (зміна фітоценотичних умов) і антропогенними (випасання худоби, витоптування) чинниками.

Умови місцезростання
Росте у складі низькотравних біловусових пустошних лук (кл. *Calluno-Ulicetea* союз *Nardion*) і на невапнякових скелях на легких, слабкогумусованих супіскових ґрунтах, представник угруповань союзу *Caricion curvulae*. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна щільнодернинна сірувато-зелена рослина. Стебла прямостоячі або висхідні, (5)10–30 см заввишки, голі, гладенькі, з 2(3) вузлами, при основі з численними вегетативними пагонами. Піхви листків голі, гладенькі. Листки вузьколінійні, голі, гладенькі, нещільно щетиноподібно згорнуті. Язички до 1 мм завдовжки, довгасті, злегка асиметричні, з округлою або тупою верхівкою та з розірваним краєм. Суцвіття нещільне, з 15–35 колосками, у нижній частині з хвилястою зігнутою віссю та боковими гілочками, які несуть по (1)2–3 колоски до 3 мм завдовжки. Колоскові луски буруватофіолетові, довгасто-ланцетні, без помітних бічних жилок, на спинці з шипиками. Нижня квіткова луска бліда або трохи забарвлена, з двома бічними жилками та кілем, який в ділянці нижньої третини луски переходить у колінчастий, закручений у нижній частині остюк, який у півтора рази перевищує луску. Верхні квіткові луски малопомітні. Цвіте в липні–серпні. Плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням і вегетативно.

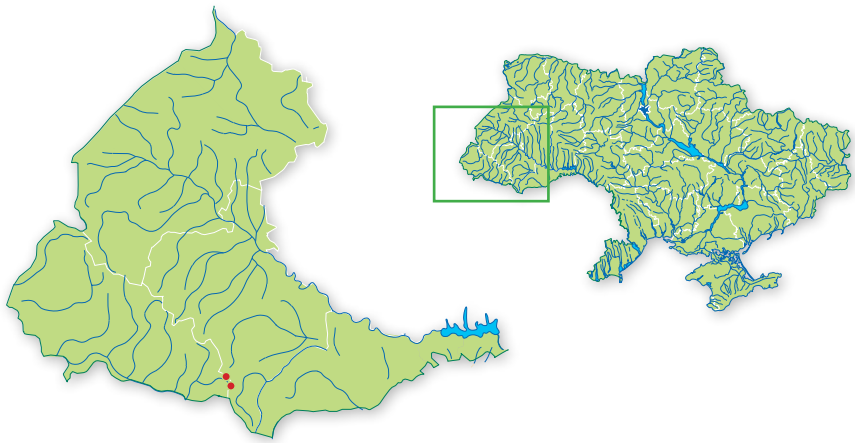

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняється в Карпатському БЗ та Карпатському НПП. Необхідно контролювати стан популяцій. Заборонено збирання рослин, випасання, порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Кормове, декоративне.

Основні джерела інформації
Верніченко, 1966; Злаки Украины, 1977.

Автор: І.М. Данилик
Малюнок: Т.В. Степаненко

ЗЕЛЕНОПЛІДНИЦЯ ФІОЛЕТОВА

Bellardiochloa violacea (Bellardi) Chiov.
(*Poa violacea* Bellardi)

Родина Тонконогові (Злакові) — Poaceae (Gramineae)

Природоохоронний статус
Рідкісний.

Наукове значення
Пд.-середньоєвропейський високогірний (субальпійський) вид на пн.-сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
У горах Середньої Європи і Середземномор'я: Піренеї, Альпи, Апенніни, Балкани, Карпати. В Україні — на Чорногорі (г. Шешул, Говерла, Туркул, Козли, Ребра, Шпиці, Бребенескул, Піп Іван), Чивчинах (г. Чивчин, Балтагур), Свидовці (г. Драгобрат, Герешаска) і Мармароських горах. Адм. регіони: Ів, Зк.

Чисельність та структура популяцій
Ізольовані локальні популяції малі, чисельністю у декілька десятків або сотень особин. Вікова структура популяцій часто неповночленна. Самопідтримання забезпечується насіннєвим розмноженням у поєднанні з повільним вегетативним розростанням і тривалим онтогенезом.

Причини зміни чисельності
Стенотопність виду. Популяції скорочуються в процесі первинних і вторинних сукцесій та випадкових ендогенних змін внаслідок низької чисельності особин і малої площі оселищ. Загрозу становлять надмірні рекреаційні навантаження.

Умови місцезростання
Субальпійський і альпійський пояси (1500–2000 м н.р.м.) на скелях і відслоненнях порід, слабозадернованих лучних ділянках стрімких схилів здебільшого сх. і пд.-сх. експозицій на свіжих слабокислих і нейтральних ґрунтах, сформованих на пісковиках або породах з невисоким вмістом карбонатів. В угрупованнях петрофільного ряду з розрідженим травостоєм в асоціаціях *Achilleo schurii-Dryadetum* (кл. *Carici rupestris-Kobresietea bellardii*) та *Saxifrago-Festucetum versicoloris* (кл. *Elyno-Seslerietea*). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна щільнодернинна рослина 20–60 см заввишки. Утворює дуже густі дернини без повзучих пагонів. Листки щетиноподібно-згорнуті, 0,3–0,8 мм діаметром, жорсткі, з довгим язичком. Волоть розлога, з шорсткуватими гілочками. Колоски 3–4 (6)-квіткові, зелено-фіолетові. Нижня квіткова луска з 5 малопомітними жилками, остеподібним закінченням або коротким остюком, при основі з жорсткими волосками. Колоскові луски шкірясто-плівчаті, ланцетно-яйцеподібні, з 1–3 жилками. Цвіте у липні. Плодоносить у серпні–вересні.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняється в Карпатському НПП і Карпатському БЗ. Необхідно створити нові охоронні території (на г. Герешаска і Бребенескул). Доцільно проводити моніторинг популяцій. Заборонено збирання рослин, порушення умов екотопів виду.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах.
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Протиерозійне, ґрунтотвірне.

Основні джерела інформації
Малиновський, Крічфалушій, 2002; Малиновський, Царик, Кияк, Нестерук, 2002; Прокудин, Вовк, Петрова и др., 1977; Чопик, 1976.

Автор: В.Г. Кияк
Фото: О.О. Кагало

ЗОЛОТОБОРОДНИК ЦИКАДОВИЙ

Chrysopogon gryllus (L.) Trin.
(*Andropogon gryllus* L.)

Родина Тонконогові (Злакові) — Poaceae (Gramineae)

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Середземноморський вид на пн. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Пд.-сх. частина Центральної Європи, Середземномор'я, Мала Азія, Кавказ, Іран. В Україні зростає в пд. частині Зх. Лісостепу та на крайньому пд. Степу. Адм. регіони: Вн, Од, Хс, Зп.

Чисельність та структура популяцій
Кількість популяцій невелика (окол. м. Могилів-Подільського та Одеська обл., окол. м. Вилково; Херсонська обл., Скадовський р-н, о-в Джарилгач, Запорізька обл., окол. м. Бердянська у гирлі р. Берда), але чисельність досить висока. На о-ві Джарилгач в окремих місцях рослини утворюють суцільні зарості, витісняючи з підвищених ділянок інші злаки.

Причини зміни чисельності
Вузька еколого-ценотична амплітуда, що лімітується різними як природними, так і антропогенними (видобування вапняку тощо) факторами, незначна кількість екотопів відповідного типу.

Умови місцезростання
Зростає на пісках і піщаних, солонцюватих ґрунтах в угрупованнях кл. *Festucetea vaginatae* (о. Джарилгач) та на задернованих вапнякових схилах (окол. м. Могилів-Подільського). Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геміkриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина з густою мичкою коренів. Утворює щільні дернини з чисельних безплідних пагонів, які покриті довгими, угору спрямованими плескатими або вздовж згорнутими листками. Стебло 50–150 см завишки, міцне, у вузлах трохи волосисте. Суцвіття волотеподібне, 16–24 см завдовжки, з чисельними (до 20) гілочками, зібраними в мутовки. Колоски вузьколанцетні, до 1 см завдовжки, одноквіткові, зібрані по три на кінцях гілочок суцвіття, але плодоносить тільки один, двостатевий, два інших — тичинкові або недорозвинені. При основі кожної групи колосків є пучок прямих залозистих волосків. Нижня колоскова луска двостатевого колоска без остюка, з боків покрита довгими шипами; верхня колоскова луска закінчується довгим (до 11 мм завдовжки) остюком. Нижня квіткова луска плідного колоска плівчаста, закінчується колінчастим остюком до 4 мм завдовжки. Цвіте у травні–серпні; плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняється в заказнику «Джарилгацький». Зараз вид просунувся далеко за межі 300-гектарного ботанічного заказника. Рекомендується створити заказники в усіх відомих місцях зростання виду. Заборонено випасання, сінокосіння, випалювання, порушення місцезростань.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вид інтродуковано на ділянки Чорноморського БЗ.

Господарське та комерційне значення
Ґрунтотвірне, протиерозійне, декоративне.

Основні джерела інформації
Бойко, 1988; Заверуха, Андриенко, Протопопова, 1983; Злаки України, 1977; Собко, 2005; ЧКУ, 1996.

Автори: М.М. Федорончук, М.Ф. Бойко
Фото: Д.В. Дубина

ПИРІЙ КОВИЛОЛИСТИЙ

Elytrigia stipifolia (Czern. ex Nevski) Nevski (*Agropyron stipifolium* Czern. ex Nevski, *Elymus stipifolius* (Czern. ex Nevski) Melderis; incl. *Elytrigia cretacea* (Klokov et Prokud.) Klokov et Prokud., *E. kotovii* Dubovik, *E. ninae* Dubovik)

Родина Тонконогові (Злакові)– Poaceae (Gramineae)

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Ендемічний таксономічно складний видовий комплекс на зх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Поширений у бас. р. Дон та на Передкавказзі. В Україні — сх. і пд.-сх. р-ни Лівобережного Лісостепу та Степу. Адм. регіони: Кд, Дн, Пл, Хр, Дц, Лг, Мк, ?Хс, Зп, Кр.

Чисельність та структура популяцій
У заповідниках популяції повчночленні, займають великі площі, однак поза ними чисельність виду швидко скорочується, особливо під впливом надмірного випасу.

Причини зміни чисельності
Розорювання степів, надмірний випас худоби, розробки кам'янистих порід.

Умови місцезростання
Характерний вид петрофітно-степових фітоценозів, на чорноземах звичайних різного ступеню еродованості, що підстелені лесами, крейдою, вапняками, гранітами та пісковиками. Угруповання союзу *Astragalo-Stipion*, рідше у складі деградованих угруповань союзу *Festucion valesiacae*. У бас. Сіверського Дінця — у складі томілярних угруповань класу *Helianthemo-Thymetea*. Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 40–100 см заввишки. Утворює густі дернини з'єднані короткими повзучими гонами. Стебла при основі вкриті бурувато-чорними старими піхвами. Листки спрямовані вгору, сизувато-зелені, вузькі, щетиноподібні, вздовж згорнуті. Колоски тонкі, 8–16 см довжиною, рідкі. Колосочки 3–5-квіткові, притиснуті до осі, дорівнюють відповідним членикам осі, колоскові луски ланцетні, коротші за нижню квіткову. Цвіте і плодоносить у червні–липні. Розмножується насіння і короткими повзучими підземними пагонами.

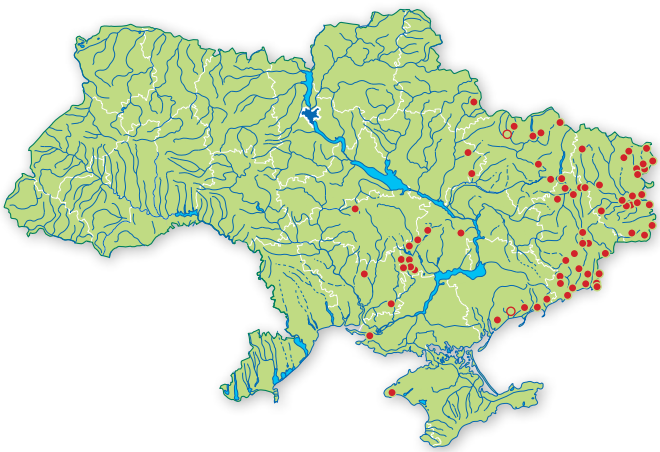

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Європейського червоного списку, Червоного списку МСОП. Охороняється в Українському степовому (відділення «Хомутовський Степ», «Кам'яні Могили») та Луганському (відділення «Стрільцівський Степ») ПЗ, НПП «Святі Гори», низці заказників та пам'яток природи. Слід організувати контроль за станом популяцій, послабити пасовищне навантаження. Заборонено розорювання та терасування степових ділянок, надмірний випас, видобування крейди.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Донецькому ботанічному саду НАН України.

Господарське та комерційне значення
Протиерозійне, ґрунтотвірне. Використовується для селекційної роботи.

Основні джерела інформації
Бурда, Остапко, Ларин, 1995; Дубовик, 1976; Зеленая книга Украинской ССР, 1982; Злаки Украины, 1977; Кучеревський, 2001; Рева, 1982; Цвелев, 1976; ЧКУ, 1996; Löve, 1984.

Автори: І.А. Коротченко, В.С. Ткаченко
Фото: В.М. Остапко

КОСТРИЦЯ КРЕЙДОВА

Festuca cretacea T.Pop. et Proskor.
(*F. rubra* L. var. *cretacea* Lavrenko)

Родина Тонконогові (Злакові) — Poaceae (Gramineae)

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Ендемік пд.-сх. Європи.

Ареал виду та його поширення в Україні
Басейн р. Дон. В Україні — у басейні р. Сіверський Донець. Адм. регіони: Хр, Дц, Лг.

Чисельність та структура популяцій
Локальні популяції малочисельні, повночленні, але займають, здебільшого, дуже малі площі. Насіннєве поновлення відбувається незадовільно через вплив ерозійних процесів, переважає вегетативне розмноження.

Причини зміни чисельності
Стенотопність і пов'язана з нею чутливість до різних форм антропогенного впливу, а також безпосереднє руйнування екотопів, надмірний випас, видобування вапняків і крейди.

Умови місцезростання
Спорадично трапляється у складі карбонатно-степових угруповань союзу *Centaureo carbonati-Koelerion talievii*, де інколи може бути домінантом. Менші популяції формуються на крейдяних відслоненнях у складі томілярних угруповань кл. *Helianthemo-Thymetea*. Ксерофіт, кальцефіл.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічний нещільнодернинний кореневищний злак 30–50 см заввишки. Листки сизі, прямі або дугоподібно вигнені, щетиноподібні, жорсткі, 0,6–1 мм діаметром, на генеративних пагонах майже плоскі 2–3 мм завширшки; язичок 0,2–0,3 мм, війчасто опушений по краю; піхви інтенсивно опушені. Волоть 6–13 см завдовжки, колоски 8,6–10 мм; нижня квіткова луска 5–6 мм завдовжки, безоста або з остеподібним загостренням до 0,5 мм, іноді до 1,5 мм, по краю та зверху шорстка або коротко опушена. Цвіте у червні–серпні, плодоносить у липні–вересні. Розмножується насінням і вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняється в Українському степовому ПЗ (відділення «Крейдова флора») та Луганському ПЗ (відділення «Стрільцівський степ»), в НПП «Святі гори», пам'ятках природи «Маяцька дача», «Мар'їна гора» (Донецька обл.). Заборонено порушення умов зростання, терасування схилів, лісорозведення, надмірне випасання худоби.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України та Донецькому ботанічному саду НАН України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, кормове, ґрунтозахисне, протиерозійне.

Основні джерела інформації
Бурда, Остапко, Ларин, 1995; Злаки СССР, 1976; Злаки Украины, 1977; Флора европейской части СССР; ЧКУ, 1996; Markgraf-Dannenberg, 1980.

Автори: І.А. Коротченко,
І.О. Беднарська, О.О. Кагало
Фото: О.О. Кагало

КОСТРИЦЯ ГІРСЬКА

Festuca drymeja Mert. et W.D.J.Koch.

Родина Тонконогові (Злакові) — Poaceae (Gramineae)

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Реліктовий вид на пн.-сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Центральна й Сх. Європа, Кавказ, Балканський п-ів, Середземномор'я та Мала Азія. В Україні — у Сх. Бескидах («Стужиця», «Сколівські Бескиди»), басейни потоків Білий та Кузій у Мармароському кристалічному масиві, Свидовець, Чорногора, Вулканічні Карпати та Закарпатське передгір'я. Адм. регіони: Лв, Зк.

Чисельність та структура популяцій
Популяції лінійного типу, які можуть тягнутися (з розривами) на декілька кілометрів. Рослини трапляються спорадично у вигляді невеликих скупчень.

Причини зміни чисельності
Руйнування екотопів, вирубування лісів, зміни видового складу деревних порід-домінантів унаслідок створення лісових культур.

Умови місцезростання
Вид характерний для лісового та субальпійського поясів гір. У Карпатах росте в середній лісовій смузі, переважно в широколистяних (букових) та мішаних ялиново-букових лісах, рідше трапляється в дубових і хвойних лісах кл. *Querco-Fagetea*, союз *Fagion*; кл. *Vaccinio-Piceetea*, союз *Vaccinio-Piceenion*, асоціація *Querco-Piceetum*. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічний кореневищний нещільнодернинний злак 70–100 см заввишки. Листки плоскі, широкі. Волоть розлога, 10–20 см завдовжки; колоски 6–8 мм завдовжки, 2–4-квіткові; нижня квіткова луска 4–5 мм завдовжки, безоста, або з остеподібним загостренням до 0,2 мм, гола. Цвіте у червні–липні, плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням і вегетативно.

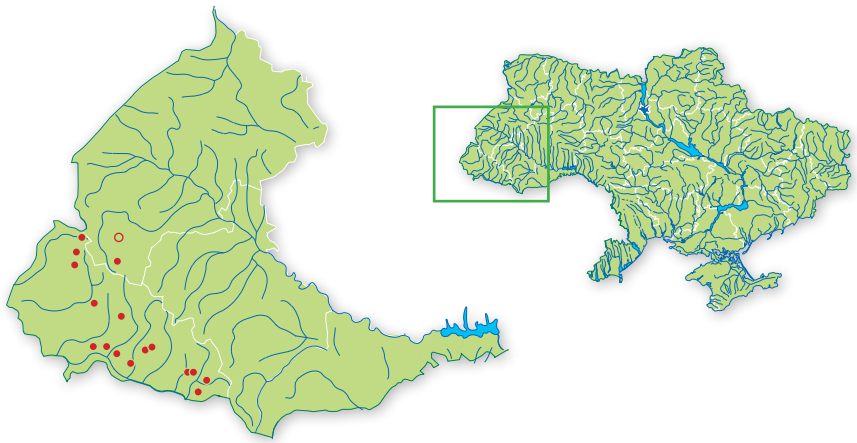

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняється в Карпатському БЗ (відділення «Чорна Гора», в околицях м. Виноградово, Угольському та Мармароському масивах), на території Ужанського НПП (масив «Стужиця»). Є неперевірені вказівки про знаходження виду на території НПП «Сколівські Бескиди». Заборонено суцільні рубки лісів та формування лісових культур з інтродукованих видів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Беднарська, 2001, 2003; Злаки Украины, 1977; Стойко та ін., 1998; Markgraf-Dannenberg, 1980;

Автори: О.О. Кагало, І.О. Беднарська
Фото: О.О. Кагало

КОСТРИЦЯ РІЗНОЛИСТА

Festuca heterophylla Lam.

Родина Тонконогові (Злакові) — Poaceae (Gramineae)

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Реліктовий вид на пн.-сх. межі поширення.

Ареал виду та його поширення в Україні
Атлантична та Середня Європа: від пд. Англії та Польщі на пд. до пн.-зх. Іспанії та Греції; Кавказ, Середземномор'я, Мала Азія. В Україні дуже рідко в нижній лісовій смузі Карпат і, частіше, на Подільській височині (Розточчя, Кременецькі гори, Опілля, Покуття, Товтровий кряж, Придністров'я). Адм. регіони: Лв, Ів, Тр, Хм.

Чисельність та структура популяцій
Популяції малочисленні (30–100 особин) на малих площах. Кількість їх зменшилася за останнє століття майже вдвічі. Найчисельнішими є популяції у Тернопільській (г. Голиця Бережанського р-ну й г. Маслятин, Кременецького р-ну) та Львівській обл. (с. Підтемне Пустомитівського р-ну). Більшість інших популяцій є критично малочисельними й знаходяться під загрозою вимирання.

Причини зміни чисельності
Зміни структури рослинного покриву в результаті господарської діяльності, зокрема істотне зменшення площ дубових лісів, заміна корінних лісів одновіковими монокультурами, урбанізація.

Умови місцезростання
Найчастіше у дубових, дубово-букових і дубово-грабових лісах, рідше у букових та похідних дубово-соснових, березових, липово-грабових і грабових лісах (кл. *Querco-Fagetea*, порядки *Quercetalia pubescenti-petraeae, Fagetalia sylvaticae*), на світло-сірих та сірих ґрунтах, багатих карбонатами, що утворилися на лесах, або продуктах вивітрювання вапнякових порід. Оптимальними є екотонні угруповання узлісь (кл. *Trifolio-Geranietea*) і чагарникових заростей (кл. *Rhamno-Prunetea*). Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічний нещільнодернинний злак 60–120 см заввишки. Листки зелені, волосоподібні, щільно згорнені, 0,4–0,5 мм діаметром, ззовні голі або слабо шорсткі; листки генеративних пагонів плоскі, 2,5–4 мм завширшки, ззовні голі, на внутрішній поверхні інтенсивно опушені. Волоть 10–13 м завдовжки, колоски 6–8 мм, 3–5-квіткові; нижня квіткова луска гостроланцетоподібна, гола або слабо шорстка зверху; ость 2,8–4 мм завдовжки; колоскові луски гострі ланцетоподібні; зав'язь на верхівці опушена поодинокими волосками. Цвіте в червні–липні, плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням і вегетативно.

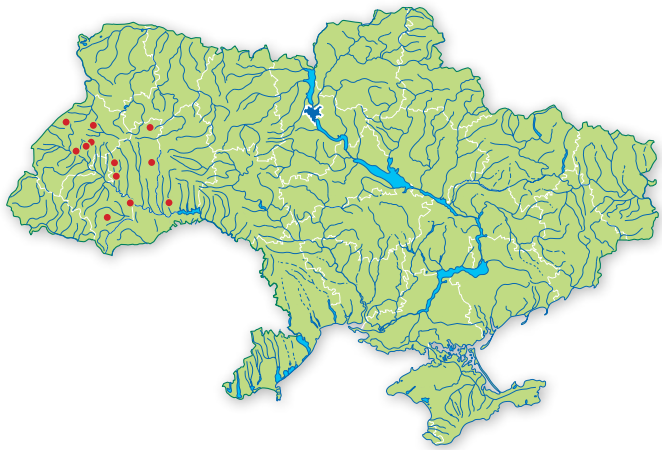

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняється на території ПЗ «Медобори» (філіал «Кременецькі гори») та заказника «Гора Голиця» (Тернопільська обл.). Необхідний пошук популяцій, створення природоохоронних об'єктів. Заборонено культивування інтродукованих порід, штучне заліснення схилів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне.

Основні джерела інформації
Беднарська, 2003; Беднарська, Кагало, 2005; Злаки Украины, 1977; Markgraf-Dannenberg, 1980.

Автори: О.О. Кагало, І.О. Беднарська
Фото: О.О. Кагало

КОСТРИЦЯ БЛІДУВАТА

Festuca pallens Host. *(F. glauca* Lam. subsp. *pallens* (Host) K.Richt.*)*

Родина Тонконогові (Злакові) — Poaceae (Gramineae)

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Реліктовий вид з диз'юнктивним ареалом на пн.-сх. межі поширення в ізольованих локалітетах.

Ареал виду та його поширення в Україні
Центральна й Пд. Європа, Мала Азія (Туреччина). В Україні трапляється на Пн. Поділлі: Кременецькі гори (ур. Дівочі скелі, г. Бона, Божа, Страхова, Маслятин, Черча); Опіллі: окол. с. Поділля (Івано-Франківська обл., Галицький р-н) та г. Великі Голди (Івано-Франківська обл., Рогатинський р-н, окол. с. Лучинці), на вапнякових останцях на півдні Рівненської обл. (с. Мала Мильча Дубнівський р-н). Адм. регіони: Рв, Ів, Тр.

Чисельність та структура популяцій
Ізольовані популяції мають малі площі. Їхня чисельність обмежена площею відповідних екотопів, але популяції повночленні. Чисельність і вид навіть домінує. Проявляє піонерну стратегію на антропогенних відслоненнях.

Причини зміни чисельності
Стенотопність, випасання, терасування та заліснення схилів, розширення сільськогосподарських угідь упритул до скельних останців, що спричиняє заростання чагарниками, евтрофікацію, синантропізацію.

Умови місцезростання
Росте на скелястих уступах і стрімких стінках кам'янистих гряд з дерново-карбонатними малопотужними ґрунтами на гіпсах, вапняках і крейді. Утворює характерну асоціацію *Festucetum pallentis* (кл. *Festuco-Brometea*, союз *Seslerio-Festucion duriusculae*). Ксерофіт, облігатний кальцефіл.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічний щільнодернинний злак, 30–40 см заввишки, стебла гладкі або зверху слабо шорсткі, зазвичай одновузлові. Листки грубі, щетиноподібні, часто дугоподібно вигнуті, 0,6–1 мм діаметром, зазвичай гладкі, рідше слабо шорсткі, сизо-зелені, інтенсивно овощені; листкові піхви добре розвинені, гладкі, окремі слабо шорсткі, відкриті до самої основи. Волоть не дуже щільна, 4,5–7,5 см завдовжки, вісь та гілочки голі або слабо шорсткі. Колоски 6–9 мм завдовжки, 4–9-квіткові, інтенсивно овощені. Колоскові луски ланцетоподібні, голі, верхня 3–4 мм, нижня 1,8–3,4 мм завдовжки. Нижня квіткова луска ланцетоподібна, 3–5 мм завдовжки, гола або зверху слабо шорстка; ость 0,5–1,4 мм завдовжки. Цвіте в червні, плодоносить у липні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняється у ПЗ «Медобори» (філіал «Кременецькі гори») та Галицькому НПП. Необхідним є моніторинг популяцій. Заборонено руйнування оселищ, штучне заліснення схилів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Кременецькому ботсаду.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, протиерозійне, ґрунтотвірне.

Основні джерела інформації
Беднарська, 2003 а, б; Заверуха, 1978; Злаки Украины, 1977; Стойко та ін., 1998; ЧКУ, 1996; Markgraf-Dannenberg, 1980.

Автори: О.О. Кагало, І.О. Беднарська
Фото: О.О. Кагало

КОСТРИЦЯ ПОРЦІУСА

Festuca porcii Hack.

Родина Тонконогові (Злакові) — Poaceae (Gramineae)

Природоохоронний статус виду
Вразливий.

Наукове значення
Ендемік пд.-сх. Карпат.

Ареал виду та його поширення в Україні
Сх. та Пд. Карпати. В Україні росте у Чорногорі та Чивчино-Гринявських горах. Адм. регіони: Ів, Зк, Чц.

Чисельність та структура популяцій
За сприятливих умов формує багаточисленні за кількістю особин популяції, в яких рослини мають досить великі дернини (Чорногора — ур. Цибульник; Чивчино-Гриняви — ур. Глистовате). На кам'янистих схилах практично не утворює дернин і трапляється поодинокими особинами, що складаються з одного генеративного та декількох вегетативних пагонів (г. Петросул, г. Чивчин).

Причини зміни чисельності
Надмірний випас, зміни гідрологічного режиму внаслідок вирубування лісів.

Умови місцезростання
Високогірний вид, трапляється на верхній межі лісового та у субальпійському поясі на висоті 1300–1600 м н.р.м. Росте на болотах і заболочених луках у смузі криволісся. Значно рідше трапляється на кам'янистих схилах і розсипищах за умов достатнього зволоження. У Чивчино-Гринявських горах утворює ендемічні болотні угруповання з *Carex paniculata* — асоціація *Cariceto-Festucetum porcii* (кл. *Magnocaricetea*), також трапляється у складі угруповань союзу *Molinion*. Психрофіт, гігрофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічний кореневищний нещільнодернинний злак 50–90 см заввишки. Листки генеративних пагонів плоскі, 2–4 мм завширшки, з війчасто опушеним язичком, вегетативні пагони напівзгорнені, 1–1,5 мм у діаметрі. Волоть розлога, близько 15 см; колоски 8–10 мм завдовжки, 4–7-квіткові; нижня квіткова луска 4–6 мм завдовжки, гола, ость до 2 мм. Цвіте у липні–серпні, плодоносить у серпні–вересні. Розмножується насінням і вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняється в Карпатському НПП та Карпатському БЗ. Доцільним є моніторинг популяцій. Заборонено порушення місць зростання, організацію надмірного випасу та зміну гідрологічного режиму.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Кормове, протиерозійне.

Основні джерела інформації
Беднарська, 2001, 2003; Злаки Украины, 1977; ЧКУ, 1996; Markgraf-Dannenberg, 1980; Pawłowski, 1937.

Автори: І.О. Беднарська, О.О. Кагало
Фото: О.О. Кагало

КОСТРИЦЯ СКЕЛЬНА

Festuca saxatilis Schur (*F. rupicola* Heuff. subsp. *saxatilis* (Schur) Rausch.)

Родина Тонконогові (Злакові) — Poaceae (Gramineae)

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Рідкісний вид Сх. і Пд. Карпат.

Ареал виду та його поширення в Україні
Пд. та Сх. Карпати, Пн. Балкани, Сх. Альпи, Кавказ. В Україні росте у Чивчино-Гринявських горах (г. Будийовська Велика, Гнєтєса, Лоздун, Сулігул, Чивчин, хр. Чорний Діл — ур. Великий Камінь, водорозділ рр. Чорний і Білий Черемош), Чорногорі (г. Петрос), Мармароських Альпах (г. Петрос Мармароський, Нєнєска), Угольсько-Широколужанському масиві. Потребують підтвердження локалітети в Сх. Бескидах на г. Стій і Стінка. Адм. регіони: Ів, Зк, Чц.

Чисельність та структура популяцій
Росте окремими дернинами на скелях та утворює угруповання у високогір'ї, що займають площі від 20–30 до 300 м^2.

Причини зміни чисельності
У високогір'ї — надмірне випасання та витоптування, а на вапнякових скелях у середньогір'ї — затінення внаслідок заростання скель чагарниками й деревами.

Умови місцезростання
У субальпійському поясі на висоті 1400–1800 м н.р.м. На пд.-сх. і пд.-зх. схилах вапнякових та андезитових скелях, на кам'янистих осипищах, багатих на карбонати пісковиках, щебенистих малопотужних ґрунтах, де формує ендемічне угруповання *Festucetum saxatilis* (кл. *Elymo-Seslerietea*). В Угольському масиві, на висоті 700–1050 м н.р.м. — на поличках, у тріщинах. На андезитових скелях на г. Петрос Мармароський росте у складі дуже рідкісного угруповання *F. saxatilis-Carex sempervirens*. Петрофіт, мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічний щільнодернинний злак 25–40 см заввишки. Листки сизо-зелені, 15–30 см завдовжки (від 1/2 висоти стебла до самої волоті), ззовні майже голі. Волоть не щільна, 5–8 см завдовжки, вісь та гілочки гладкі, рідко шорсткі. Колоски 3–5-квіткові. Верхня колоскова луска 3–4,5 мм; нижня 2–3,5 мм завдовжки. Нижня квіткова луска 4–5 мм; гола або слабо шорстка зверху; ость 1,5–2,5 мм. Цвіте у червні–липні, плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняється в Угольському та Мармароському масивах Карпатського БЗ. Необхідний моніторинг популяцій. Заборонено організацію стійбищ та надмірне випасання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, протиерозійне, ґрунтотвірне.

Основні джерела інформації
Алексеев, Соколовская, Пробатова, 1988; Беднарська, 2001; Зеленая Книга Украинской ССР, 1987; Злаки СССР, 1976; Малиновський, Кричфалуший, 2002; Стойко та ін., 1998; Тасєнкевич, 1982; Beldie, 1972; Deyl, 1940; Hackel, 1882; Krahulec, 1987; Nyárády, Nyárády, 1964; Pawłowski, Walas, 1949.

Автори: Л.О. Тасєнкевич, І.О. Беднарська, О.О. Кагало
Фото: І.О. Беднарська

КЕЛЕРІЯ ТАЛІЄВА

Koeleria talievii Lavrenko

Родина Тонконогові (Злакові) — Poaceae (Gramineae)

Природоохоронний статус виду
Неоцінений.

Наукове значення
Стенотопний ендемічний вид.

Ареал виду та його поширення в Україні
Поширений у бас. р. Дон. В Україні — бас. Сіверського Дінця та його приток. Адм. регіони: Хр, Дц, Лг.

Чисельність та структура популяцій
Трапляється спорадично, проте місцями утворює зарості. При невисокій задернованості грунту популяції повночленні. Загалом площа місцезростань та чисельність популяцій знижується.

Причини зміни чисельності
Вузька екологічна амплітуда виду. Руйнування місць зростання внаслідок випасу худоби, добування крейди тощо.

Умови місцезростання
Крейдяні відслонення та осипища, схили з розрідженим рослинним покривом. Зростає переважно в карбонатно-степових угрупованнях союзу *Centaureo carbonati-Koelerion talievii* (кл. *Festuco-Brometea*), де досить часто є едифікатором. Менш густі зарості формуються на рухливих крейдяних відслоненнях у складі томілярних угруповань класу *Helianthemo-Thymetea*. Ксерофіт. Карбонатофіл.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 20–50 см заввишки. Утворює невеликі дернини. Стебла та безплідні пагони біля основи вкриті піхвами відмерлих листків, через що виглядають бульбоподібно потовщеними. Листки голі, сизуваті, зверху густо вкриті шипиками. Волоть 5–10 см завдовжки, вузька, циліндрична, догори й донизу звужується, вісь волоті пухнаста. Колоски 2–3-квіткові, зеленуваті, інколи з фіолетовим відтінком. Колоскові луски широколанцетні, загострені, нерівні. Нижня квіткова луска опушена лише знизу. Цвіте у травні–червні. Плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням та вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняється у відділенні «Крейдова флора» Українського степового ПЗ, НПП «Святі Гори», в пам'ятці природи загальнодержавного значення «Маяцька дача» (Донецька обл.). Необхідно створити нові заповідні об'єкти в усіх місцях масового зростання виду, проводити моніторинг стану популяцій. Заборонено добування крейди, терасування та заліснення схилів, надмірний випас худоби.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Донецькому ботанічному саду НАН України.

Господарське та комерційне значення
Протиерозійне, ґрунтотвірне, декоративне.

Основні джерела інформації
Бурда, Остапко, Ларин, 1995; Злаки Украины, 1977; Коротченко, 2001; Морозюк, 1971; Определитель высших растений Украины, 1987; Рідкісні й зникаючі рослини Луганської області, 2003; Флора УРСР, 1940; ЧКУ, 1996.

Автори: І.А. Коротченко, С.С. Морозюк
Фото: В.М. Остапко

ГОРЯНКА ДВОРЯДНА

Oreochloa disticha (Wulfen) Link (*Poa disticha* Wulfen, *Sesleria disticha* (Wulfen) Pers.)

Родина Тонконогові (Злакові) — Poaceae (Gramineae)

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Середньоєвропейський високогірний (альпійський) диз'юнктивно поширений вид на пн.-сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Піренеї, Центральні і Сх. Альпи, Карпати. В Україні дуже рідко на хребтах Чорногора (г. Туркул) і Свидовець (г. Мала Близниця). Адм. регіони: Ів, Зк.

Чисельність та структура популяцій
Популяції малі. На г. Туркул у Чорногорі протягом останніх 20 років відбулося значне зменшення чисельності особин і площі популяції, зниження ролі з домінантної до асектаторної. Тривають процеси старіння і зниження життєвості популяції. Цвітіння і плодоношення нерегулярні. Центральна частина популяції елімінувала. Чисельність 120–130 особин, що загалом вкривають менше 2 м^2.

Причини зміни чисельності
Зростаюче рекреаційне навантаження — пролягає популярний туристичний маршрут. Хоча вид високорезистентний до витоптування, проте ділянки оголеного ґрунту навіть на маленьких площах (квадратні дециметри) колонізуються дуже повільно — десятиліттями.

Умови місцезростання
В альпійському поясі на висоті 1800 н.р.м. на вершинних вирівняних ділянках, що продуваються інтенсивними вітрами, на плитких, багатих на гумус безвапнякових альпійських торф'янистих ґрунтах кислої реакції, серед кам'яних плит, на ділянках з низьким травостоєм за участі щільнодернинних видів *Festuca airoides* і *Juncus trifidus*. Діагностичний вид союзу *Caricion curvulae* (кл. *Juncetea trifidi*), котрий об'єднує первинні трав'яні угруповання альпійського поясу. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна щільнодернинна рослина 10–20 см заввишки. Стебла тонкі, міцні, гладкі, під суцвіттям шорохувато опушені. Листкова пластинка безплідних пагонів складена, 0,2–0,6 мм завширшки, гладка. Верхні стеблові листки 1–3 см завдовжки, прикореневі 10–15 см; язичок біля 3 мм. Суцвіття складний колос, з дворядно розташованими колосками, 1–1,5 см завдовжки. Колоски яйцеподібні, 3–4-квіткові, сидячі або на дуже коротких ніжках. Нижня квіткова луска з 5 жилками, по кілю шорохувата. Цвіте у липні–серпні. Розмножується насінням та вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняється в Карпатському НПП і Карпатському БЗ. Для збереження популяції на г. Туркул необхідно обмежити доступ туристів на її вершину облаштуванням обвідної стежки. Заборонено збирання, гербаризацію рослин, порушення умов місцезростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Протиерозійне, ґрунтозахисне.

Основні джерела інформації
Кияк, 1997; Малиновський, Крічфалушій, 2002; Царик, Жиляєв, Кияк та ін., 2004; ЧКУ, 1996.

Автор: В.Г. Кияк
Фото: О.О. Кагало

ДВОЛУСКІВНИЦЯ ЗІГНУТА (ПАРАФОЛІС ЗІГНУТИЙ)

Parapholis incurva (L.) C.E.Hubb. (*Lepturus incurvus* (L.) Druce, *Pholiurus incurvus* (L.) Schintz et Thell., *Rottboellia incurva* (L.) Roem. et Schult.)

Родина Тонконогові (Злакові) — Poaceae (Gramineae)

Природоохоронний статус виду
Недостатньо відомий.

Наукове значення
Рідкісний вид на пн.-сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Зх. та Пд. Європа, Пн. Африка, Кавказ, Передня, Середня та Пд. Азія. Відомий в Криму тільки з морського берега в м. Севастополь (бухти Козача та Кругла); в XIX та на початку XX ст. збирався в м. Ялта і Алупка. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Невідома, але вид в Криму завжди вважався дуже рідкісним.

Причини зміни чисельності
Скорочення необхідних екотопів внаслідок активної забудови та рекреації південного берега.

Умови місцезростання
Росте на піщаних берегах та приморських схилах (кл. *Cakiletea maritimae*). Ксеромезофіт, псамофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Терофіт. Ефемер. Однорічна рослина 4–25 см заввишки. Листки лінійні, 0,1–0,3 см завширшки. Колос дугоподібно зігнутий, циліндричний, 3–12 см завдовжки, при дозріванні вісь розпадається на членики. Колоски поодинокі, одноквіткові, занурені у вісь колоса, до 0,4–0,7 см завдовжки, з двома однаковими, лінійно-ланцетними, загостреними колосковими лусками з 3–7 жилками. Цвіте у травні–липні, плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Червоної книги Чорного моря. Заборонено порушення місць зростання, забудову територій та облаштування місць рекреації.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Відомостей немає.

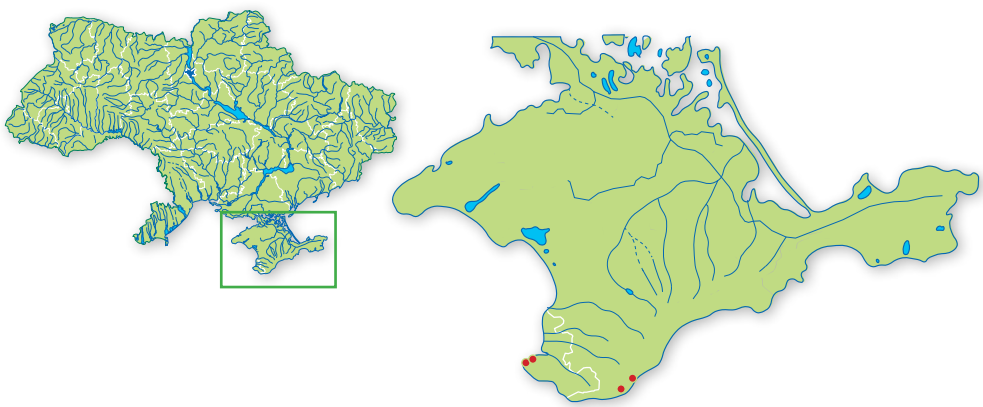

Основні джерела інформації
Бондарева, 2004; Вульф, 1951; Злаки Украины, 1977; Корженевский, Багрикова, Рыфф и др., 2004; Yena, 1999.

Автор: А.В. Єна
Фото: А.В. Єна

ТОНКОНІГ РЕМАНА

Poa rehmannii (Asch. et Graebn.) Woł.
(*P. nemoralis* L. subsp. *rehmannii* Asch. et Graebn.)

Родина Тонконогові (Злакові) — Poaceae (Gramineae)

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Ендемічний вид.

Ареал виду та його поширення в Україні
Вузьколокальний східно-карпатський вид, відомий тільки з території Румунії (Мармарош, Буковина) та України. В Україні: Чорногора (між с. Бистрець і смт. Верховина), Чивчини (хребет Чорний Діл). Адм. регіони: Ів, Чц.

Чисельність та структура популяцій
Популяція на Чорногорі не вивчена. На хребті Чорний Діл локалітети досить чисельні, але займають невеликі ділянки.

Причини зміни чисельності
Вузька еколого-ценотична амплітуда, що лімітується факторами природного характеру.

Умови місцезростання
Росте у середньогір'ї на відслоненнях корінних вапнякових порід в умовах недостатньо розвиненого ґрунту чи його відсутності. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна рослина 25–50 см заввишки з плоскими двокілюватими стеблами. Утворює невеликі пухкі дернини. Стебла, принаймні під вузлами, густо опушені. Суцвіття — циліндрична багатоярусна волоть до 15 см завдовжки. Нижня квіткова луска поступово загострена, 2,2–3,2 мм завдовжки. Колоски з опушеною віссю. Цвіте у липні. Плодоносить у серпні. Розмножується насінням та вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесений до Європейського червоного списку. Охороняється на території ландшафтного заказника загальнодержавного значення «Чорний Діл» і пам'ятки природи «Жупани» (Чернівецька обл.). Необхідно встановити контроль за станом популяцій. Заборонено порушення умов зростання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Ґрунтотвірне, протиерозійне.

Основні джерела інформації
Визначник рослин Українських Карпат, 1977; Злаки Украины, 1977; Флора европейской части СССР, 1974; Pawlowski, 1948.

Автори: І.І. Чорней, І.А. Коротченко, М.В. Шевера
Фото: О.О. Кагало

ТОНКОНІГ КРИМСЬКИЙ

Poa taurica H. Pojark.

Родина Тонконогові (Злакові) — Poaceae (Gramineae)

Природоохоронний статус виду
Недостатньо відомий.

Наукове значення
Вузький регіональний ендемік.

Ареал виду та його поширення в Україні
Пд. берег Криму. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Не вивчено. У межах популяції вид має груповий розподіл, що пов'язано з його вегетативним розмноженням за допомогою кореневищ.

Причини зміни чисельності
Вид досить стійкий до антропогенного впливу, але скорочує чисельність при посиленій конкуренції з боку інших видів чи затіненні.

Умови місцезростання
Зростає дифузно в південнобережних кримськососнових (союз *Pinion pallasianae*), високоялівцевих та розріджених пухнастодубових лісах (кл. *Quercetea pubescentis-petraeae*) в нижньому та середньому поясах до 500 м н.р.м. Мезоксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна сизозелена рослина з колінчасто зігнутим, сплюснутим стеблом 30–80 см заввишки та довгим кореневищем, вкритим темно-бурими лусками. Листки стулені, до 5 см завдовжки та 0,1–0,2 см завширшки. Волоть 5–12 см завдовжки, рідкоколоскова. Колоски ланцетні 0,4–0,6 см, 2–3-квіткові. Цвіте у травні–липні, плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням, але частіше — вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняється в Ялтинському гірсько-лісовому та «Мис Мартьян» ПЗ, в заказнику загальнодержавного значення «Аю-Даг». Заборонено порушення місць зростання, забудову територій.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Протиерозійне.

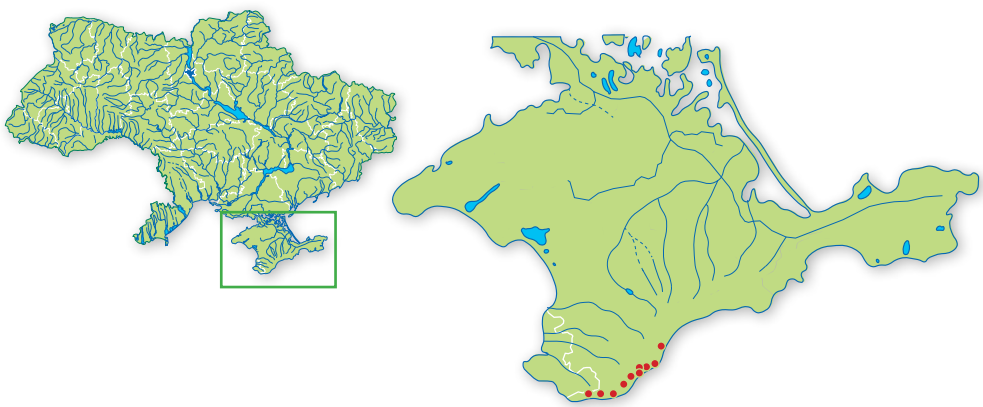

Основні джерела інформації
Ена, 2002; Пояркова, 1965; Злаки Украины, 1977.

Автор: А.В. Єна
Фото: Р.Я. Кіш

ЛАМКОКОЛОСНИК СИТНИКОВИЙ

Psathyrostachys juncea (Fisch.) Nevski
(*Elymus junceus* Fisch.)

Родина Тонконогові (Злакові) — Poaceae (Gramineae)

Природоохоронний статус виду
Рідкісний.

Наукове значення
Реліктовий вид у крайньому західному ексклаві ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Середня та Центральна Азія, Пд. Сибір, Пд. Урал, Заволзький, Нижньо-Волзький, Волзько-Донський та Нижньо-Донский регіони. В Україні — в Лівобережному Степу. Адм. регіони: Лг, Зп, Кр.

Чисельність та структура популяцій
Відомо тільки три локалітети: вздовж р. Камишної поблизу с. Стрільцівка Меловського р-ну Луганської обл.; ур. Корсак-Могила, окол. с. Мануйлівка Приморського р-ну Запорізької обл.; 5 км на пд. від с. Славне Роздольненського р-ну АР Крим. Зростає поодиноко, чисельність кожної популяції біля кількох десятків особин.

Причини зміни чисельності
Достеменно не відомі, але вплив рекреації та перевипасу негативно впливає на чисельність популяцій.

Умови місцезростання
У Криму зростає в антропогенно модіфікованих петрофітних степах (союз *Artemisio tauricae-Festucion*), що сформувалися на крейдяних або вапнякових відслоненнях, а також на висококарбонатних щебенистих пд. чорноземах. У Приазов'ї та в Луганській обл. росте в петрофітних степах (підсоюз *Festucenion valesiacae*). Ксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна щільнодернинна рослина близько 65 см заввишки. Залишки піхв у нижній частині пагонів волокнисті, буровато-білі; листки жорсткі, сизувато-зелені, на генеративних пагонах листки 2–3 см завдовжки та 0,4 см завширшки (піхви вільні), без вушок, на вегетативних 8–10 і 0,4 см відповідно, з ланцетними вушками (піхви замкнені). Колос 9–11 см завдовжки та 0,6–0,8 см завширшки, густий, вище середини легко ламається. Колоски двоквіткові, до 0,9 см, з двома шилоподібними колосковими лусками з однією неясною жилкою, сидять по 3 на стрижні колоса. Цвіте у червні, плодоносить у липні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняється в ландшафтному заказнику місцевого значення «Корсак-Могила». Необхідно контролювати стан популяцій, ввести вид у культуру. Заборонено порушення місць зростання, надмірне випасання та освоєння територій.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Кормове, протиерозійне.

Основні джерела інформації
Дубовик, 1976; Ена, Гаврилов, 2002; Коломийчук, 2005.

Автори: А.В. Єна, В.П. Коломійчук
Фото: В.П. Коломійчук

РЕГНЕРІЯ ПАЛЕРМСЬКА

Roegneria panormitana (Parl.) Nevski
(*Elymus panormitanus* (Parl.) Tzvelev)

Родина Тонконогові (Злакові) — Poaceae (Gramineae)

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Реліктовий середземноморський лісовий елемент на пн. межі поширення.

Ареал виду та його поширення в Україні
Пд. Європа від Піренейського до Балканського п-ова, Передня Азія. В Україні — Пд. берег Криму. Адм. регіон: Кр.

Чисельність та структура популяцій
Зростає на горах Аю-Даг і Кастель. Загальне число локальних популяцій 5–6, у яких досить багаточисельний. Структура популяцій не досліджена.

Причини зміни чисельності
Вузька екологічна амплітуда виду, особливо на градієнтах зволоження і кислотності субстрату. Зменшення числа відповідних екотопів в результаті зміни природних угруповань.

Умови місцезростання
Компонент трав'яного покриву низькостовбурних скельнодубових лісів з добре розвинутим підліском (союз *Carpinio orientalis-Quercion pubescentis*) на буроземах із значними виходами корінної породи. В розрідженому трав'яному покриві (загальне покриття 30%), достатньо рясні *Brachypodium sylvaticum* і *Dactylis glomerata*. На сухіших ділянках з кам'янистим ґрунтом рясність *R. panormitana*, як і інших лісових злаків, знижується. Ксеромезофіт, ацидофіл.

Загальна біоморфологічна характеристика
Геміkриптофіт. Стебла, що формують невеликі пучки, 85–100 см заввишки, від основи трохи колінчасті, голі, гладкі. Листки плескаті, 5–9 мм завширшки, гострошершаві. Колоски прямі, 12–17 см завдовжки, з гострошершавою по ребрах віссю, притиснуті до осі, 3–5-квіткові. Колоскові луски 17–21 мм завдовжки, з 5–6 сильно випуклими жилками. Нижня квіткова луска 13–15 мм завдовжки, у верхній частині трохи шорстка, з остюком 28–35 мм завдовжки. Верхня квіткова луска тільки у верхній частині по килях війчаста, коротше нижньої. Цвіте в червні, насіння дозріває в серпні.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Істотних заходів по охороні виду не робилося, моніторингові спостереження велися в ландшафтному заказнику загальнодержавного значення «Аю-Даг». Необхідно зробити спробу інтродукції, розмноження і подальшої репатріації. Заборонено збирання рослин, рубку лісів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Ґрунтотвірне, протиерозійне, декоративне, використовується при селекції зернових.

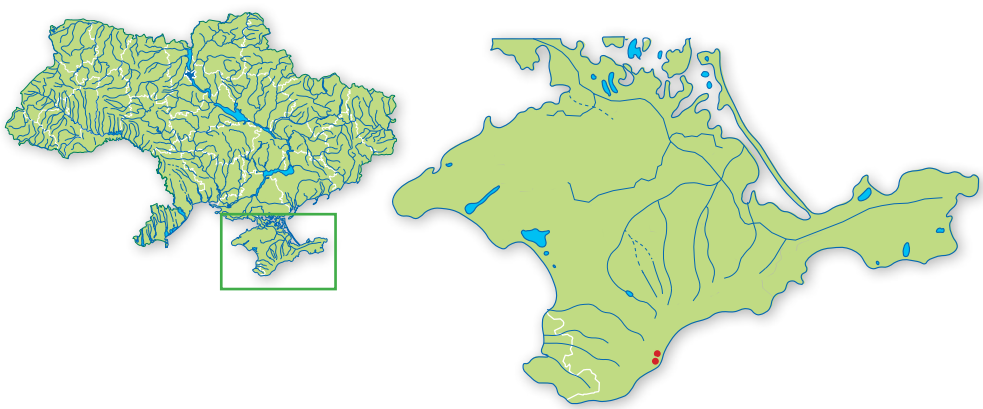

Основні джерела інформації
Злаки Украины, 1977; Флора Европейской части СССР, 1974; Шеляг-Сосонко, Дидух, Молчанов, 1985.

Автор: В.В. Корженевський
Фото: О.С. Мандзюк, Т.В. Степаненко

СЕСЛЕРІЯ ГОЛУБА

Sesleria caerulea (L.) Ard. (*S. uliginosa* Opiz)

Родина Тонконогові (Злакові) — Poaceae (Gramineae)

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Рідкісний реліктовий вид на крайній пд.-сх. межі ареалу.

Ареал виду та його поширення в Україні
Пд. частина Скандинавського п-ова (від центральної Швеції), континентальна частина Середньої Європи (від сх. Франції до пн. зх. РФ) та пн. частина Балканського п-ова (до Чорногорії та центральної Болгарії). В Україні відомий з єдиного локалітету (Пн.-Зх. Поділля, Вороняки), де росте у долині р. Золочівка. Адм. регіон: Лв.

Чисельність та структура популяцій
Локальна нечисленна популяція виду на пн. окол. с. Зарваниця Золочівського р-ну з переважанням старих генеративних особин, що утворюють клони.

Причини зміни чисельності
Чисельність особин зменшується внаслідок надмірного (критичного) осушення екотопів та посиленого випасання, випалювання тощо.

Умови місцезростання
Росте (як асектатор, рідше субдомінант) на евтрофних болотах союзу *Caricion davallianae* кл. *Scheuchzerio-Caricetea nigrae* та частково осушених торфових луках союзу *Molinion caeruleae* кл. *Molinio-Arrhenatheretea* в місцях близького залягання мергелю. За межами України вид формує угруповання карбонатних боліт асоціації *Seslerietum uliginosae*, а також трапляється у складі лучних степів союзу *Festucion valesiacae* на гіпсових скелях пн. експозиції. Мезофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна нещільнодерновинна рослина 10–50 см заввишки. Пластинки листків пласкі, іноді складені вдвоє, 2–4 мм завширшки, зверху вкриті білуватим восковим нальотом. Суцвіття — досить густа довгасто-яйцеподібна волоть, 10–30 мм завдовжки та 5–9 мм завширшки. Колоски переважно двоквіткові, 4,5–5 мм завдовжки, розміщені на осі суцвіття по 4–5 на коротких (1–1,5 мм) ніжках або майже сидячі. Колоскові луски до 4 мм завдовжки, ланцетні, поступово загострені в остюк до 1 мм завдовжки, по краях та кілю шорсткоопушені (війчасті). Нижні квіткові луски до 4 мм завдовжки, на верхівці тризубчасті, середній зубець закінчується остюком до 1 мм завдовжки, бічні зубці з короткими остючками або безості. Цвіте в травні–липні, плодоносить у липні–серпні. Розмножується насінням та вегетативно.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Не охороняється. Необхідно забезпечити оселища виду режимом абсолютного заповідання та запровадити моніторинг популяції, що можливе за умови створення НПП «Північне Поділля» й включення частини долини р. Золочівка до його заповідної зони. Заборонено проведення осушувальних робіт, порушення гідрологічного режиму, надмірне випасання худоби.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Відомостей немає.

Господарське та комерційне значення
Протиерозійне, кормове, декоративне.

Основні джерела інформації
Кузярін, 2003; Цвелев, 1976; Deyl, 1980; Medwecka-Kornaś, Kornaś, Pawłowski, 1959.

Автор: О.Т. Кузярін
Фото: О.О. Кагало

КОВИЛА ДИВНА

Stipa adoxa Klokov et Ossycznjuk
(~ *S. syreistschikowii* P.Smirn. s.l.)

Родина Тонконогові (Злакові) — Poaceae (Gramineae)

Природоохоронний статус виду
Недостатньо відомий.

Наукове значення
Дуже рідкісний ендемічний вид, близький до *S. syreistschikowii* P.Smirn.

Ареал виду та його поширення в Україні
У пн.-сх. частині Приазов'я. Адм. регіон: Дц.

Чисельність та структура популяцій
Чисельність популяцій невідома, їх структура не досліджена.

Причини зміни чисельності
Антропогенний вплив: порушення природних екотопів внаслідок господарського освоєння територій, випасання худоби.

Умови місцезростання
Кам'янисті степи та відслонення. Росте як домішка до домінуючих видів ковили в угрупованнях кл. *Festuco-Brometea*. Ксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна щільнодернинна рослина до 60 см заввишки. Коренева система мичкувата. Стебла голі й гладенькі, під вузлами коротко опушені. Листки довгі, до 2 мм завширшки, вузьколінійні, щетиноподібні, згорнуті, зовні голі, слабо шорсткі, зсередини волосисті. Колоски одноквіткові, у кількості 5–7, зібрані у волоть. Нижня квіткова луска 17–20 мм завдовжки. Крайові смужки волосків на сім'янці доходять до основи остюка. Остюк 27–31 см завдовжки, двічі колінчасто-зігнутий, по всій довжині пірчастий, в нижній штопороподібно закрученій частині опушений волосками 0,5–1,7 мм завдовжки. Перо 7–8 мм завширшки. Цвіте звичайно один раз на 3–5 років у травні–липні, плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Європейського червоного списку та Червоного списку МСОП. Охороняється у відділенні «Хомутовський степ» Українського степового ПЗ. Рекомендується контролювати стан популяцій та вирощувати у ботанічних садах. Заборонено порушувати місця зростання виду, надмірне випасання.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують в Донецькому ботанічному саду НАН України.

Господарське та комерційне значення
Ґрунтотвірне, протиерозійне, кормове.

Основні джерела інформації
Клоков, Осычнюк, 1976; Кондратюк, Бурда, Остапко, 1985; Кондратюк, Чуприна, 1992; Остапко, 2001; ЧКУ, 1996.

Автор: В.М. Остапко
Малюнок: Т.В. Степаненко

КОВИЛА ВІДМІННА

Stipa anomala P.Smirn. ex Roshev.

Родина Тонконогові (Злакові) — Poaceae (Gramineae)

Природоохоронний статус виду
Зникаючий.

Наукове значення
Дуже рідкісний диз'юнктивний вид.

Ареал виду та його поширення в Україні
Пн. Кавказ, Пд. Урал. У пд.-сх. Україні на Донецькому кряжі та Приазовській височині (у басейні р. Кальчик). Адм. регіони: Дц, Лг.

Чисельність та структура популяцій
Відомо кілька популяцій, структура яких не досліджена.

Причини зміни чисельності
Природно-історична рідкісність, порушення природних екотопів внаслідок господарського освоєння територій, випасання худоби.

Умови місцезростання
Кам'янисті степи та вислонення. Росте як домішка до домінуючих видів ковили в угрупованнях кл. *Festuco-Brometea*. Ксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Багаторічна трав'яна щільнодернинна рослина 50–60 см заввишки. Стебла голі й гладенькі, під вузлами коротко опушені. Листки довгі, до 2 мм завширшки, вузьколінійні, згорнуті, молоді на верхівці з китичкою волосків до 3 мм завдовжки. Колоски одноквіткові, зібрані у вузьку стиснуту багатоквіткову волоть. Нижня квіткова луска 17–18 мм довжиною. Крайові смужки волосків на сім'янці не доходять до основи остюка на 4–5 мм. Остюк 20–25 см завдовжки, двічіколінчасто-зігнутий, по всій довжині пірчастий, але в нижній штопороподібно закрученій частині з білими короткими волосками. Цвіте у травні–червні, плодоносить у червні–липні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Занесено до Європейського червоного списку та Червоного списку МСОП. Охороняється у відділенні «Провальський степ» Луганського ПЗ. Рекомендується створити заказники у місцях зростання виду, контролювати стан популяцій та вирощувати у ботанічних садах. Заборонено порушення умов зростання виду, випасання худоби.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Донецькому ботанічному саду НАН України та у Ботанічному саду ім. О.В. Фоміна Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка.

Господарське та комерційне значення
Ґрунтотвірне, протиерозійне, кормове.

Основні джерела інформації
Бурда, Остапко, Ларин, 1995; Івашин, Чуприна, Хархота, 1975; Клоков, Осычнюк, 1976; Кондратюк, Бурда, Остапко, 1985; Кондратюк, Чуприна, 1992; Остапко, 2001; Остапко, Тохтарь, Бойко, та ін., 2001; Рідкісні й зникаючі рослини Луганської обл., 2003; Цвелев, 1976; ЧКУ, 1996.

Автор: В.М. Остапко
Фото: О.С. Мандзюк, Т.В. Степаненко

КОВИЛА ШОРСТКА

Stipa asperella Klokov et Ossycznjuk

Родина Тонконогові (Злакові) — *Poaceae (Gramineae)*

Природоохоронний статус виду
Недостатньо відомий.

Наукове значення
Диз'юнктивноареальний причорноморсько-приазовський ендемік.

Ареал виду та його поширення в Україні
Північне Причорномор'я (між рр. Тилігул та Інгулець, включаючи Нижнє Побужжя), Приазов'я, Донецький кряж. Адм. регіони: Дц, Лг, Од, Мк, Хс.

Чисельність та структура популяцій
Популяції лінійні або локальні з дифузною або компактно-дифузною просторовою структурою. Щільність популяцій становить від 1–5 до 10–25 особин на 1 м^2. Вікові спектри повночленні, бімодальні з максимумом у генеративних і віргінільних стадіях. Самопідтримання популяцій задовільне, насіннєве.

Причини зміни чисельності
Фрагментарність та диз'юнктивність ареалу, інсуляризація популяцій, недостатнє вегетативне розмноження, низька стійкість до випасу, знищення оселищ виду внаслідок розорювання, заліснення схилів.

Умови місцезростання
Кам'янисті степові схили, відслонення вапняків і кристалічних порід, кам'янисто-щебенисті ґрунти. Едифікатор петрофітних угруповань, на добре сформованих ґрунтах входить як домішок (кл. *Festuco-Brometea)*. Ксерофіт.

Загальна біоморфологічна характеристика
Гемікриптофіт. Трав'яний щільнодернинний багаторічник 75–90 см заввишки. Квітконосні стебла під волоттю щетинисто-волосисті, а нижче до верхнього вузла — гостро-шорсткі, їх листки вузьколінійно-ланцетні, зсередини волосисті. Листки неплідних пагонів зовні гостро-шорсткі, згорнуті. Волоть з 7–9 колосками, її вісь щетинисто волосиста. Нижня квіткова луска 18–21,5 мм завдовжки, крайові смужки волосків на ній доходять до основи остюка. Остюк 26–36 см завдовжки, його нижня закручена частина коричнювата, на реберцях шорстка від бугорків. Цвіте у травні — на початку червня. Плодоносить у червні. Розмножується насінням.

Режим збереження популяцій та заходи з охорони
Охороняється в Українському степовому (відділення «Хомутовський степ», «Кам'яні Могили») та Луганському (відділення «Стрільцівський степ», «Провальський степ») ПЗ, НПП «Гранітно-степове Побужжя» та заказниках у Миколаївській обл. Необхідно здійснювати моніторинг популяцій, розширити існуючу мережу заповідних об'єктів. Заборонено надмірне випасання, терасування та заліснення схилів.

Розмноження та розведення у спеціально створених умовах
Вирощують у Донецькому ботанічному саду НАН України.

Господарське та комерційне значення
Декоративне, ґрунтозахисне, протиерозійне, кормове.

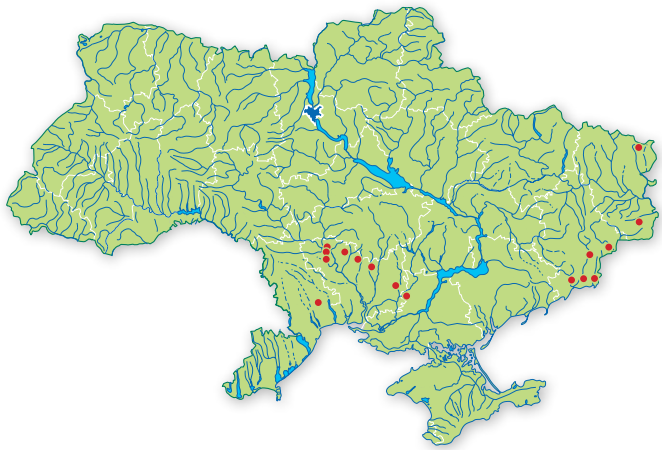

Основні джерела інформації.
Воронова, 2005; Деркач, 1990; Клоков, Осычнюк, 1976; Кондратюк, Бурда, Остапко, 1985; Кондратюк, Чуприна, 1992; Крицкая, Новосад, 2001; ЧКУ, 1996.

Автори: Л.І. Крицька, О.Ф. Щербакова, В.В. Новосад, С.М. Воронова, О.М. Деркач
Фото:В.В. Новосад